ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY ATATÜRK RESEARCH CENTER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: **XXX** | MART/MARCH: **2014** | SAYI/ISSUE: **88**

ISSN 1011 - 727X

Mart, Temmuz ve Kasım Aylarında Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in March, July and November

Levent Şahverdi Arşivi

BU SAYININ HAKEMLERİ / ABRITRALS FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. Bayram AKÇA	Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Vahdet KALEŞYILMAZ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TEMEL	Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer TURAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Haluk YÜKSEL	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Selda KAYA KILIÇ	Ankara Üniversitesi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

CİLT/VOLUME: **XXX** MART/MARCH: **2014** SAYI/ISSUE: **88**

Sahibi / *Owner*

Atatürk Araştırma Merkezi adına Başkan / *Owner on behalf of Atatürk Research Center*
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

Editörler / *Editors*
Prof. Dr. Selma YEL
(Gazi Üniversitesi)
Mukaddes ARSLAN

Yayın Kurulu / *Editorial Board*
Prof. Dr. Mehmet CANATAR
(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Çağrı ERHAN
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ
(Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL
(Gazi Üniversitesi)
Nihat BÜYÜKBAŞ
(Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yrd.)

Yazı İşleri Müdürü / *Journal Administrator*
Hüseyin TOSUN

HABERLEŞME / *INFORMATION*
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Caddesi No: 19 06520 Balgat / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: dergi@atam.gov.r. • web: http://www.atam.gov.tr.

Basıldığı Yer: Üç S Basım Limited Şirketi - Tel: 0 312 395 94 45
Basım Tarihi: Ekim 2015 - Ankara

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Feyza KURNAZ ŞAHİN Cumhuriyetin Kuruluşuna Kadar Türkiye'de Yardım Cemiyetlerinin Sinema Faaliyetleri ve Kamuoyunda Sinema Algısı (1910-1923)
Charities Activities of Cinema in Turkey and Public Perception of Cinema Until the Foundation of Turkish Republic 1

İlhan HAÇİN 1939 Büyük Erzincan Depremi
1939 Great Earthquake Erzincan 37

Necati Fahri TAŞ
Sena COŞĞUN Erzincanlı Kadızade Mehmet Şevki (Yurtbaşı)
Erzincanlı Kadızade Mehmet Şevki (Yurtbaşı)..71

Celil BOZKURT I. Dünya Savaşı'nda Filistin-Suriye Cephesi'nde Nili Casusluk Örgütünün Faaliyetleri
The Spying Organization Nili's Activities in the Palestine-Syria Front in the World War I 89

Nejla GÜNAY İttihatçıların Türkleştirme Siyasetiyle İlgili İddialar ve Tarih Yazımındaki Çelişkiler
Claims Related to the Unionist Polity of Turkification and Contradictions in History Writing..... 115

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri..... 159
Journal of Atatürk Research Center Editorial Principles..... 165

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYETİN KURULUŞUNA KADAR TÜRKİYE'DE YARDIM CEMİYETLERİNİN SİNEMA FAALİYETLERİ VE KAMUOYUNDA SİNEMA ALGISI (1910-1923)

Feyza KURNAZ ŞAHİN*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde sinema, II. Meşrutiyet döneminden itibaren yaygınlaşmaya başlamış ve kısa zaman içerisinde popüler kültürün önemli bir parçası haline gelmiştir. Devletin içinde bulunduğu koşullara paralel olarak sinema, ordunun eğitilmesi ve propaganda amaçlı kullanılmıştır. I. Dünya Savaşı ve sonrasında ise bazı yardım cemiyetleri gelir elde etmek için sinema faaliyetlerine yönelmişlerdir. Bu anlamda Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti, yaptıkları konulu filmlerin gösterimlerinden elde ettikleri gelirlerle toplumsal yaraları sarmaya çalışmışlardır. Yardım amaçlı başlayan bu faaliyetler Türk sinema tarihinin ilk örneklerini oluşturmuştur. Makalenin kaleme alınmasındaki temel düşünce sinemanın yukarıda ifade edilen pragmatik amaçlı kullanımına vurgu yapmaktır. Zira akademik yazında sinema ile ilgili yapılmış çeşitli araştırmalar bulunmakla birlikte ifade edilen alan tam olarak ortaya konmamıştır. Çalışmanın diğer bir vurgusu ise anılan cemiyetlerin sinema faaliyetlerinin kamuoyunda bir sinema algısı oluşmasına sağladığı katkıdır.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Yardım Cemiyetleri, Sinema, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti.

* Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar/Türkiye, fsahin@aku.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

CHARITIES' ACTIVITIES OF CINEMA IN TURKEY AND PUBLIC PERCEPTION OF CINEMA UNTIL THE FOUNDATION OF TURKISH REPUBLIC

ABSTRACT

Cinema started to spread since The Second Constitutional Period, and in a short time, became an important part of popular culture in the Ottoman Empire. In accordance with the conditions of the country, cinema was used for military training and propaganda purposes. During World War I and the post-war period, some communities turned to cinema activities in order to generate income. In this sense, The National Defence Society (Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti) and The Disabled Veterans' Society (Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti), tried to heal the wounds of society via the revenues obtained from film screenings. These activities established to help society, exemplify the early prototypes of Turkish cinema. This article was written to emphasize how Turkish cinema had a pragmatic functions as mentioned above, during and after World War I. Although there are several academic studies on cinema, more fully elucidate early Turkish cinema. The other emphasis of the study is the effect of Charities' cinema activities on the public perception of a cinema in Turkey.

Key Words: World War I, Charities, Cinema, The National Defence Society (Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti), The Disabled Veterans Society (Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti).

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Sinemanın popülerliği her geçen gün artmaktadır. Bugün artık başlı başına bir sektör haline gelen sinema çok çeşitli alanlarıyla kültürel etkileşimin önemli bir unsuru olmuştur. Hatta dünyada moda yaratan adeta evrensel bir ideoloji haline gelmiştir. Sinemanın bu gücü günümüzde olduğu gibi geçmişte de hissedilmiştir. Toplumlar ve devletler bu gücün farkında oldukları için sinemayı çeşitli amaçlar için kullanmışlardır. Propaganda, sosyal yardım, toplumun eğitilmesi, siyasal ideolojinin yayılması ve tanıtım bu faydalardan sadece bazılarıdır. Siyasal koşullara bağlı olarak bu alanlardan birisi veya birkaçı diğerlerinden daha öne çıkabilmiştir. Bu bağlamda çalışmada Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti (Malul Gaziler Yardım Heyeti)[1] gibi cemiyetlerin sosyal yardımı sürekli kılmak ve gelir temin etmek amacıyla başlattıkları sinema faaliyetleri değerlendirilecek ve toplumdaki sinema algısı irdelenecektir.

Görsel sanatların en etkili araçlarından birisi olan sinema ile ilgili çalışmalar ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde 1895 yılında başlamıştır. Sinemanın Osmanlı topraklarına girişi ise devletin son dönemlerine denk gelmektedir. 1896 yılının son ayları ile 1897 yılının başlarında ilk olarak saray çevresinde gösterilmeye başlayan sinema, bilahare yaygınlık kazanarak halk tarafından da izlenmeye başlamıştır[2].

Sinemanın Türkiye'deki gelişimi ile ilgili izlenen süreç esasen dünya ülkelerindeki süreçten pek kopuk değildir. II. Meşrutiyet döneminin getirdiği özgürlük ortamı içerisinde 1908 yılında İstanbul'da ilk sinema salonu açılmıştır. İlk sinema çalışması ise yine aynı yıl içerisinde gerçekleşmiştir[3]. Bu anlamda ilk film yapımı olarak 1908'de Makedon asıllı Osmanlı vatandaşlarından Janaki ve Milton Manaki'nin çektiği iki dakikalık "Türklerin Hürriyet Üzerine Konuşmaları" adlı film kabul edilmektedir[4].

---

1 Kurumun resmî adı "Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti" olduğu için güncel Türkçeye çevrilmemiş olup orijinal haliyle kullanılmıştır.

2 Levent Yılmazok, "Türk Sinemasının Ulusal Karakterini Etkileyen Öğeler ve Seyirci Sinema İlişkisi", **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,** Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 20.

3 Nijat Özön, **Türk Sineması Kronolojisi (1895–1966),** Bilgi Yayınevi, Ankara 1968, s. 13, 41; Hakan Aydın, "Sinemanın Taşrada Gelişim Süreci: Konya'da İlk Sinemalar ve Gösterilen Filmler (1910–1950)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** S: 19, 2008, s. 62.

4 Özde Çeliktemel-Thomen, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda (1908-1922)", **Online International Journal of Communication Studies,** Vol.2, June 2010, s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

Esasen Osmanlı Devleti'nde sinema daha ziyade resmî kurumlar aracılığıyla oluşturulmuştur. Bu konuda Ordu Sinema Dairesi'nin ve bazı hayır cemiyetlerinin önemli katkıları bulunmaktadır. Örneğin Donanma Cemiyeti 1910 yılında askeri amaçlı sinema filmleri çekerek, bunları halka gösteren ilk cemiyet olmuştur. Özellikle Reşadiye Zırhlısı'nın denize indirilişi filme alınarak, halka gösterilmiştir[5]. Cemiyet, bu konuda Alman şirketlerinden faydalanmıştır. Bu filmler belgesel nitelikli olup, ordunun gücünü halka tanıtmak ve milli duygular uyandırmak amacına yöneliktir.

Öte yandan I. Dünya Harbi sürerken Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı olarak ülke yönetiminde söz sahibi olan Enver Paşa, 1915 yılında Almanya'ya yaptığı bir gezide, Alman ordusu içinde bir birim olarak sinema kolunun kurulduğunu, burada savaştan görüntüler çekilerek belgeler oluşturulduğunu ve Almanların sinema yoluyla savaş propagandası yaptıklarını gözlemlemiştir. Ayrıca Almanların askere yeni alınmış erlerin eğitilmesi konusunda da sinemayı kullandıklarına şahit olmuştur. Bu gezide sinema ile ilgili gördüklerinden son derece etkilenen Enver Paşa, elde ettiği tecrübeler ile 1915 yılında "Merkez Ordu Sinema Dairesi"ni hayata geçirmiştir. Kurumun başına ise film gösterimi yapan Romen uyruklu Sigmund Weinberg[6] getirilmiştir. Weinberg'in yardımcısı olarak da Fuat (Uzkınay), Mazhar (Yalay) ve Cemil (Filmer) Beyler görevlendirilmiştir[7].

Merkez Ordu Sinema Dairesi, zaman içerisinde teşkilatlanmaya başlamıştır. Nitekim bir yönetmelik oluşturularak ne tür filmlerin çekileceği kararlaştırılmıştır. Buna göre cephelerdeki birliklerin faaliyetleri, önemli olaylar, askeri fabrikaların işleyişleri, müttefik ülkelerden gönderilen silahların kullanılışı ve askeri tatbikatları gösteren filmler yapılacak ve gösterilecektir. Bu çerçeveden olmak üzere "Anafartalar Muharebesi'nde İtilaf Ordularının Püskürtülmesi"

5 Selahittin Özçelik, **Donanma-yı Osmanî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti,** TTK Yayını, Ankara 2000, s. 184; Keza 14 Kasım 1914 tarihinde heyecanlı bir kalabalık İstanbul'un yakınındaki Ayastefanos'taki bir Rus anıtını yıkmış, Fuat Uzkınay ise bu olayı filme almıştır. Böylece "Ayastefanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı" adlı 150 metrelik film, ilk Türk filmi olarak kabul edilmektedir. Bkz. Özön, **Türk Sineması Kronolojisi,** s. 13, 41; Aydın, **a.g.m.,** s. 62; Gökhan Akçura, Aile Boyu Sinema, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s. 17.

6 Akçura, **a.g.e.,** s. 109 vd.; Burçak Evren, **Eski İstanbul Sinemaları: Düş Şatoları,** Milliyet Yayınları, İstanbul 1998, s.10.

7 Özön, **Türk Sineması Kronolojisi,** s. 13; Battal Odabaş, "Türk Sinemasının Kuruluşunda Ordunun Rolü, Belge(sel) Film ve Kurtuluş Savaşı Filmleri", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi,** S: 24, 2006, s. 206-207; Ahmet Tolgay, **Sinema Albenisi, Beyaz Perde Üstüne Yazılar,** Meral-Tekin Birinci Vakfı Yayını: 2, Lefkoşa 1996, s. 51.

Levent Şahverdi Arşivi

(1915), "Çanakkale Muharebeleri" (1916), "Alman İmparatorunun Çanakkale'yi Ziyareti" (1917) Merkez Ordu Sinema Dairesi'nce yapılan belgesel filmlerden bazılarıdır[8].

Görüldüğü üzere Donanma Cemiyeti ve Merkez Ordu Sinema Dairesi tamamen askeri amaçlar için belgesel filmler hazırlayarak sinema faaliyetlerinde öncü rolü oynamışlardır.

I. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında Türkiye'de sinema sanatsal olmaktan daha ziyade birtakım amaçları gerçekleştirmek için kullanılmıştır. Özellikle bazı hayır cemiyetleri gelir elde etmek için sinema ile ilgili her türlü etkinlikten faydalanmışlardır. Bu meyanda sinema gösterimlerinden elde edilen aidatlardan hayır kurumlarına belli bir yüzde bağışlanmış, keza, kurum yararına sinema gösterimleri de düzenlenmiştir. Bu dönemde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti[9] (Kızılay) adına sinema oynatılması sıklıkla karşılaşılan bir durum olmuştur. Örneğin 10 Mayıs 1922'de Beşiktaş'ta bulunan Ali Bey Sineması ramazan bayramının birinci günü elde ettiği hâsılatın tamamını Hilâl-i Ahmer'e bağışlamıştır[10]. Yine İstanbul'da bulunan Alemdar Sineması 21 Mayıs 1922'de bayramın birinci gününe ait 20 liralık gelirini Hilâl-i Ahmer'e bağışlamıştır[11]. Bununla ilgili çok sayıda örnek yer almaktadır. Sinemaların Hilâl-i Ahmer'e yaptığı yardımlar İstanbul ile sınırlı kalmamıştır. Zira İzmir, Eskişehir, Kayseri ve Bursa'da bulunan sinemalar da cemiyet yararına sinema gösterimleri yapmıştır[12].

Bununla birlikte özellikle Avrupa'dan getirilen sinema filmlerinin gösterimlerinin halk arasında yaygınlaşması, Türk yapımı filmlerin de kamuoyuna sunulmasını gerekli kılmıştır. Bu anlamda yine resmî kurumlar devreye girmiştir. Özellikle yardım cemiyetleri kendi bütçelerine kaynak bulmak amacıyla sinema yapımcılığına başlamışlardır. Daha önce belgesel film örneklerini Donanma Cemiyeti ve Merkez Ordu Sinema Dairesi vermiş iken konulu film çekimleriyle Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti ilgilenmiştir.

Öyle anlaşılıyor ki, Türkiye'de resmî kurumların ve cemiyetlerin sinema faaliyetlerine başlamaları sinemanın gücünün farkına varmalarından kaynak-

---

8 Odabaş, **a.g.m.,** s. 207.

9 Kurumun o dönemde taşıdığı ismin Hilal-i Ahmer olması dolayısıyla tarihsel bütünlük açısından metinde Hilal-i Ahmer adı kullanılmıştır.

10 **Kızılay Arşivi,** Nr. 395/157.

11 **Kızılay Arşivi,** Nr. 395/85.

12 **Kızılay Arşivi,** Nr. 157/90, Nr. 157/261, Nr. 156/129, Nr. 28/311.

Levent Şahverdi Arşivi

lanmıştır. Özellikle yardım cemiyetleri daha çok gelir elde etmek için sinemanın popülerliğini kullanmışlardır. Bunun yanında sinema propaganda amaçlı olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Keza halkın milli hislerinin uyandırılması için sinema önemli bir vasıta olarak görülmüştür.

A) MÜDÂFAA-İ MİLLİYE CEMİYETİ'NİN SİNEMA FAALİYETLERİ

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti 1 Şubat 1913 günü İstanbul Darülfünun'da büyük bir kalabalık eşliğinde partiler üstü bir cemiyet olarak resmen kurulmuştur[13]. Cemiyetin üyeleri arasında dönemin önde gelen isimleri bulunmaktadır. Talat Paşa, Fuat Paşa, Reşid Akif Paşa, Ahmet Paşa (Çürüksulu), Prens Mehmed Sebahattin Bey, Aristidi Paşa, Cavit Bey, Ömer Lütfi Fikri Bey, Yusuf Akçura, Hüseyin Cahit Yalçın bunlardan sadece bazılarıdır.

Cemiyetin amacı vatanın tehlikede olması nedeniyle particilikten uzak, herkesin el ele olduğu milli bir teşkilat oluşturarak toplumsal yardımı sağlamaktır. Bunun için cemiyet içinde çeşitli yardım heyetleri oluşturulmuştur[14].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, kurulduktan sonra yardım heyetlerinin ihtiyaçlarını karşılamak ve gelir temin etmek amacıyla sinema faaliyetlerine başlamıştır. Kurum ilk etapta çeşitli mekânları kiralamak suretiyle sinema gösterimleri yapmış, bilahare 1915 yılının başlarında Rumelihisarı gazinosunda ve Şehzadebaşı'nda "Müdâfaa-i Milliye Sineması" kurarak burada komedi ve dram türünde filmler göstermiştir[15].

Cemiyet kendi yararına gösterime sunacağı filmleri basın yoluyla halka duyurmuştur. Örneğin İkdam Gazetesi'nde verilen ilanda Makriköy Sakızağacında Miltiyadi Gazinosunda muharebeye ait film ve dramların gösterileceği, cemiyet adına Makriköy'de haftada üç defa sinema tertip edileceği duyurulmuştur[16].

Sinema filmleri ile ilgili bu tür ilanlar gazetelerde sıklıkla yer almıştır. Örneğin Müze-i Askeri Sineması Sabah Gazetesi'nde ilan vererek günlük programını halka duyurmuştur. İlanda "Muhterem Hane-i Hakanî, Karadağ'ın Zaptı,

13 Nâzım H. Polat, **Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, Kültür Bakanlığı Yayını,** Ankara 1991, s. 19.

14 Polat, **a.g.e.,** s. 23-28.

15 Polat, **a.g.e.,** s. 23-27.

16 **İkdam,** 9 Nisan 1331/22 Nisan 1915, Nr. 6528, s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

Harp Esnasında Köpekler, Çimento İmalatı, Kurnazlık, Bir Bulut" adlı filmlerin gösterileceği okuyucuya duyurulmuştur[17].

1) Cemiyetin Film Yapım Çalışmaları

Gelir kaynaklarını artırmak isteyen cemiyet bir müddet sonra film yapımına başlamıştır. Bu amaçla Sedat Simavi, kurum adına "Pençe" ve "Casus" filmlerini çekmiştir. Pençe filmi 1917 yılında tamamlanarak gösterime girmiştir. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin 1917 yılının yazında çekmiş olduğu bu film ilk "milli şerit" olarak nitelendirilmiştir[18].

Cemiyetin gösterime sunduğu filmler basında tanıtılmış, filmlerin ilanları basılmıştır. Bu şekilde halkın ilgisi artırılmaya çalışılmıştır. Örneğin Sabah gazetesi 6 Kasım 1917 tarihli nüshasında Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin dram ve komedi türünde çekmiş olduğu filmleri halka duyurmuş, Pençe filminin konusunu ayrıntısıyla anlatmıştır[19].

Cemiyetin yapımcılığını üstlendiği Pençe filmi kamuoyunda tartışılmıştır. Bu meyanda film basında haber olmuştur. Muhsin Ertuğrul'un Temaşa Dergisi'nde kaleme aldığı bir yazıda film sert bir dille eleştirilmiş, Pençe filminin "izleyen her Türk'ü utandırdığı" bilgisine yer verilmiştir. M. Ertuğrul, izlenimlerini anlatırken filmi seyredenlerin daha evvel İtalya ve Fransa'nın oldukça sanatkârane filmlerini izlemeleri nedeniyle yüzlerini kapayarak salondan çıktıklarını belirtmiştir. Yazıda Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin sinema faaliyetlerini devam ettirebilmesi için uzman kişilere ihtiyacının olduğu da dile getirilmiştir[20].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, 1917 yılında ikinci hikayeli film olarak "Casus"u çekmiştir. Sedat Simavi'nin yönetmenliğini yaptığı filmde I. Dünya Savaşı'yla ilgili bir casusluk olayı macera filmi biçiminde sinemaya aktarılmıştır. Bu film hakkında yeterli veri bulunmamaktadır. Çünkü filmin kopyalarına ula-

17 **Sabah,** 4 Teşrinisani 1333/4 Kasım 1917, Nr. 10047, s. 2.

18 Ertuğrul M., "Memlekette Sinema Hayatı", **Temaşa,** 15 Ağustos 1334/15 Ağustos 1918, Nr. 6, s. 7.

19 **Sabah,** 6 Teşrinisani 1333/6 Kasım 1917, Nr. 10049, s. 1; Fakat N. H. Polat'a göre "Pençe" olarak anlatılan film aslında "Casus" filmidir. Bkz. Polat, **a.g.e.,** s. 102-103.

20 Ertuğrul M., **a.g.m.,** s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

şılamamıştır. Ancak film hakkındaki genel kanaat Casus filminin Pençe filmi kadar etki yaratmadığıdır[21].

Cemiyet, Pençe ve Casus filmlerinin ardından "Alemdar Vakası"nı sinemaya uyarlamaya çalışmıştır. Bu durum Temaşa Dergisi'nin 1918 tarihli nüshasında M. Ertuğrul tarafından kaleme alınan bir yazıda eleştirilmiştir. M.Ertuğrul, mevcut şartlar altında bu filmin çekilmesinin mümkün olmadığını, ağır bir yükün altına girildiğini, daha önce yapılan Pençe filmi gibi bu filmin de akıbetinin kötü olacağını savunmuştur. Ayrıca filmin çekilmesi için iyi bir sinema rejisörüne, fotoğraf, dekor yapacak teknik sınıflara, dönemine uygun elbiselere ihtiyaç bulunduğu hatırlatılmıştır. Muhsin Ertuğrul, filmin başarısızlığının sadece maddi bir kayıp olmayacağı, toplumda hayal kırıklığı yaratacağı fikrini savunmuştur. Hatta eleştirisini daha da sertleştirerek Alemdar'ı izleyenlerin "milli haysiyetlerinin zedeleneceği" ifadesine yer vermiştir[22].

Basında yer alan bu eleştiri yazılarına duyarsız kalmayan cemiyet cevap vermekte gecikmemiştir. Cemiyetin 2 Ekim 1918 tarihli ve 1067 sayılı cevabî yazısında Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Türklüğü, milli haysiyeti ve milleti temsil eden bir kurum olduğu hatırlatılmıştır. Eleştirinin ilmî bir içeriğinin olmadığı, cemiyet tarafından teessüfle karşılandığı dile getirilmiştir[23]. Cemiyetin cevabî mektubunu müteakip dergi kendi görüşünü yinelemiştir. Yazıda, cemiyetin sinema yapımında hatalı davrandığı, filmlerin sinema sanatının gereklerine uygun olarak yapılmadığı bu nedenle sanatsal olmadığı belirtilmiştir. Keza, filmlerin "yüz ağartacak" kalitede yapılmaması eleştirilmiştir. Bu yapıdaki bir filmin Berlin'e gönderilmesi de olumlu karşılanmamıştır[24].

Dergi ve cemiyet arasındaki polemik bir süre daha devam etmiştir. Bu eleştirilere rağmen cemiyetin Türk yapımı ilk konulu filmi çekmiş olması sinemanın kurumsallaşması adına atılan önemli bir adım olmuştur.

---

21 Nijat Özön, **Türk Sineması Tarihi 1896-1960,** Doruk Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2010, s. 56-57; Giovanni Scognamillo, **Türk Sinema Tarihi,** Kabalcı Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2003, s. 29-30; Elif Tunca, "Sinemamızın Umutlu Tarihi", **Türk Sinemamızda Yerli Arayışlar,** Editör, Abdurrahman Şen, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 15-16.

22 Ertuğrul M., **a.g.m.,** s. 7.

23 "Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Merkez-i Umumisi, Temaşa Gazetesine", **Temaşa,** 17 Teşrinievvel 1334/17 Ekim 1918, Nr.10, ön kapak b yüzü; Polat, **a.g.e.,** s. 23-27.

24 "Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Merkez-i Umumisi, Temaşa Gazetesine", **Temaşa,** 17 Teşrinievvel 1334/17 Ekim 1918, Nr.10, ön kapak b yüzü.

Levent Şahverdi Arşivi

2) Cemiyetin Sinemayla İlgili Diğer Faaliyetleri

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti gelir elde etmek için sadece sinema çekimi yapmamış aynı zamanda sinemalardan elde edilen gelirleri toplayarak da mali kaynaklarını artırmaya çalışmıştır. Örneğin cemiyet Ekim 1916'da Dâhiliye Nezareti'ne başvurarak kurban bayramında sinemalardan elde edilen hâsılatın kendisine verilmesini talep etmiştir. Nezaret durumu değerlendirmiş, 7 Ekim 1916'da kurban bayramının birinci gününde sinemalardan elde edilen hasılatın Müdâfaa-i Milliye Vekâleti'ne ayrılmasını uygun bulmuştur[25].

Keza, 1916'da Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti sinema gelirlerini artırmak için Avrupa'dan gelen sinema filmlerini kendi tekeline almak istemiştir. Bunun için Dâhiliye Nezareti'ne başvurmuştur. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umum Müdüriyeti bu başvuruyu değerlendirmiş, ancak Avrupa'dan gelen sinema filmlerinin genel ahlaka uygun olmaması gerekçesiyle cemiyetin isteğini reddetmiştir[26].

Cemiyetin faaliyetleri zaman içerisinde azalmaya başlamıştır. Nitekim Mütareke döneminde Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kapatılması söz konusu olmuştur. Bu meyanda 10 Mart 1919 tarihinde Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Harbiye Nezareti'ne ilhâk edilmiştir[27]. Cemiyete ait sinema filmleri 20 Kasım 1919 tarihinde hazineye devredilmiş, tarihi öneme sahip filmler ise askerî müzeye verilmiştir. Keza, sinema ile ilgili bütün alet ve edevat ise Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti'ne hibe edilmiştir[28].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin elindeki araçların Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti'ne devri, ilgili kanunun 101. maddesine istinaden yapılmış, 290 numaralı kararname 21 Kasım 1919 tarihinde hazırlanmıştır[29]. Buna ilişkin resmî karar da Takvim-i Vakayî gazetesinin 27 Kasım 1919 tarih ve 3709 sayılı nüshasında yayınlanan "Mülga Müdâfaa-i Milliye'den müdevver sinema alet ve edevâtının meccanen Malûlîn-i Guzât-ı Askeriye Muâvenet Heyeti'ne itasına dair" kararnameyle yürürlüğe girmiştir[30].

---

25 **BOA,** DH.İ.UM.EK., Nr. 21/43.

26 **BOA,** DH.EUM.6.ŞB, Nr. 45/9.

27 **BOA,** DH.UMVM.6.ŞB, Nr. 125/28.

28 **BOA,** MV, Nr. 253/78; BOA, İ.DUİT., Nr. 116/19.

29 **BOA,** İ.DUİT., Nr 116/19, s. 3-4.

30 **Takvim-i Vakayi, Devlet-i Aliye-i Osmâniyenin Cerîde-i Resmîyesi,** 27 Teşrinisani 1335/27 Kasım 1919, Nr. 3709, s. 2; **Düstur,** Tertip 2, C. 11, (10 Teşrinievvel 1334-15 Mart 1336), Evkaf Matbaası, İstanbul 1928, s. 471.

Levent Şahverdi Arşivi

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin sahip olduğu sinema araçlarının Malûlîn-i Guzât Muavenet Heyeti'ne verilmesi ile ilgili kamuoyunda da haberler yer almıştır. Temaşa Dergisi'nde Kemal Emin, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin önemli masraflar yaparak almış olduğu sinema alet ve edevatın kendi haline terk edilmesinin doğru olmadığı, bu masraflara rağmen cemiyetin sinemaya dair önemli eserler vücuda getiremediğini ifade etmiştir. Yazar, bu alet ve malzemelerin Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti'ne verilmesinin daha faydalı olacağını savunmuştur[31].

B) MALÛLÎN-İ GUZÂT MUÂVENET HEYETİ SİNEMA DAİRESİ VE SİNEMA FAALİYETLERİ

Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti, malûl ve mecruh Osmanlı askerlerinin ihtiyaçlarını karşılamak, rahatlarını temin etmek amacıyla Harbiye Nezareti'nin direktifleri ve Donanma ve Müdâfaa-i Milliye Cemiyetlerinin katkılarıyla 20 Mayıs 1917'de kurulmuştur[32].

Esasen Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918'de imzalanmasıyla ordunun elinde bulunan malzemelerin İtilaf Devletleri denetimine girmesi tehlikesiyle karşı karşıya kalınınca sinema araçları da bu anlamda tehlikeye düşmüş idi. Bu nedenle askerî bir kuruluş olan Merkez Ordu Sinema Dairesi, Harbiye Nezareti vasıtasıyla sinema makine ve araçlarını Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyetine bağışlamıştır[33]. Bunun yanında yukarıda bahsedildiği üzere yarı askeri bir kuruluş olan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti de elinde bulundurduğu sinema malzemelerini İtilaf Devletlerine teslim etmemek için bir çözüm arayışı içine girmiştir. Bu amaçla bu kurumun elinde bulunan sinema teçhizatı da Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti'ne devredilmiştir[34].

Harbiye Nezareti tarafından bağışlanan sinema makineleri ve aletleri ile Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti'ne bağlı bir sinema film müessesesi meydana getirilmiştir. Malûlîn-i Guzât Sinema Dairesi adı verilen bu kurum 1919'da faaliyete geçmiştir. Bu müesseseye bağlı olmak üzere Şehzadebaşı'nda Millet Tiyatrosu'nda ve Üsküdar'da iki sinema kurulmuştur. Eylül 1919'da Malûlîn-i

31 Kemal Emin, "Bizde Sinemacılık", **Temaşa,** 1 Nisan 1335/1 Nisan 1919, Nr. 15, s. 1-2.

32 **ATASE Arşivi,** İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge Nr: 73-3.

33 **ATASE Arşivi,** İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge Nr: 73-3, s. 4; Özön, **Türk Sineması Kronolojisi,** s. 14, 49.

34 **BOA,** İ.DUİT., Nr. 116/19; **BOA,** MV. Nr. 253/78.

Levent Şahverdi Arşivi

Guzât Muâvenet Heyeti içinde yeni bir heyet oluşturulmuş, bu heyet bilahare film stüdyosunu yeniden düzenlemiştir. Bu ıslah çalışmalarının ardından film stüdyosu ile ilgili bir talimat yayınlanmıştır. Buna göre stüdyo, anonim şirket gibi uzmanlardan oluşan bir idare meclisi tarafından yönetilecektir. Müessesenin idaresi için Babanzade Fuad, İbnürrefik Ahmet Nurettin, Binbaşı Selahaddin, Bahriye Yüzbaşısı Osman Beylerden oluşan bir idare meclisi seçilmiştir[35]. Böylece Malûlîn-i Guzât Sinema Dairesi film çekimlerini 1919 yılında yoğunlaştırmıştır[36]. Bu meyanda heyet çeşitli sinema filmleri yaparak ve bu filmleri kiraya vererek gelir elde etmeye başlamıştır.

1) Öykülü Film Çalışmaları

Bu çalışmalar doğrultusunda Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti Sinema Dairesi "Mürebbiye", "Binnaz" ve "Bican Efendi Vekilharç" adlı 3 tane öykülü film çekmiştir. Bunlardan ilki 1919 yılında yönetmenliğini Ahmet Fehim Efendi'nin, görüntü yönetmenliğini ise Fuat Uzkınay'ın yaptığı "Mürebbiye" adlı filmdir[37]. Bu filmin yapımında Malûlîn-i Guzât Sinema Heyeti Müdürü Fevaid Bey'in çabası dikkate değerdir[38].

Hüseyin Rahmi'nin romanından sinemaya uyarlanan Mürebbiye filmi işgal ortamında İtilaf Devletlerine "sessiz bir karşı koyuş" olarak değerlendirilmektedir. Çünkü filmin konusu bir Türk ailesinde mürebbiye olarak çalışan, ailenin bütün erkeklerini birbirine düşüren, ahlakî yönü zayıf bir Fransız kadını idi. Nitekim Mürebbiye bu özelliğinden dolayı İtilaf Devletleri nezdinde sansüre uğramıştır[39].

Heyetin ilk filmi olan Mürebbiye hakkında basında da yazılar kaleme alınmıştır. Örneğin Kemal Emin, filmin mevcut koşullar içerisinde bu döneme kadar yapılmış en iyi film olduğunu savunmuştur. Yazar, Türkiye'de sinemacılığın gelişimi için bu çabanın oldukça mühim bir yer teşkil ettiğini, çalışmanın başarıyla sonuçlanmasının memnuniyet verici olduğunu dile getirmiştir. Yazıda

35 **ATASE Arşivi,** İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge No: 73-3, s. 4.

36 Kemal Emin, **a.g.m.,** s. 1-2.

37 Özön, **Türk Sineması Kronolojisi,** s. 14.

38 Kemal Emin, **a.g.m.,** s. 1-2.

39 Özön, **Türk Sineması Tarihi,** s. 62; Scognamillo, **a.g.e.,** s. 31; Burçak Evren, "Türk Sinemasındaki İlk Sansür Ya Da Abdülhamid ve Sinema", **Türk Sinemasında Sansür,** Kitle Yayıncılık, Ankara 2000, s. 137-138.

Levent Şahverdi Arşivi

ayrıca film yapımındaki bu çabalar sayesinde memlekette sinemacılığın ilerleyebileceği de vurgulanmıştır[40].

Yine 1 Haziran 1919'da Temaşa Dergisi'nde İ.Galip Arcan tarafından kaleme alınan "Mürebbiye Filmi" başlıklı yazıda imkânsızlıklara rağmen filmin başarıya ulaştığı, bunun için Fevaid Bey'in çok gayret sarfettiği hatırlatılmıştır. Yazıda filmin Türk sineması için önemli bir adım olduğu, Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti'nin sinema çalışmalarını ciddiyetle ve ehemmiyetle ele aldığı, titiz çalışmalar sayesinde Türkiye'de sinema sanatının layık olduğu seviyeye getirilebileceği savunulmuştur. Keza yazıda filmin senaryosu, temsil şekli, dekor ve görüntülerle ilgili ayrıntılı olarak eleştirilere de yer verilmiştir[41].

Cemiyetin 1919 yılında çektiği bir diğer film "Binnaz"dır[42]. Binnaz filminin rejisörlüğünü Ahmet Fehim Efendi yaparken Fuat Uzkınay ve Cemil Filmer Beyler de filmde görev almışlardır[43]. Senaryo ve sanat yönetmenliğini Münif Fehim Bey yapmıştır. Film, Lale Devri'nde geçen bir aşk hikayesini anlatmaktadır. Mürebbiye filmine göre biraz daha ilkel kaldığı ifade edilmektedir[44].

Nitekim filmle ilgili ciddi eleştiriler söz konusu olmuştur. Temaşa Dergisi'nin 1920 tarihli nüshasında "Temaşa Musahabesi" başlığıyla çıkan bir yazıda film afişi de dahil olmak üzere eleştirilmiştir. Yazıda, Malûlîn-i Guzât film stüdyosunun "şaheserimiz" olarak tanıttığı Binnaz filminin afiş, senaryo, sahneye konuluş biçimi açısında oldukça yetersiz olduğu, cemiyetin ikinci filmi olması nedeniyle birincisine nazaran daha başarılı olması beklenirken hayal kırıklığı yarattığı dile getirilmiştir[45].

Heyetin üçüncü filmi ise 1921 yılında sinemaya aktarılan "Bican Efendi Vekilharç" güldürüsüdür. Görüntü yönetmenliğini Fuat Uzkınay ve Şadi Fikret Karagözoğlu'nun yaptığı film, evkaf memuru Bican Efendi tipini konu almıştır. Film büyük ilgi toplamış ve bilahare Bican Efendi tiplemesinin çeşitli serüvenleri beyaz perdeye aktarılmıştır. Bunlar Bican Efendi Mektep Hocası, Bican Efendi'nin Rüyası'dır[46].

---

40 Kemal Emin, **a.g.m.,** s. 1-2.

41 G. A. (Galip Arcan), "Mürebbiye Filmi", **Temaşa,** 1 Haziran 1335/1 Haziran 1919, Nr. 17, s. 1-2.

42 Özön, **Türk Sineması Kronolojisi,** s. 14.

43 Akçura, **a.g.e.,** s. 33 vd.

44 Özön, **Türk Sineması Tarihi,** s. 66-67; Scognamillo, **a.g.e.,** s. 32.

45 K. R., "Temaşa Musahabesi", **Temaşa,** 1 Kanunusani 1336/1 Ocak 1920, Nr. 18, s. 5.

46 Özön, **Türk Sineması Tarihi,** s. 68-69; Scognamillo, **a.g.e.,** s. 33.

Levent Şahverdi Arşivi

2) Belgesel Film Çalışmaları

Malûlîn-i Guzât Muavenet Heyeti Sinema Dairesi ekibi 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali üzerine, İstanbul'da düzenlenen "Fatih ve Sultanahmet Mitingleri", 19 Mayıs 1919 tarihinde "Fatih'te İzmir İçin Miting" ve 23 Mayıs 1919 tarihinde "Sultanahmet'te İzmir İçin Miting" adlarıyla belgesel filmler yapmışlardır. Bu filmlerin yanında İzmir mitingi de çekilmiştir. İzmir mitingi filmi çekildikten hemen sonra ABD'ye gönderilmiştir[47].

Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti 1920 yılında "At Yarışları" adlı bir film, 1921 yılında da kısa film olarak "Kayık Yarışları"nı çekmiştir[48]. Cemiyet, 1922 yılında "Kemal Film Şirketi[49]" ile ortak yapım denemesinde bulunmuş ise de bu girişimden bir sonuç alamamıştır. Cemiyet sinemacılık hususunda başka cemiyetlerin çalışmalarına da teknik destek verebilmiştir. Örneğin 1920 yılında heyet, sinema araç ve gereçlerinden bazılarını Osmanlı Donanma Cemiyeti'ne kiralamıştır[50].

Öte yandan Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti Sinema Dairesi Türkiye'yi yurt dışında tanıtmak amacıyla da film yapımına yönelmiştir. Bu tarz filmlerin yapılması düşüncesi "Binnaz" filminin başarısından sonra gündeme gelmiştir. Zira Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti sinema film stüdyosu tarafından 1919 yılında üretilen "Binnaz" filmi, Osmanlı tarihinin şanlı safhalarına temas etmesi ve İstanbul'daki sarayları da ihtiva etmesi nedeniyle hem ülke içinde hem de Avrupa'da rağbet görmüştür. Bu sayede heyet önemli ölçüde gelir elde etmiştir. Filmin başarısı heyeti bu alanda çalışmaya yöneltmiştir.

Bu amaçla Türkiye'nin çeşitli yerlerini ve eserlerini yurt dışına tanıtmak amacıyla kısa filmler yapılması gündeme gelmiştir. Bununla ilgili fırsatlar da ortaya çıkmıştır. Zira 1919'da Amerikan heyeti, Harbiye Nezareti'nden Türkiye'yi tanıtan bir film talep etmiştir. Bunun üzerine Harbiye Nezareti bu görevi Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyetine vermiştir. Hatta heyetin elinde mevcut olan filmlerden bazı bölümlerin de Amerikan heyetine verilmesi uygun görülmüştür. Bu amaçla 1919 yılının Ağustos ayı zarfında yeni bir çalışma planlanmıştır. Tanıtım filmi ile ilgili çekimler Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti'ne bağlı olan film stüdyosu tarafından yapılacaktır. Hilâl-i Ahmer'in de bu çalış-

47 Odabaş, **a.g.m.,** s. 208.

48 Özön, **Türk Sineması Kronolojisi,** s. 52-53.

49 Kemal Film Şirketi hakkında geniş bilgi için bkz. Akçura, **a.g.e.,** s. 15 vd.

50 Özön, **Türk Sineması Kronolojisi,** s. 55.

Levent Şahverdi Arşivi

maya katılması kararlaştırılmıştır. Filmin amacı ülkeyi Amerikalılara tanıtmak ve memleket hakkında onlara doğru fikirler vermektir. Tanıtım filminde yer alacak mekânlar ve yerler tespit edilmiştir. Buna göre Türk-İslam medeniyeti eserleri, ülkenin sosyal hayatı, çeşitli tarihi mekânlar ve manzaraları filme alınacaktır[51].

Amerikan Heyeti için çekilecek eserler ve müesseseler şunlardır.

1) Dersaadet ve Boğaziçi'nin denizden manzarası, ayrıca Bağdat Köşkü, Çinili Köşk, Sultan II. Ahmet Çeşmesi'nin görüntüleri,

2) Osmanlı medeniyetini temsil eden belli başlı camilerin iç ve dış görüntüleri ve bu camilerin gece ve gündüz manzaraları,

3) Darüleytam binasının dış görünüşü ve burada barındırılan kız ve erkek çocukların dua ve oyun zamanlarındaki görüntüleri,

4) Hilâl-i Ahmer'e ait Hanımlar Darü's-Sınaîsi'nin ve Osmanlı nakış sanatı örneklerinin görüntüleri,

5) Hilâl-i Ahmer'e ait aşhaneler,

6) Himaye-i Etfal Cemiyet-i Hayriyesi'nden görüntüler,

7) Hazine-yi Hümâyun Asâr-ı Nefisesi'nden bazı görüntüler,

8) Evkaf Müzesi'nden Türk nakış ve sanatından örnekler,

9) Hereke fabrikasının görüntüleri,

10) Bursa camileri ve manzaralarının görüntüleri filme alınacaktır[52].

Filme alınması düşünülen yerlere bakıldığında Türk İslam mimarisi örnekleri, sosyal kurumlar ve Türk elsanatları ile ilgili görüntülerin ön planda tutulduğu anlaşılmaktadır. Fakat heyetin projeyi gerçekleştirdiğine dair herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

Heyetin tanıtım filmi yapma isteği tam anlamıyla başarıya ulaşmasa da bu alandaki çabası devam etmiştir. Örneğin 5 Kasım 1920'de yapılan bir toplantıda tarihi içerikli filmlerin daha profesyonel yapılması için fikir birliğine varılmıştır[53]. Bu meyanda alınan karar doğrultusunda İstanbul'un tarihî öneme sahip mekânları ve manzaralarının filme alınması planlanmıştır.

51 **Kızılay Arşivi,** Nr. 71/95.

52 **Kızılay Arşivi,** Nr. 71/95-1.

53 **BOA,** İ.DUİT, Nr. 17/78, s. 1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

Heyet, bu projeyi hayata geçirmek için faaliyetlere başlamıştır. Bu kapsamda proje için yaklaşık 2.000 lira para ayırmıştır. Ayrıca teknik hazırlıklar yapılarak, sanatçılarla anlaşmalar imzalanmıştır. Filmin hangi mekânlarda çekileceği belirlenmiştir. Buna göre Topkapı Sarayı'ndan bazı görüntüler ile saltanat arabaları, Ihlamur ve Sadabad Kasırlarının filme alınması kararlaştırılmıştır[54].

Projenin planlaması yapıldıktan sonra saray ve kasırların görüntülerinin alınması için padişahtan izin istenmiştir. Fakat Padişah, bu dönemde Topkapı Sarayı'nın ve buradaki koçu arabaları ve kayıkların filme alınmasını uygun görmemiştir. Dolayısıyla 11 Kasım 1920 tarihinde heyetin yaptığı talep reddedilmiştir. Gerekçe olarak Ihlamur ve Sadabad Kasırlarının görünümünün eskimiş olduğu dile getirilmiş, Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti'ne gelir temin etmek için başka türlü konularda filmler vücuda getirmenin daha doğru olacağı ifade edilmiştir[55]. Gerekli iznin alınamaması sonucu proje gerçekleştirilememiştir.

3) Kurumları Tanıtan Kısa Film Çalışmaları

Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti kurumların talepleri doğrultusunda onların faaliyetlerini duyurmak ve yabancılara tanıtmak için de sinema filmleri yapmıştır. Bu meyanda tanıtım filmi yaptırmak isteyen kurumlar heyete başvurarak fiyat talep etmişlerdir. Heyet yapılacak film için gerekli olan masrafı kuruma bildirmiş, film üzerinde anlaşılınca karşılıklı bir sözleşme yapılmıştır. Örneğin Darülaceze Kurumu bu hususta cemiyete başvuran kurumlar arasındadır.

Darülaceze Müdüriyeti, 16 Mayıs 1920 tarihinde Darülaceze'nin faaliyetlerini ve İstanbul'u gelen kişilere tanıtmak amacıyla bir film yaptırmaya karar vermiştir. Bunun için ilk olarak Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti Sinema Film Stüdyosu'na başvurulmuştur. Bilahare heyetle görüşmelere başlanarak fiyat araştırmasına gidilmiştir. İki kurum arasında yapılan görüşmeler sonucunda Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti çekilecek filmler için fiyat listesini Darülaceze'ye sunmuştur. Buna göre negatif ve pozitif şeritlerden pozitifi müesseseye verilmek üzere bir metre şeridi 1 lira ve yazı için sarf edilecek şeritlerin bir metresine de 25 kuruş alınacaktır[56]. Ancak belgelerden anlaşıldığı üzere Darülaceze Kurumu heyetle görüşmelerini sürdürürken bir yandan da İstanbul'da bu-

54 **BOA,** İ.DUİT, Nr. 17/78, s. 1-2.

55 **BOA,** İ.DUİT, Nr. 17/78, s. 1-2.

56 **BOA,** DH.UMVM. Nr. 113/51, s. 1-10.

Levent Şahverdi Arşivi

lunan gayrimüslim sinema imalathanesi olan Weinberg şirketi ile de bu konuda temasa geçmiştir.

Bu durum bilahare Darülaceze ile Malûlîn-i Guzâta Muâvenet Heyeti arasında polemik yaratmış, uzun bir yazışmaya mevzu olmuştur. Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti müdürünün ifade ettiğine göre Darülaceze, müesseseye hiçbir malumat vermeksizin yabancı bir film şirketi olan Weinberg Sinema İmalathanesi ile görüşmüş, negatif ve pozitif her iki şeridi müesseseye vermek üzere her bir metreye 1 lira ve yazı için kullanılacak şeritlerin her metresine de 20 kuruş fiyatla anlaşmıştır[57].

Yazışmaların ardından Darülaceze Müdüriyeti Weinberg Sinema İmalathanesi ile anlaştığını duyurmuştur. Kurum Weinberg'i tercih etmesine sebep olarak iki gerekçe göstermiştir. Bunlardan birincisi Weinberg Sinema İmalathanesi'nin sinema çekimini daha ucuza mâletmesidir. İkincisi ise Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti sinema imalathanesinde çalışan memurların film yapımında yeterli tecrübeye sahip olmamaları ve tam olarak uzmanlaşamamaları iddiasıdır.

Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti, Darülaceze'nin iddia ettiği gerekçelere karşı çıkmış, kurumun hayır müessesesi olduğunu, elde edilen gelirin gazilere verileceğinin göz önünde bulundurulması gerektiğini hatırlatmıştır. Ayrıca tecrübesizlik iddiası da reddedilmiştir. Aksine sinema film stüdyosunda çalışan memurların yeterli ihtisasa sahip olduğu, sinema stüdyosunun kaliteli filmlere imza attığı, filmlerin kamuoyunda beğeni yarattığı ifade edilmiştir. Öte yandan müessesenin çektiği filmlerin Darülaceze yetkililerine gösterildiği, örneğin "Biçaremiz" adlı filmin görüntü kalitesinin kurum yetkilileri tarafından görüldüğü de hatırlatılmıştır[58].

Diğer taraftan heyet, millî bir söylem geliştirerek Darülaceze'nin filmi "adî bir ecnebi sinemasına ihale etmiş" olduğu vurgusunu yapmış olması oldukça dikkat çekicidir[59]. Öyle anlaşılıyor ki heyet, millî bir söylemle sinema filmi yapımında Weinberg Sinema İmalathanesi ile rekabet içine girmiştir.

Uzun süren tartışmaların ardından Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti, Darülaceze Müdüriyetini anlaşmayı bozduğu gerekçesiyle ilgili makamlara şikâyet etmiştir. Konuyu inceleyen Umur-u Meclis Vilayet Müdüriyeti, heyetin aleyhinde karar vermiştir. Buna göre Darülaceze'nin istediği filmi çekme hakkı 14

57 **BOA,** DH.UMVM. Nr. 113/51, s. 1-10.

58 **BOA,** DH.UMVM. Nr. 113/51, s. 1-10.

59 **BOA,** DH.UMVM. Nr. 113/51, s. 1-10.

Levent Şahverdi Arşivi

Haziran 1920 tarihinde Weinberg şirketine verilmiştir. Gerekçe olarak da, hem Weinberg sinema şirketinin Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti sinema stüdyosundaki memurlara göre daha tecrübeli ve ihtisas sahibi olması, hem de filmlerin daha uygun bir fiyata çekilecek olması gösterilmiştir[60].

Öte yandan sinema filmi yapan yardım cemiyetleri bu alanda kurumsallaşmaya henüz oluşmadığı için zaman zaman sıkıntılar yaşamışlardır. Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti bazı kurumlara yaptığı filmlerden gelir temin edememiştir. Örneğin heyet, Emniyet-i Umum Müdüriyeti adına bir film yapmış, ancak ücretini alamamıştır. Bu konuyla ilgili olarak Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti merkezi reisi 25 Şubat 1920 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bir dilekçe göndermiştir. Dilekçede, Emniyet-i Umum Müdüriyeti adına Mehmet Necati Bey tarafından sinema film stüdyosuna yaptırılan filmin bedeli olan 20 liralık ücretin müdürlük tarafından ödenmediği belirtilerek söz konusu tutar müdürlükten talep edilmiştir. Durum Dâhiliye Nezareti tarafından müdürlüğe bildirilmiştir. Ancak Emniyet-i Umum Müdüriyeti heyetin çıkarmış olduğu hesaba itiraz etmiş, kendi yaptığı hesaba göre; 11,4 lira (11 bin 400 kuruş) borcu bulunduğunu iddia etmiştir. Ancak Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti, müdüriyetin yapmış olduğu bu hesaba karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Emniyet-i Umum Müdüriyeti filmlerin imalatı hususunda herhangi bir bilgisinin olmadığını, söz konusu filmleri Mehmet Necati Bey'in kendisinin yaptırdığını, bu nedenle film bedeli olan 11,4 liralık kısımdan fazlasının ödenemeyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti, müdüriyetin takınmış olduğu bu tavra karşı çıkarak, yardım cemiyetinin hakkının yenemeyeceğini, bir memurun mensup olduğu daire adına yapılan çalışmadan dairenin mesul olacağını, eğer görevi kötüye kullanma varsa memurun cezalandırılmasının hükümetin görevi olduğunu, söz konusu paranın ve gazilerin hakkının ödenmesi gerektiğini ifade etmiştir[61].

Malûlin-i Askeriye Muvanet Heyeti Sinema Film Müessesesi kendi adına film yaptırmak için anlaştığı kişilerden de istediği sonucu alamamıştır. Örneğin heyet, Müdâfaa-i Milliye Vekâleti'nin istediği filmleri yapmak amacıyla Vekâlet ile bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmaya göre heyet, Anadolu'da kurum adına film çekecektir. Cemiyet film çekmesi amacıyla Hariciye Vekâleti memurlarından Refik Bey'e bir ahize makinesi ile bir miktar film vermiştir. Ancak çalışma

60 **BOA,** DH.UMVM. Nr. 113/51, s. 1-10.

61 **BOA,** DH.EUM.MH., Nr. 204/21, s. 1-4.

Levent Şahverdi Arşivi

planlandığı gibi yürümemiştir. Zira, anlaşmanın üzerinden üç ay geçmesine rağmen Refik Bey'den haber alınamamıştır. Bunun üzerine Malûlîn-i Guzât Muvanet Heyeti, Müdâfaa-i Milliye Vekâleti'ne yazı yazarak söz konusu kişinin kendileri ile temasta bulunup bulunmadığı, anlaşmada yer alan faaliyetleri yapıp yapmadığı hususunda bilgi istemiştir. Ayrıca Refik Bey'in bulunduğu yerin araştırılması talep edilmiştir. Keza, Refik Bey'in hazırladığı filmlerin ve masraf makbuzlarının kendilerine gönderilmesi gerektiği de hatırlatılmıştır[62]. Fakat meselenin nasıl bir sonuca bağlandığına dair bilgi bulunamamıştır.

4) Heyetin Propaganda Filmi Projesi

Heyet propaganda amaçlı filmler oluşturmak için de faaliyet göstermiştir. Örneğin Milli Mücadele döneminde Aydın'da Yunanlıların yaptığı mezalimi sinemaya aktarmak için bir plan yapılmıştır. Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti'nden Fezai Necip Bey tarafından hazırlanan bu tasarının Ankara Hükümeti'ne gönderilmesi planlanmıştır. Bu tasarının bir nüshası, görüşlerinin alınması için 30 Kasım 1922 tarihinde Celal Muhtar Bey'e gönderilmiştir. Fezai Necip Bey tasarıda, filmin canlandırma tekniğiyle Hilâl-i Ahmer adına çekilebileceğini ve heyetin sinema stüdyosunda çoğaltılabileceğini ifade etmiştir. Necip Bey, filmin masraflarını içeren bir hesap pusulası da hazırlamıştır. Buna göre; beş kopyalık, yaklaşık 1.000 metrelik sinema filmi çekmek için toplam 2.350 liraya ihtiyaç vardır[63]. 7 Aralık 1922 tarihli şartnameye göre Yunanlıların yapmış olduğu mezalimin duyurulması için şu esaslar tespit edilmiştir;

1) Zulümle tahrip edilen yerlerin manzara ve filmleri alınacaktır.

2) Filmlerin etkileyici olması için yaşanmış zulümler canlandırılacak ve bu canlandırmalarda figüran olarak bölge halkı ve çocuklar kullanılacaktır. Yaşanan olaylar inandırıcı ve duygusal bir şekilde ve sinema sanatının gereklerine göre filme alınacaktır.

3) Şartnamenin bu maddesi tamamen teknik ayrıntılarla ilgilidir. Buna göre en az 1.000 metrelik film çekilecektir. Filmin en az 700 metresi amaca uygun olarak parlak görüntülü bir şekilde olacaktır. Bozuk çekimler 300 metreyi geçmeyecek, 700 metreden daha az olan her metre film için 3 lira indirim yapılacaktır. Filmin 1.000 metreyi aşması durumunda ücret talep edilmeyecektir.

62 **ATASE Arşivi,** İSH, Kutu: 1548, Gömlek: 13, Belge Nr. 13-1.

63 **Kızılay Arşivi,** Nr. 171/91.

Levent Şahverdi Arşivi

4) Kullanılacak filmlerin kaliteli ve yeni olmasına dikkat edilecek, eskimiş film şeritleri kullanılmayacaktır. Aksi halde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti filmleri reddetme ve bütün masrafları ödetme hakkına sahip olacaktır.

5) 700 metreden az olmamak üzere negatif kaç metre olursa olsun bunun beş dilde beş kopya pozitifi basılacaktır.

6) Filmlerin açıklama yazıları sinema sanatına uygun kalitede basılacak, Türkçenin yanında Hintçe, Arapça, İngilizce ve Fransızca tercümeleri yapılacaktır.

7) Film çekmek için heyet İzmir'e vardığında seyahat ve film alım masrafının karşılanması için Hilâl-i Ahmer, film heyetine 1.000 lira ödeyecektir. Bilahare 700 metrelik film çekilip İstanbul'a getirildiğinde filmlerin kopyalarının basılması için ikinci taksit olan 1.000 lira verilecektir. Kopyalar hazırlanıp altı takım film cemiyete teslim edildiğinde ise kalan 350 lira ödenecektir[64]. Film yapımında izlenecek bu adımlar ayrıntılı olarak yazılmasına rağmen projenin hayata geçirildiğine dair herhangi bir veri bulunamamıştır.

Heyet, sinema faaliyetlerinden önemli miktarda kazanç temin etmiştir. Örneğin 1920 yılında, film stüdyosunda hazırlanan filmlerin sinemalara kiralanmasından 6.000 lira, filmlerin kopyalarının satılması sonucunda 1.500 lira, sinemalarda gösterilecek filmlere yazı yazılması ve dekorların kiralanması ile 500 lira, Millet Tiyatrosu ve Üsküdar sinemasından 15.000 lira, sinema perdelerine yazılan ilanlardan 1.000 lira, heyete ait sinemaların tiyatro kumpanyalarına kiralanmasından 2.200 lira olmak üzere toplam 26.200 lira gelir elde etmiştir[65].

Heyetin gelir elde etmek için girmiş olduğu ticari faaliyetler içerisinde film stüdyosu ve sinemalardan elde edilen gelir diğerlerinden daha fazladır. Zira, Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti'nin 1920 yılında yaptığı hesaplamada film stüdyosu ve sinemalardan elde ettiği gelir diğer ticari faaliyetlerle kıyaslandığında durum daha net anlaşılacaktır. Bunları ayrıntılı olarak vermek cemiyetin sinema faaliyetlerine ağırlık vermesinin sebebini de açıklayacaktır. Buna göre, film stüdyosu ve sinemalardan elde edilen gelir 26.200 lira, icra ve kiralardan elde edilen gelir 19.300 lira, resmî ruhsatla yapılacak piyango, konser gibi etkinliklerden elde edilen tahmini gelir 1.000 lira, cemiyetin işlettiği Muâvenet Pazarının geliri ise 10.000 lira olarak tespit edilmiştir[66].

64 **Kızılay Arşivi,** Nr. 171/91.

65 **ATASE Arşivi,** İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge Nr. 73-7a.

66 **ATASE Arşivi,** İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge Nr. 73-7a.

Levent Şahverdi Arşivi

Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti sinema faaliyetlerini 1923 yılına kadar devam ettirmiştir[67]. Ancak 1923 yılında Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti'nin sinema teçhizatı orduya devredilmiş ve böylece heyetin sinema çalışmaları da son bulmuştur[68].

C) KAMUOYUNUN SİNEMA ALGISI

XX. yüzyılın başlarında sinema, popüler kültürün ve gündelik yaşamın önemli bir parçası oldu. Otantik Osmanlı kahvehanelerinin hüküm sürdüğü bir coğrafyada sinema Batı kültürünün adet ve tutumlarını temsilen kolayca yaygınlaştı. Bir başka ifade ile sinema Osmanlı toplumunda batılılaşma ya da modernleşmenin gereçlerinden birisi olarak görüldü.

Ancak sinema, batılılaşmanın diğer alanlarında görülen çelişkilerden bağımsız kalamamıştır. Nitekim bir taraftan toplumun eğitilmesinde önemli bir araç olarak görülürken, diğer taraftan toplumsal ahlakı bozan bir unsur olarak da algılanmıştır. Fakat bu paradoksal duruma rağmen sinema kısa sürede popüler hale gelmiş, hayır cemiyetlerinin önemli gelir kaynağı olmuştur.

I Dünya Savaşı sonrasında Türk kamuoyunda sinemanın önemi sık sık vurgulanmıştır. Bunun temel nedeni sinemanın oldukça faydacı amaçlar için yapılmasıdır. Zira, bu dönemde, orduyu modernleştirmek için belgesel filmlerden yararlanılmış, sinema yoluyla propaganda faaliyetleri yürütülmüş, bağış elde etmek, toplumu milliyetçilik ekseninde mobilize etmek için bulunmaz bir araç olarak görülmüştür. Nitekim basında sinemanın önemine değinilirken bu esaslar öne çıkmıştır.

1) Basında Sinemaya Bakış

Anılan dönemde Osmanlı aydınları sinemanın önemini, tarihsel gelişimini, millî bir sinemanın oluşturulmasını ve Türkiye'de yaygınlaştırılmasını tartışmaya başlamışlardır. Bu tartışmalara genel olarak bakıldığında temel vurgu, millî itibarın kültürel kanallarla aktarılması, kültürler hakkında gerçekçi bilgiler edinilmesi, sinemanın propaganda amaçlı kullanılması ile ilgilidir. Sinemanın ciddi anlamda yatırım gerektirdiği ve bu alanda teknik sınıfların oluşturulması-

67 **ATASE Arşivi,** İSH, Kutu 1730, Gömlek: 155, Belge Nr. 155-1.

68 Özön, **Türk Sineması Kronolojisi,** s. 57.

Levent Şahverdi Arşivi

nın elzem olduğu da vurgulanmıştır. Bu tespitler o dönemin koşulları içerisinde sinemaya bakışın irdelenmesi açısından oldukça dikkat çekicidir.

Nitekim Türk basınında sinemanın tarihsel gelişimini ortaya koyan ve Avrupa'da sinemanın ilerleyişini açıklayan yazılar kaleme alındı. Söz konusu yazılarda, Türkiye'de de sinema sanatının gelişmesi gerektiği ifade edildi. Örneğin 15 Ağustos 1918'de Muhsin Ertuğrul tarafından Temaşa'da kaleme alınan "Memlekette Sinema Hayatı" başlıklı yazıda, Türk kamuoyunda sinema alanında yapılan çalışmaların memnuniyetle izlendiği, bu alandaki gelişme ve ilerlemelerin merakla takip edildiği dile getirilmiş, Türkiye'de oldukça yeni olan bu sanatın ilerlemesinin millî itibar açısından da oldukça önemli olduğu vurgulanmıştır[69].

Muhsin Ertuğrul Türkiye'de sinemanın gelişmesini millî bir itibar olarak görmüştür. Ayrıca yardım cemiyetleri tarafından yapılan sinema faaliyetlerinin merakla izlendiği ancak bu çabaların yeterli olmadığı da dile getirilmiştir[70].

Yine Nisan 1919'da Kemal Emin tarafından, Temaşa Dergisi'nde yayınlanan "Bizde Sinemacılık" adlı yazıda sinemanın faydaları dile getirilmiş, sinema ve tiyatro kıyaslanarak, sinemanın tiyatroya göre avantajları ortaya konulmuştur. Bu anlamda sinemanın tiyatrodaki eksiklikleri tamamladığı, doğal dekorlardan faydalanılarak masrafsız şekilde birçok sahnenin gösterilebildiği belirtilmiştir[71].

Öte yandan Kemal Emin, sinemanın kültürel açıdan da son derece önemli bir unsur olduğuna vurgu yapmış, sinema kanalıyla milletlerin adet ve gelenekleri hakkında daha gerçekçi bilgiler edinilebileceğini, milletlerin birbirine olan ön yargılarının sinema yoluyla silinebileceğini savunmuştur. O, sinemanın kültürlerin tanınmasında önemli bir araç olduğunu, bu vasıta ile toplumların birbirlerinden etkilendiğini, sinema yoluyla yeni keşifler yapılabileceğini de ifade etmiştir.

Kemal Emin yazısında Türkiye'deki sinema faaliyetlerini de değerlendirmiştir. O, Türkiye'de birkaç müessesenin sinemacılığa teşebbüs ettiğini, fakat henüz istenilen düzeyde bir eserin ortaya konulamadığını ifade etmiştir. Yazıda bu durumun sebeplerini de ortaya konulmuştur. Ona göre, bir film çekmek için birçok bileşene gereksinim vardır. Bunlardan en önemlisi paradır. Ardından senaristlere, bunları sahneleyecek sanatkârlara, dekorculara ve daha birçok teknik

69 Ertuğrul M., **a.g.m.,** s. 7.

70 Ertuğrul M., **a.g.m.,** s. 7.

71 Kemal Emin, **a.g.m.,** s. 1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

sınıfa gerek duyulmaktadır. Yazar, bir sinema operatörü ile bütün bunları gerçekleştirmenin mümkün olmayacağını ifade etmiştir[72].

Muhsin Ertuğrul ile Kemal Emin'in yazıları incelendiğinde Türk sinemasında bazı çabaların olduğu ancak bunların yetersiz kaldığına dair ortak bir vurgu söz konusudur. Yazarlar sinemanın gelişmesi için en önemli kalemin sermaye ve teknik sınıf olduğuna vurgu yaparak, bu alanda yatırımların artması gerektiğini kamuoyuyla paylaşmışlardır. Hiç şüphesiz her iki yazar da toplumun bazı mekanizmalarının anlaşılır kılınmasında sinemanın rolünü benimsemişler ve sinemanın roman kadar etkili bir vasıta olduğunu görmüşlerdir.

Yine 1921'de Cevdet Reşid tarafından Yarın Dergisi'nde kaleme alınan "Sinema Hakkında Notlar" başlıklı yazıda, sinemanın tarihçesi anlatılmış ve sinema alanındaki gelişmeler üzerinde durulmuştur. Makalede, sinemanın çeşitli alanlarının olduğu ve farklı amaçlar için kullanıldığı dile getirilmiştir. Yazar, sinema filmlerini belgesel, konulu, propaganda, reklam, ticarî filmler ve sanat filmleri olarak amaçlarına göre sınıflandırmıştır[73].

Keza, Cevdet Reşid sinemanın propaganda açısından önemi üzerinde de durmuş, sinemadan azami derecede istifade edilmesi gerektiğini, hatta Türkiye'de sinemanın bu alanda geliştirilmesinin bir vazife olduğunu savunmuştur. Cevdet Reşid, yazısında Türklere atfedilen "Türkler bir çift çarık bir de kanlı yatağandır" lekesini silmenin zamanının geldiğini, hükümetlerin, siyasi partilerin, dinî müesseselerin, ticaretle uğraşan kesimlerin, iktisadî heyetlerin sinemadan faydalanmaları gerektiğini, bunlar için sinemanın vazgeçilmez bir propaganda aracı olduğunu dile getirmiştir. Yazar, hükümetlerin doğrudan doğruya bu tür işlerle ilgilenemeyeceklerini, bu nedenle söz konusu faaliyetlerle ilgilenen bir kesimin olması gerektiğini belirtmiştir. Yazar ayrıca, Türkiye'de sinemanın öneminin yeterince anlaşılmadığını, devlet yetkililerine müracaat etmesine rağmen müspet cevap alamadığını, Türkiye'de sinemanın maddi kazanımının farkına varan tüccarların dahi bulunmadığını, oysa sinemanın yüzde yüz kâr getiren bir alan olduğunu ifade etmiştir. Keza, yazar, sinemanın matbuattan daha etkili bir araç olduğunu da dile getirerek, batılıların son zamanlarda matbuattan daha çok sinemaya önem verdiklerini bildirmiştir[74].

---

72 Kemal Emin, **a.g.m.,** s. 1-2.

73 Cevdet Reşid, "Sinema Hakkında Notlar I", **Yarın,** 1 Kanunuevvel 1337/1 Aralık 1921, Nr. 8, s. 12.

74 Cevdet Reşid, **a.g.m.,** s. 12.

Levent Şahverdi Arşivi

Cevdet Reşid, propaganda filmlerinin toplumların hafızalarında derin izler bıraktığını hatırlatmış, Balkan Harbi'nin ardından Avrupa'da gösterime giren ve 300 bin franka mâlolan "L'agonie de Byzance"'nin (1913) Türk tarihini lekelemek ve Türkleri gülünç düşürmek için yapılmış bir propaganda çalışması olduğuna dair örnek de vermiştir[75].

2) TBMM'de Sinemanın Geliştirilmesi ile İlgili Fikirler

Esasen sinemanın propaganda yönünün kullanılması konusunda kamuoyunda yaygın bir düşünce bulunmaktadır. Hatta bu konu meclis gündemine de gelmiş idi. TBMM'de 9 Temmuz 1921 tarihinde gerçekleştirilen bir oturumda Divan-ı Riyaset kararlarının okunması sırasında konu mecliste tartışılmıştır. Bursa'nın işgalinin yıldönümü olması nedeniyle Edirne Mebusu Şeref Bey, Hariciye Vekâleti'nin cevaplaması için bir soru takriri vermiştir. Takrir, Türklerin dinine ve milliyetine karşı hücum ve taarruz eden Yunanlıların yaptıkları mezalimin bütün dünyaya duyurulması için Meclis tarafından yapılması gerekenlerle ilgilidir.

Bu hususta Karesi Mebusu Vehbi Bey söz hakkı almıştır. Milletvekili, Anadolu'da Yunanlıların Türklere yaptığı mezalimin Vekiller Heyeti ve Hariciye Vekâleti tarafından dünyaya duyurulması gerektiğini, Avrupa, Asya ve Amerika'da bulunan çeşitli hükümetlere resmî protestolar çekilerek Türklerin içinde bulunduğu durumun dile getirilmesinin zorunlu olduğunu savunmuştur. Vehbi Bey, mektup gönderilen devletlerden resmî temsilciler istenerek bu temsilcilerin olayları gelip yerinde görmelerinin sağlanması gerektiği üzerinde durmuştur.

Toplumun içinde bulunduğu zor koşulların sinemaya aktarılarak uluslararası kamuoyuna duyurulması meclis gündemini de meşgul etmiştir. Vehbi Bey, sinemanın propaganda yönüne değinerek, Hükümetin bir sinema makinesi temin ederek Anadolu'da Türklere uygulanan bu zulmü sinemaya alması gerektiğini, bu olayların filme alınmasının içerde ve dışarıda büyük yankı uyandıracağını ifade etmiştir. Çünkü filmler yoluyla yapılan propaganda ile hükümetler zulmün farkına varacaktır. Ayrıca görüntüler gelecek nesillere de miras olarak kalacaktır[76].

---

75 Cevdet Reşid, **a.g.m.,** s. 12.

76 **TBMM Zabıt Ceridesi,** Dvr. 1, C. 11, 48. İçt., (9.7.1337), s. 213-214.

Levent Şahverdi Arşivi

Aynı oturumda Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey de söz hakkı almıştır. M Necati Bey, Yunanlılar tarafından Anadolu'daki Müslüman Türklere yapılan mezalimin Türk dünyasına duyurulması gerektiğini dile getirmiştir. Bu konuda sinemanın önemli bir etki yaratacağından bahseden M. Necati Bey sözlerine şu şekilde devam etmiştir "Binaenaleyh yapılacak işler nedir, ve ne yapmak lâzım gelir? Efendiler! Arkamızda koca bir Türkistan kıtası ve üç yüz milyondan fazla Müslüman âlemi vardır. Onlara hitap edelim, bizi kesiyorlar ve öldürüyorlar, kalkınız, ayaklanınız, işte fotoğraflar, sinemalar, vesaik diyelim. Bunu yaptığımız gün efendiler üç yüz milyon Müslüman ayağa kalkacaktır"[77].

Yunan mezaliminin dünyaya duyurulması hususu daha sonraki günlerde de meclis gündemine gelmiştir. Örneğin Karesi Mebusu Vehbi Bey'in Yunan istilasına maruz kalan bölgelerde yapılan mezalimin incelenmesi ve resimlerinin çekilmesine dair beyanatı olmuştur. Bu sırada cereyan eden müzakereler sırasında Vehbi Bey, dünyada Müslümanlar aleyhine propagandalar yapıldığını, propaganda filmleriyle Müslümanların vahşet kaynağı olarak gösterildiğini, üstelik filmlerin son derece inandırıcı bir şekilde yapıldığını, hatta bir Müslümanın dahi görüntüleri izlemesi durumunda inanabileceğini ifade etmiştir.

Vehbi Bey, Türk tarafının masum ve haklı olmasına rağmen içeride ve dışarıda Türklere yapılan mezalimi duyurmak için gerekli propagandayı yapmadığını dile getirmiştir. Milletvekili, Batı Cephesi'nde ve Antep Cephesi'nde Fransızların yaptıkları haksızlık ve zulmün sinemaya alınmasını, dünya kamuoyuna açıklanmasını ve bununla ilgili görüntülerin dağıtılmasını talep etmiştir. Vehbi Bey, bunun için İslam ibadethanelerinin ortadan kaldırılışını, halka yapılan hakaretleri, küçük çocukların karınlarına süngü sokulmak suretiyle mızraklara dikilmesi gibi dehşet verici görüntülerin çekilmesi gerektiğini savunmuştur[78].

Mecliste ve basında sinemanın propaganda amacıyla kullanımının yaygınlaştırılması tartışılırken İstanbul ve Anadolu'daki bazı sinemalarda İtilaf Devletlerinin propaganda amaçlı yayınları yapılmıştır. İtilaf Devletleri Mütarekeden sonra ve özellikle de İstanbul'un işgalinin hemen ardından sinema filmlerine kendi millî ve askerî görüntüleri ile resmigeçitlerini içeren kesitler ilave etmişlerdir. İzmir'in muhtelif sinemalarında da sinema filmlerinin baş tarafında bu görüntüler yer almıştır.

---

77 **TBMM Zabıt Ceridesi,** Dvr. 1, C. 11, 48. İçt., (9.7.1337), s. 216-217.

78 **TBMM Zabıt Ceridesi,** Dvr. 1, C. 5, 96. İçt, (9.11.1336), s. 315.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu durum Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlandırılmasının ardından değiştirilmeye çalışılmıştır. Bu meyanda Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyaseti harekete geçmiştir. Riyasetten 21 Mayıs 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderilen yazıda sinemanın dünyanın her yerinde propaganda aracı olarak kullanıldığı, sinemaların millî bir şekle sokulması, bunlardan iyi amaçlar için istifade edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bilahare İtilaf Devletlerinin propagandasını yapan görüntülerin sinemalardan men edilmesi talep edilmiştir[79].

Talep üzerine İcra Vekilleri Heyeti hemen harekete geçmiştir. 29 Mayıs 1923 tarihinde Dâhiliye ve Maliye Nezaretlerine yazı gönderilmiştir. Bu yazıda, İstanbul'un işgalinin hemen ardından muhtelif sinemalarda propaganda amaçlı olarak İtilaf Devletleri ordularının resmigeçitlerini içeren görüntülerin yayınlandığını, sinemaların milli amaçlar için kullanılması gerektiği hatırlatılmıştır. Yazıda İtilaf Devletleri ile henüz bir anlaşma yapılmadığı gerekçe gösterilerek sinemaların millî amaçlar için kullanılmasının zor olduğunun altı çizilmiş, fakat hiç olmazsa kendileriyle henüz sulh yapılmamış olan bu devletlerin propagandasını yapan uygulamaların yasaklanması emredilmiştir. Özellikle Anadolu'daki sinemalarda bu görüntülerin kesinlikle yer almaması gerektiği hatırlatılmıştır[80].

Diğer taraftan Milli Mücadele döneminin önemli şahsiyetlerinden birisi olan Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa da sinemacılığa önem vermiştir. Örneğin 20 Nisan 1923 tarihinde Kazım Karabekir tarafından TBMM Riyasetine gönderilen bir tezkerede memleketin muhtelif mahallerinde sinemalar tesis edilmesi istenmiştir[81]. O, yazısında halkın bilgi ve anlayışının gelişmesinde sinemanın büyük bir katkı sağladığını bu nedenle ilmî, fennî, sınaî alanda yapılmış sinema filmlerinin halka izletilmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Bunun yanında Kazım Karabekir Paşa sinema gösteriminde uygunsuz filmlerin izletilmesine de karşı çıkmıştır. O, son dönemlerde toplumun genel ahlakına aykırı filmlerin gösteriminin yaygınlaştığını dile getirmiş, bu durumun acilen kontrol altına alınması gerektiğini belirtmiştir. K. Karabekir gönderdiği tezkerede sinemaların yurt çapında yayılması için çözüm önerisinde bulunmuştur. Buna göre;

- Memleket çeşitli bölümlere ayrılarak merkezler oluşturulacak bu merkezlerde aynı tarz mimari ile sinema müesseseleri oluşturulacaktır.

---

79 **BCA,** Nr. 030.0.010/146.43.3, s. 2.

80 **BCA,** Nr. 030.0.010/146.43.3, s. 1.

81 **BCA,** Nr. 030.0.010/146.43.5, s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

- Müesseseler yardım cemiyetleri ve Hilâl-i Ahmer tarafından kurulacaktır.

- Bilahare sinemalar kâr elde etmeye başlayınca tamamen veya kısmen mahalli şirketlere devredilebilecektir.

- Hilâl-i Ahmer ve yardım cemiyetleri devretme sonucunda elde ettiği sermaye ile ücra yerlerde sinemalar açabilecektir. Böylece önemli kaza merkezlerine kadar sinema yayılmış olacaktır.

- Sinemacı yetiştirmek için kurslar açılacak, bu kurslara öncelikle gençler alınacaktır. Sinema binaları temsiller için de kullanılabileceğinden bu binaların adı "İbret Yeri" olarak da adlandırılabilecektir. Bu müesseselerde sinema, konferans ve temsiller yapılarak halkın ve öğrencilerin bilgi ve görgüsü artırılabilecektir[82].

Talep İcra Vekilleri Heyetine havale edilmiştir. Vekiller Heyeti durumu değerlendirmiş, konunun Maarif Vekâleti Encümeni Müdüriyeti ve Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimaiye Vekâleti tarafından incelenmesine karar vermiştir. Bu karar doğrultusunda Maarif Encümeni çalışmalara başlamıştır.

Maarif Encümeni Müdüriyeti sinema hususunu 23 Haziran 1923 tarihinde görüşmüş, sinemanın iki yönlü tesiri ele alınmıştır. Halkın ve öğrencilerin gelişimini sağlayan ilim ve fen ağırlıklı sinemanın yaygınlaştırılması gerektiğinin altı çizilmiştir. Öte yandan genel ahlakı bozan filmlerin bir an evvel kontrol altına alınması hususunda görüş birliğine varılmıştır. Bunun için alınacak tedbirler de sıralanmıştır. Buna göre;

- İstanbul, İzmir gibi sinema merkezlerinde halka ve öğrencilere gösterilecek filmler şehir zabıtaları ya da maarif memurları tarafından kontrol edilecektir. Toplumun genel ahlakına uygun olmayan filmler gösterilmeyecektir.

- Kurulması planlanan sinemaların yaşaması ve halk tarafından rağbet görmesi için filmlerin mütemadiyen değiştirilmesi gerekmektedir. Bunun için sinema merkezlerinin nakil vasıtaları olan ve diğer yerlerle bağlantılı olan merkezlere verilmesine karar verilmiştir. Nakil vasıtalarından mahrum olan nahiye merkezlerinde ilk etapta belli zamanlarda filmler gösterilebilecektir.

Kararda Hükümet tarafından sinema işletilmesinin usul açısından ve malî sebeplerden uygun olmayacağı da dile getirilmiştir. Hatta bu durumun sinemanın ilerlemesinde engel teşkil edeceği kanaatine varılmıştır. Bunun yerine sinema işletmesinin Hilâl-i Ahmer veya Türk Ocağı gibi millî hayır cemiyetleri-

82 **BCA,** Nr. 030.0.010/146.43.5, s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

ne bırakılmasına karar verilmiştir. Devlet bu cemiyetleri nakdî yardım yaparak destekleyebilecektir. Bunun yanında mektep sinemalarının da oluşturulabileceği düşünülmüştür. Mektep sinemalarının kurulması için gerekli olan kaynak hükümet tarafından ve belediyelerin muvazene-i hususiye sandıklarından sağlanabilecektir[83].

Encümen 22 Ağustos 1923 tarihinde durumu tekrar değerlendirmiştir. Teklifin hayata geçmesi arzu edilmiş ise de vekâlet bütçesinin projeyi gerçekleştirecek sermayeye sahip olmaması nedeniyle bu çaba sonuçsuz kalmıştır[84].

Sinemaların yaygınlaştırılması ile ilgili planlanan projeler hayata geçirilemese de sinema her dönemde önemli bir yere sahip olmuştur. Zira bazı eğlencelere kısıtlama getirilse de sinema bu konuda istisna teşkil etmiştir. Örneğin Milli Mücadele döneminde İcra Vekilleri Heyeti 30 Mart 1921 tarih ve 6/344 numaralı karar ile harbin devam etmesi gerekçesiyle Ankara'da bulunan kahvehane ve tiyatrolarda her türlü eğlenceyi yasaklamış, ancak sinema bu konuda istisna tutulmuştur[85]. Uygulama tiyatrocular tarafından şikayete sebep olsa da İcra Vekilleri Heyeti aldığı bu kararı iptal etmemiştir[86]. Milli Mücadele döneminde sinema şehirlerde günlük hayatın bir parçası olmaya devam etmiştir.

83 **BCA,** Nr. 030.0.010/146.43.5, s. 4-5.

84 **BCA,** Nr. 030.0.010/146.43.5, s. 1.

85 **BCA,** Nr. 030.0.010/146.43.1, s. 2.

86 **BCA,** Nr. 030.0.010/146.43.1, s. 2; **BCA,** Nr. 030.0.010/146.43.1, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

XX. yüzyıl bütün dünyada toplumsal çalkantıların, olağanüstü değişikliklerin ve yeniliklerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde edebiyat, tiyatro ve sinema popüler kültürün en önemli temaları haline gelmiştir. Osmanlı Devleti de bu değişimden nasibini almış, Osmanlı geleneksel eğlence mekânlarının yer aldığı şehirlerde sinema Batı kültürünü temsilen kolayca yaygınlaşmaya başlamıştır. Sinemanın toplumda yaygın hale gelmesi sinema faaliyetlerini de gerekli kılmıştır.

Türkiye'de sinema, devletin resmî veya yarı resmî kurumları aracılığıyla icra edilmiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı ve sonrasında Türkiye'de sinema faaliyetleri yaygınlık kazanmıştır. Bu anlamda özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kurulmuş olan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti gibi yardım cemiyetleri sinema filmleri yaparak ve bunları kiralamak suretiyle gelirlerini artırmaya çalışmışlardır.

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ilk etapta filmleri kiralayarak sinema salonlarında göstermek suretiyle gelir elde etmeye başlamıştır. Ancak kamuoyunun yerli film beklentisi içinde olması ve malî kaynaklarını artırmak ihtiyacının ortaya çıkması nedeniyle cemiyet film yapımına başlamıştır. Cemiyet bu alanda az sayıda yetişmiş uzmanı bir araya getirerek mevcut imkanlar ölçüsünde çalışmalarına başlamıştır. Bu çaba sonucunda Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, Pençe ve Casus adlı filmlere imza atmıştır. Bu filmler kamuoyunda da dikkatle takip edilmiş, birtakım eleştiriler almakla birlikte Türk sinema yapıtlarının ilk örneklerini oluşturmuştur. Keza Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti Sinema Dairesi tarafından çekilen Mürebbiye, Binnaz ve Bican Efendi Vekilharç adlı filmler de bu alandaki faaliyetlere ivme kazandırmıştır. Mürebbiye filmi işgal ortamında İtilaf Devletlerine "karşı koyuşu" simgelemiş, film içeriğinden dolayı anılan devletler nezdinde sansüre maruz kalmıştır. Dönemin basını bu filmlere büyük ilgi göstermiş, filmlerin sanatsal içeriği ile ilgili eleştiriler olmakla birlikte Türk sineması için önemli adımlar olarak kabul edilmiştir. Yardım cemiyetlerinin çalışmaları neticesinde Türk sineması gelişmeye başlamış, sinema sanatıyla ilgili ilk örnekler verilmiştir.

Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti sinema faaliyetlerini daha ileriye götürerek belgesel film yapımına başlamıştır. Ülkenin içinde bulunduğu koşullara paralel olarak İzmir'in işgali üzerine İstanbul'da düzenlenen Fatih ve Sultanahmet mitingleri belgesel olarak çekilmiştir. Bunu takiben Türkiye'yi, Türk eserlerini

Levent Şahverdi Arşivi

yurt dışında tanıtmak amacıyla filmler yapılması planlanmıştır. Ayrıca kurumları tanıtmak amacıyla kısa filmler de yapılmıştır. Heyetin en önemli çabalarından birisi de Yunan mezalimini anlatan belgesel film çekme girişimidir. Ancak bu çaba sonuçsuz kalmıştır. Heyet sinema faaliyetlerini imkanlar el verdiği ölçüde geliştirmeye çalışmış, hatta bu alanda İstanbul'da faaliyet gösteren yabancı film şirketleriyle rekabet edebilecek duruma gelmiştir.

Bu dönemde kamuoyu sinema hususunda meraklı bir bekleyiş içerisinde idi. Sinemanın yaygınlaştırılması ve gerekliliği hususunda dönemin aydınları görüş bildirmişlerdir. Sinemanın gelişmesinin millî bir itibar olduğu, kültürün aktarılması ve farklı kültürlerin tanınmasında önemli bir yerinin olduğu dile getirilmiştir. Bu dönemde sinemanın gelişmesinin önündeki en önemli engel ekonomik kaygılardır. Bunun yanında yeterli teknik elemanın olmayışı da şartları zorlamıştır. Olumsuzluklara rağmen halk ve aydınlar sinemanın gücünün farkına varmışlardır. Sinemanın propaganda özelliğinin kullanılması ve Türk halkının içinde bulunduğu zorlukların, Yunan mezaliminin uluslararası alanda duyurulması için filmler yapılması gerektiği meclis genel kurulunda dahi tartışılmıştır. Yine Milli Mücadele döneminin önemli şahsiyetlerinden olan Kazım Karabekir Paşa, halkın bilgi ve anlayışının gelişmesinde sinemanın büyük katkı sağladığını, bu nedenle yurdun her köşesine sinema kurulması gerektiğini belirtmiş ve bununla ilgili meclise bir tezkere göndererek çözüm önerilerinde bulunmuştur. Bu öneriler Maarif Encümeni tarafından görüşülmüş teklifin hayata geçirilmesi arzu edilmiş ise de maddî olanaksızlıklar nedeniyle proje gerçekleştirilememiştir.

Öte yandan sinema Türk modernleşmesinin bütün sancılarını da yaşamıştır. Bir yönden toplumu eğiten önemli bir araç olarak görülürken, diğer yönden toplumsal ahlaka zarar veren bir unsur olarak algılanmıştır. Özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde Avrupa'dan getirilen ve toplumun genel ahlakına aykırı olan filmlerin yaygınlık kazanması bu algıyı daha derinleştirmiştir. Batı kaynaklı diğer yeniliklerde olduğu gibi faydası ve zararları toplum tarafından tartışılmıştır. Sonucunda sinemanın propaganda ve eğitim tarafının kullanılması gerektiği belirtilirken toplumsal ahlaka aykırı filmlerin sansürlenmesi için bir mücadele başlatılmıştır.

Sonuç olarak yardım cemiyetlerinin sinema faaliyetleri, kamuoyunda bir sinema bilinci yaratılması açısından önemli olmuş, sinema film atölyeleri kurularak bu alandaki eksiklik kısmen giderilmiş, yapılan çalışmalar Türk sinema tarihi için bir başlangıç teşkil etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), (Fon Kodu/Yer Nr.) Nr. 030.0.010/146.43.1; Nr. 030.0.010/146.43.5; Nr. 030.0.010/146.43.3.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri 6. Şube DH.EUM.6.ŞB, (Dosya/Gömlek) Nr. 45/9.

_____, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri Muhasebe Kalemi (DH.EUM.MH.), Nr. 204/21.

_____, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK.), Nr. 21/43.

_____, Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri 6. Şube (DH.UMVM.6.ŞB.), Nr. 125/28.

_____, Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri (DH.UMVM.) Nr. 113/51.

_____, İradeler Dosya Usulü (İ.DUİT.), Nr. 17/78, s. 1-2; Nr. 116/19.

_____, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV) Nr. 253/78.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, İstiklal Harbi Koleksiyonu Kalemi (İSH), Kutu 1730, Gömlek: 155, Belge Nr. 155-1; İSH, Kutu: 1548, Gömlek: 13, Belge Nr. 13-1; İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge Nr. 73-7a; İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge Nr. 73-3: 4.

Kızılay Arşivi, (Kutu/Belge) Nr. 157/90; Nr. 157/261; Nr. 156/129; Nr. 28/311; Nr. 395/157; Nr. 395/85; Nr. 171/91; Nr. 71/95.

Resmî Yayınlar

Düstur, Tertip 2, C. 11, (10 Teşrinievvel 1334-15 Mart 1336), Evkaf Matbaası, İstanbul 1928.

Takvim-i Vakayi, Devlet-i Aliye-i Osmâniyenin Cerîde-i Resmîyesi, 27 Teşrinisani 1335//27 Kasım 1919, Nr. 3709.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dvr. 1, C. 5, İçtima senesi 1, 96. İçt., (9.11.1336).

TBMM Zabıt Ceridesi, Dvr. 1, C. 11, İçtima senesi 2, 48. İçt., (9.7.1337).

Osmanlıca Gazete ve Dergiler

Cevdet Reşid, "Sinema Hakkında Notlar I", **Yarın**, 1 Kanunuevvel 1337/1 Aralık 1921, Nr. 8, s. 12.

Levent Şahverdi Arşivi

Ertuğrul M., "Memlekette Sinema Hayatı", **Temaşa**, 15 Ağustos 1334/15 Ağustos 1918, Nr. 6, s. 7.

G. A. (Galip Arcan), "Mürebbiye Filmi", **Temaşa,** 1 Haziran 1335/1 Haziran 1919, Nr. 17, s. 1-2.

İkdam, 9 Nisan 1331/22 Nisan 1915, Nr. 6528, s. 4.

K. R., "Temaşa Musahabesi", **Temaşa,** 1 Kanunusani 1336/1 Ocak 1920, Nr. 18, s. 2-6.

Kemal Emin, "Bizde Sinemacılık", **Temaşa**, 1 Nisan 1335/1 Nisan 1919, Nr. 15, s. 1-2.

"Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Merkez-i Umumisi, Temaşa Gazetesine", **Temaşa**, 17 Teşrinievvel 1334/17 Ekim 1918, Nr.10, ön kapak b yüzü.

Sabah, 4 Teşrinisani 1333/4 Kasım 1917, Nr. 10047, s. 2.

_____, 6 Teşrinisani 1333/6 Kasım 1917, Nr. 10049, s. 1.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

AKÇURA, Gökhan, **Aile Boyu Sinema**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.

AYDIN, Hakan, "Sinemanın Taşrada Gelişim Süreci: Konya'da İlk Sinemalar ve Gösterilen Filmler (1910–1950)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S: 19, 2008, s. 61-74.

ÇELİKTEMEL-Thomen, Özde, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda (1908-1922)", **Online International Journal of Communication Studies**, Vol.2, June 2010, s. 1-17. (http://www.kurgu.anadolu.edu.tr/ 03.12.2012).

EVREN, Burçak, "Türk Sinemasındaki İlk Sansür Ya Da Abdülhamid ve Sinema", **Türk Sinemasında Sansür**, Kitle Yayıncılık, Ankara 2000, s. 135-139.

_____, **Eski İstanbul Sinemaları: Düş Şatoları**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1998.

ODABAŞ, Battal, "Türk Sinemasının Kuruluşunda Ordunun Rolü, Belge(sel) Film ve Kurtuluş Savaşı Filmleri", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S: 24, 2006, s. 205-212.

ÖZÇELİK, Selahittin, **Donanma-yı Osmanî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti**, TTK Yayını, Ankara 2000.

ÖZÖN, Nijat, **Türk Sineması Kronolojisi (1895–1966)**, Bilgi Yayınevi,

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara 1968.

_____, **Türk Sineması Tarihi 1896-1960**, Doruk Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2010.

POLAT, Nâzım H., **Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1991.

SCOGNAMILLO, Giovanni, **Türk Sinema Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2003.

TOLGAY, Ahmet, **Sinema Albenisi, Beyaz Perde Üstüne Yazılar,** Meral-Tekin Birinci Vakfı Yayını: 2, Lefkoşa 1996.

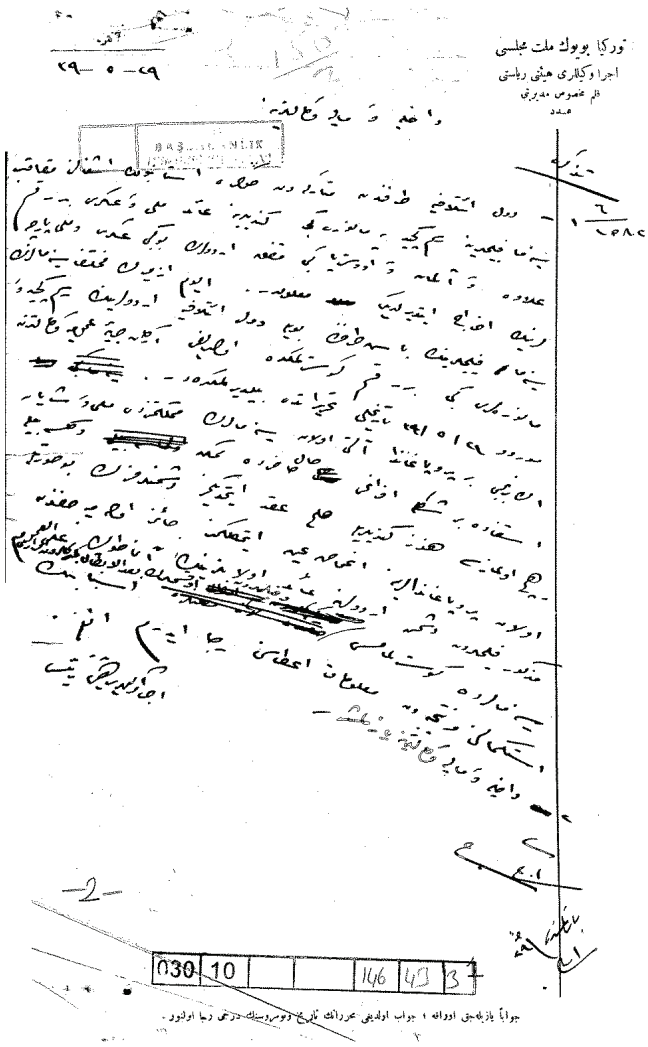
TUNCA, Elif, "Sinemamızın Umutlu Tarihi", **Türk Sinemamızda Yerli Arayışlar**, Editör, Abdurrahman Şen, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 13-32.

YILMAZOK, Levent, "Türk Sinemasının Ulusal Karakterini Etkileyen Öğeler ve Seyirci Sinema İlişkisi", **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

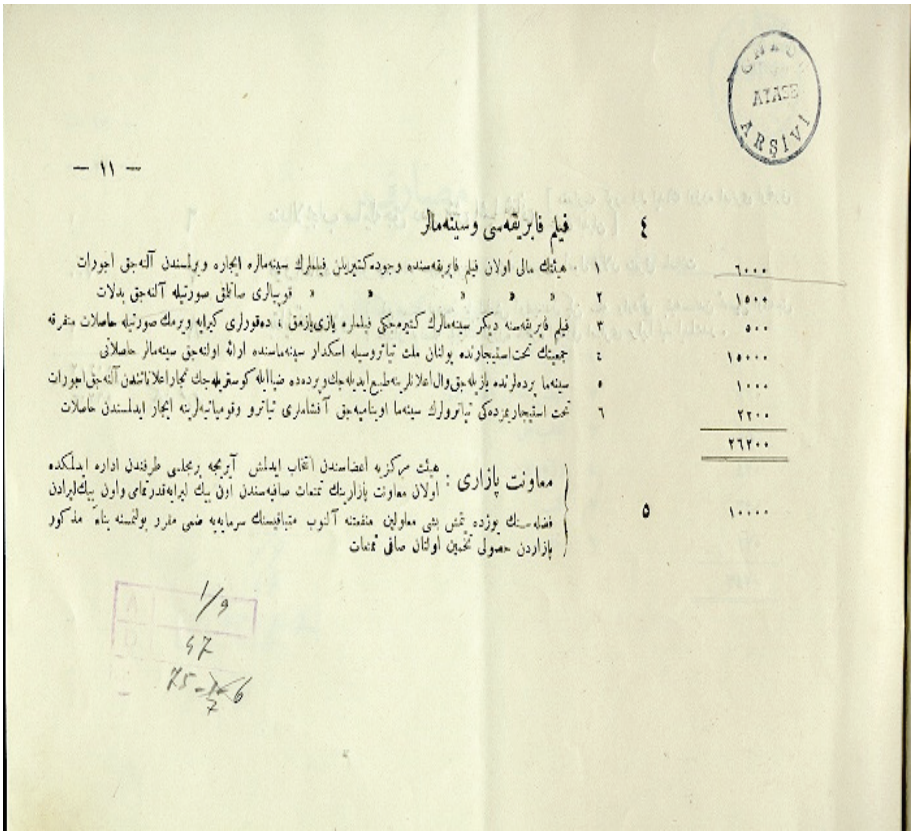
Ek-1 İzmir'deki Sinemalarda Filmlerin Baş Tarafında Gösterilen İtilaf Ordularına Ait Resmi Geçit ve Manevraların Halkta Olumsuz Tesir Bırakacağından Anadolu'daki Sinemalarda Gösteriminin Engellenmesi Hakkında Belge

BCA, Nr. 30.10.0.0/146.43.3, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-2 Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti'nin Sinema Gelirlerini Gösteren Bir Örnek

— ١١ —

٤ فيلم فابريقه‌سى وسينه‌مالر

١	هيئك مالى اولان فيلم فابريقه‌سنده وجوده‌كتيريلن فيلملرك سينه‌ماره ايجاره ويرلمسندن آلنه‌جق اجورات	٦٠٠٠
٢	« « « « « قويارى صاقلق صورتيله آلنه‌جق بدلات	١٥٠٠
٣	فيلم فابريقه‌سنه ديكر سينه‌مالرك كتيرمه‌جكى فيلملره پازى يازمق ، دعوتورلرى كيرايه ويرمك صورتيله حاصلات متفرقه	٥٠٠
٤	جمعيتك تحت استيجارنده بولنان ملت تياترو وسينه‌ماسنده ادارهٔ اولنه‌جق سينه‌مالر حاصلاتى	١٥٠٠٠
٥	سينه‌ما پرده‌لرنده پازيله‌جق وال اعلانلرينه طبع ايديله‌جك پرده‌ده ضبابيه كوسترىله‌جك تجارى اعلانلردن آلنه‌جق اجورات	١٠٠٠
٦	تحت استيجاريرده‌كى تياترولرك سينه‌ما اوينامه‌يجى آقشامارى تياترو وقوميانيلرينه ايجاز ايدلمسندن حاصلات	٢٢٠٠
		٢٦٢٠٠
٥	معاونت پازارى : هيئت مركزيه اعضاسندن انتخاب ايدلمش آيرىجه برمجلس طرفندن اداره اولنمقده اولان معاونت پازارينك تمتعات صافيه‌سندن اون بيك ليرايه قدر تمامى اون بيك ليرادن فضله‌سنك يوزده تمش بشى معاولين منفعته آلتوب متباقيسنك سرمايه‌يه ضمى مقرر بولنمسنه بناء مذكور پازاردن حصولى تخمين اولنان صافى تمتعات	١٠٠٠٠

ATASE Arşivi, İSH,Kutu No.165,Gömlek No.73,Belge No.73-8.

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-3 Sinema İle İlgili Önemli Makalelerin Yer Aldığı Temaşa Dergisinden Bir Örnek

تماشا

نومرو ۱۷ پازار ۱ حزیران ۳۳۵ - ۱۹۱۹

مندرجات

مربیه فیلمی . . . . . ا . غ
شیللر . . . . . غالب نهاد
تحسین ناهید بك مرحوم . . . تماشا
فرانسه تیاتروسنك منشأ ری . . م . ن
صانصار . . . . . محمد رؤف
تماشا شئونی . . . .
شرعی نکاه . . . .
سعادت پرده‌سی . . ژورژ قله مانسو
ایدیا لیسقووسقا . . . .
مرض تشکر . . . .
آذربایجان قومپانیه‌سی . . . .
تماشا مساحه‌سی . . . .
ایکنجی نومرو . . . .
حاضراق . . . . . م . نهاد
کدیکلی امتحانی . . . . . پیره

مغنیهٔ شهیره لیدیا لیسقووسقا

« غزته‌مزه اهدا ایتدیکی فوطوغرافلری آلنشدر . »

۷ بحق فروشدر .

« شمس مطبعه‌سی »

Temaşa, 1 Haziran 1335/1 Haziran 1919, Nr. 17, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

1939 ERZİNCAN BÜYÜK DEPREMİ

İlhan HAÇİN*

ÖZET

Erzincan'ın tarihinde yaşadığı yıkıcı etkisi en büyük deprem olma özelliğine sahip 27 Aralık 1939 depreminin yaraları merkezi ve mahalli teşkilatlar tarafından beraberce uyum içinde sarılmaya çalışılmıştır. Bu depremden Erzincan'ın yanısıra 11 vilayet de etkilenmiş ve büyük kayıplar vermiştir. Depremzedelerin iaşe ve iskânı, ihtiyaç maddelerinin tedariki ve dağıtımının organizasyonunu önemli meseleler olarak karşımıza çıkmıştır. Belli başlı şehirlerde kurulan yardım komisyonları depremzedeler yararına önemli miktarda para ve insani malzeme toplamayı başarmıştır. Bu yardımların yurtiçinden olduğu gibi yurtdışından da yapıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deprem, 27 Aralık 1939, Erzincan, Türkiye.

* Arş. Gör., Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas/Türkiye, ihacin@cumhuriyet.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

1939 GREAT EARTHQUAKE ERZİNCAN

ABSTRACT

The wounds of the December 27, 1939 earthquake, which was the biggest destructive earthquake of Erzincan in its history, tried to wrap up by the central and local organizations together compatible. Both Erzincan and the other 11 cities affected from that earthquake and big losses given. The subsistence and housing of the people affected from the earthquake, the supply of the necessities and the organization of their distribution were the important problems. The help commissions established main cities achieved to collect some money and humanity materials for the benefit of the affected people. It is identified that those helps made both from the domestic and from the foreign.

Key Words: Earthquake, December 27, 1939, Erzincan, Turkey.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Deprem, insanoğlunun en çok etkilendiği doğal afetlerin başında gelmektedir. Yıkıcı etkisi oldukça büyük olan depremler gerek doğada gerekse insanoğlunun hayatında büyük tahribatlara yol açmaktadır. Bu doğal afet, birtakım sosyolojik ve psikolojik problemleri beraberinde getirmiş ve sarılması zor yaralar açmıştır. Araştırmanın konusunu oluşturan 27 Aralık 1939 Erzincan depremi ise tarih boyunca Anadolu coğrafyasında yaşanmış en büyük depremler arasında yer almaktadır.

Kuzey Anadolu Fay hattı üzerinde bulunan Erzincan 1939'dan önce de çok büyük depremler yaşamıştır. 1000'li yılların başından itibaren kayıt altına alınan bu depremler büyük can kayıplarına neden olmuştur. Tarih içinde Erzincan'da tespit edilen bazı depremleri örnek vermek gerekirse; 1045 yılında 9 şiddetinde, 1168'de 8 şiddetinde, 1374'de 8 şiddetinde, 1584'de 9 şiddetinde (1584'deki depremde 15 bin civarında insanın öldüğü bilinmektedir.), 1784'de 8 şiddetinde, 1888'de ise 7 şiddetinde depremler meydana gelmiştir.[1]

27 Aralık'ta meydana gelen deprem Erzincan merkez olmak üzere geniş bir alanda etkili olmuştur. En çok yıkım ve kayıp Erzincan vilayetinde yaşanmıştır. Anadolu coğrafyasında görülen en büyük depremler arasında yer alan Erzincan depremi sonrasında ülke yekvücut halde yaraları sarmaya başlamıştır. Bu büyüklükte bir doğal afet, dünya kamuoyunda da büyük yankı uyandırmıştır. Depremden hemen sonra Anadolu'ya dünyanın birçok ülkesinden çeşitli yardımlar yapılmış ve depremin acısı dindirilmeye çalışılmıştır. Dünyanın göstermiş olduğu bu duyarlılık ve devlet erkânının ivedilikle deprem bölgesine intikal etmesi depremzedeler için büyük moral kaynağı oluşturmuştur.

Bu çalışmada; Erzincan depreminin meydana gelişi ve deprem sonrasında yapılan çalışmalar gerek arşiv belgeleri gerek basında yer alan haberler gerekse bazı sismografik veriler ışığında irdelenerek Erzincan depreminin ne kadar büyük bir etki oluşturduğu çeşitli başlıklar altında anlatılmaya çalışılmıştır.

1. Depremin Meydana Gelişi

Anadolu coğrafyasında meydana gelen büyük depremler arasında yer alan 1939 Erzincan Depremi şiddeti ve yıkıcı sonuçları açısından önemli bir etki yapmıştır. Ülkemizde en çok depremin yaşandığı Kuzey Anadolu Fay hattı üzerinde

1 http/www.deprem.gov.tr (Erişim tarihi: 02.12.2014)

Levent Şahverdi Arşivi

bulunan Erzincan 27 Aralık 1939 tarihinde büyük bir depreme maruz kalmıştır.[2] Merkez üssü Erzincan olan depremin şiddeti 7,9 civarında ölçülmüştür. Bu özelliği ile Anadolu'da 19. yüzyıldan günümüze kadar olan dönemde meydana gelen depremler arasında en büyük deprem olarak nitelendirilebilir. Ayrıca kayıt altına alınan diğer depremlerin zayiatları ile kıyaslandığında ülkemizde en çok hasar bırakan deprem olmuştur. Bu depremde resmi rakamlara göre; 32.968 insan hayatını kaybetmiş, 116.720 bina yıkılmıştır.[3] Bunun yanında binlerce hayvan telef olmuştur. Dünya tarihinde depremlerde ölen insanların miktarı sıralamasında Erzincan Depremi 27. sıradadır. 20. yüzyılın depremleri düşünüldüğünde ise, 8. sırada yer aldığı görülmektedir.[4]

Arşiv belgeleri incelendiğinde Erzincan ve civarında aynı yıl içerisinde 21 ve 27 Kasım tarihlerinde büyük olmasa bile yıkıcı etkisi olan birden fazla deprem meydana geldiği görülmüştür. Bu depremlerde onlarca ev yıkılmış ve çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Bilhassa Erzincan'a bağlı köylerde etkili olan bu depremlerden hemen sona Kızılay Cemiyeti olay yerine gitmiş ve çalışmalara başlamıştır.[5] Erzincan Valiliği de deprem sonrasında açıkta kalanların başka yerlere nakledilmesi, yıkılan evlerin yeniden inşası ve depremin bilançosu hakkında bir rapor hazırlayıp Ankara'ya yollamıştır.[6] Belki de yaşanan bu depremler yaklaşık bir ay sonra olan bu büyük depremin habercisidir.

Deprem bölgesinden gelen ilk haberler oldukça önem arz etmektedir. 27 Aralık günü saat 8'de Kemah'tan Ankara'ya çekilen telgrafta; depremin gece saat 02.00 sıralarında olduğu, yer sarsıntısıyla beraber hükümet konağı, ordu müfettişliği, ordu evi, postane ve şehrin en sağlam binaları dâhil olmak üzere bütün ev ve dükkânların yıkıldığı, şehrin baştanbaşa enkaz yığını haline geldiği bilgileri yer almaktadır.[7] Dumanlı İstasyonu'nda Erzincan Valisi'nden gelen telgrafta ise; bütün evlerin yıkıldığı, halkın tamamen açıkta kaldığı ve insan zayiatının tes-

---

2 Bülent Özmen, Murat Nurlu, Hüseyin Güler, **Coğrafi Bilgi Sistemi ile Deprem Bölgelerinin İncelenmesi**, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Afet İşleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1997, s. 42.

3 http/www.udim.koeri.boun.edu.tr (Erişim tarihi: 17.11.2014)

4 Osman Kubilay Gül, "27 Aralık 1939 Erzincan Depremi'nin Sivas ve İlçelerine Etkileri", **Zeitsohrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks,** Sayı 3, 2011, s. 136.

5 **B.C.A.**, Fon Kodu: 30.10. Yer No: 119.844.9.

6 **B.C.A.**, Fon Kodu: 30.10. Yer No: 118.827.33.

7 **B.C.A.**, Fon Kodu: 30.10. Yer No: 119.843.4.

Levent Şahverdi Arşivi

piti konusunda çalışmaların devam ettiği yazmaktadır.[8] Ayrıca 27 Aralık günü Tokat, Samsun ve Ordu'dan da depremin çok büyük olduğu ve acilen insani yardımların yapılmasının zorunlu olduğuna dair Ankara'ya çeşitli telgraflar çekilmiştir.[9] Görüldüğü üzere depremin Erzincan'da ki kadar olmasa da etrafındaki illerde de büyük yıkımlara yol açtığı gelen telgraflardan anlaşılmaktadır.

Depremden sonra Kandilli Rasathanesi Müdürü Prof. Dr. B. Fatin ile yapılan görüşmede, depremin yerin 49 km altından geldiği ve en son teknoloji depremölçer makinelerin bile bozulduğu ve hayatında ilk defa bu şiddette bir deprem hissettiğinden bahsetmiştir.[10] Ülke içinde ve dışında birçok yerde hissedilen deprem o kadar şiddetliydi ki 28 Aralık günü Londra'dan gelen haberlere göre; Anadolu şiddetli bir depremin meydana geldiği, bazı sismografların iğnelerinin kırıldığı ve bu depremin İsviçre ve İtalya'dan da hissedildiği hakkında bilgiler yer almaktaydı.[11]

Belki de depremin ölümcül etkisini artıran faktörlerin başında mevsimin kış olmasını ve –35'ler derecesinde hissedilen soğuk havayı söylemek mümkündür. Bu nedenle vatandaşların maruz kaldığı soğuk hava koşulları yalnız o anda ölenler için değil, hastalanan, yaralanan ve sağ kalanlar için de ayrı bir felaket olmuştur.[12] Bölge yollarının kar ile kaplı olması ve yollarda depremin etkisiyle kaymaların meydana gelmesi zelzele bölgesine yardım ulaştırılmasına engel teşkil etmekteydi. Ayrıca tren hatlarının da bozulmuş olması Erzurum ve Sivas'tan kalkan yardım trenlerinin Erzincan'a ulaşmasını geciktirmekteydi.[13]

2. Devlet Erkânı'nın Deprem Bölgesine Gitmesi ve Çalışmaları

28 Aralık sabahı Dahiliye Vekili B. Faik Öztrak ve Sıhhiye Vekili Dr. Hulusi Alataş saat 09:40 treni ile Ankara'dan deprem bölgesine gitmek için ayrılmışlardır.[14] Trende bulunanlardan Köşe Yazarı Nüsret Safa Coşkun, Vekillerden aldığı malumatı şöyle nakletmektedir; "…*memleketin şark bölgesiyle bu bölgeye*

8 **B.C.A.**, Fon Kodu: 30.10. Yer No: 178.234.5.

9 **B.C.A.**, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 1586.473.1.

10 **Ulus**, 28 Aralık 1939.

11 **Akşam**, 28 Aralık 1939.

12 Meliha Avni, İskender Fahreddin Sertelli, **1939 Anadolu Zelzelesi**, Eminönü Halkevi Neşriyat, İstanbul, 1940, s. 35.

13 **Akşam**, 28 Aralık 1939.

14 **Ulus**, 29 Aralık 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

yakınlaşan Orta Anadolu kısmından bazı vilayetlerimiz misli görülmemiş bir zelzele felaketiyle karşılaşmışlardır. Bunların içinden de en talihsizi Erzincan çıkmış. Şehrin tamamen yıkıldığı ve insanca zayiatın çok fazla olduğu anlaşılıyor." Aynı zamanda bu trenin bir imdat katarı olduğu ve felaketzedelere çadır, yiyecek ve enkazı kaldırmak için amale götürdüğü de bilinmektedir.[15]

Trende Dâhiliye Vekili ile yapılan bir diğer röportajda ise, deprem bölgesindeki bütün memurlara depremzedelerin barınmaları ve onlara yapılacak yardımlar hususunda gerekli talimatların verildiği, Erzincan'da tek bir nakil vasıtası sağlam kalmadığından Divriği'den altı kamyonun Erzincan'a gönderildiği belirtilmiştir. Ayrıca daha hızlı inceleme yapması ve rapor hazırlaması için Trabzon'daki Umumi Müfettişlik Bürosu'nun depremzedelerin iskânları neticeleninceye kadar Erzurum'da görev yapacağı açıklanmıştır.[16] 29 Aralık akşamı Erzincan'a ulaşan 4. Umumi Müfettişlik görevlileri zaman kaybetmeden temizleme ve yardım çalışmalarına başlamıştır.[17]

Ayrıca Sıhhiye Vekili Dr. Hulusi Alataş Erzincan'a hareket edilirken bazı bilgileri basınla paylaşmıştır. Depremden zarar gören yerler için bütün tedbirlerin alındığını belirten Alataş, depremzedelerden 1.000 kadarı Kayseri'de, 1.500 kadarı Divriği'de, 1.000 kadarının da Sivas'ta iskân edilmesi için bir heyet oluşturulduğunu ve bu heyetin çalışmalarını bitirdiğini, en yakın zamanda da depremden zarar gören insanların bu üç yere yerleştirileceğini ifade etmiştir.[18]

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nü de 31 Aralık'ta Erzincan varmış ve zaman geçmeden kendisinden daha önce gelen vekil ve bazı devlet görevlileriyle beraber depremin bilançosunu görmek için şehri dolaşmaya başlamışlardır. Ne yazık ki hasar ve tahribattır büyüktür. Bu durum karşısında müteessir olan İnönü bir yandan incelemelerde bulunurken bir yandan da depremzedeleri teselli etmeye çalışmıştır.[19] Tabi devlet erkânının orada bulunması depremzedelere büyük moral kaynağı olmuştur.

İsmet İnönü ve maiyetindeki görevliler şehirde incelemelere devam ederken hazin sahnelere de şahit olmuşlardır. Bunlardan bir tanesi de yaşlı bir kadının İnönü'nün boynuna sarılarak "…*Mehmet'im burada öldü. O da askerdi.*

15 Avni, Sertelli, **a.g.e.**, s. 48.

16 **Akşam**, 29 Aralık 1939.

17 **Ulus**, 31 Aralık 1939.

18 **Ulus**, 31 Aralık 1939.

19 **Vakit**, 1 Ocak 1940.

Levent Şahverdi Arşivi

Senin oğlundu. Sen sağ ol babamız." diyerek hıçkırıklar içinde ağlamıştır. Oldukça müteessir olan İnönü, vekillere bazı talimatlar vererek akşam saatlerinde Erzincan'dan ayrılmıştır.[20] Devletin üst düzey yöneticileri yalnız Erzincan değil depremden zarar gören bütün yerlere gitmişler ve buralarda tetkiklerde bulunarak alınacak tedbirleri belirlemişlerdir.

3. TBMM'de Yapılan Çalışmalar

Türkiye Büyük Millet Meclisi, depremin meydana geldiği gecenin sabahı yani 27 Aralık günü zaman kaybetmeden çalışmalara başlamıştır. Söz alan Sıhhiye Vekili Dr. Hulusi Alataş Anadolu'nun doğusunda meydana gelen depremle alakalı bir beyanat vermiştir. Bu beyanat oldukça önemlidir, zira deprem bölgelerinden çekilen ilk telgraflar mecliste okunmuştur. Beyanatın bir bölümünü vermek yerinde olacaktır. Şöyle ki;

> "*Bu sabah saat ikide memleketin birçok yerlerinde şiddetli bir zelzele hissedildi. Bu zelzele tesirini en ziyade Erzincan, Tokat, Sivas ve Ordu vilâyetlerinde göstermiştir. Peyderpey malûmat almaktayız. Aldığımız malûmata göre, müsaade buyurursanız Erzincan'ın telgrafını okuyayım: Gece saat iki raddesinde çok şiddetli bir zelzele oldu. Bu zelzelede Hükümet konağı, ordu müfettişliği, ordu evi, postahane ve şehrin en sağlam binaları dâhil olmak üzere bütün evleri ve dükkânları yıkılmıştır. Şehir baştanbaşa enkaz yığını halindedir. Kendilerini kurtarabilenler sokaklara dökülmüşlerdir. Şimdiden birçok ölü ve yaralı tespit edilmiştir. Birçok nüfus enkaz altındadır. Pek az hasarata uğrayan ve zayiat vermeyen piyade ve topçu kışlalarından gelen askerlerle enkaz altında kalanların kurtarılmasına ve ötede beride başlayan yangının itfasına çalışılmaktadır. Şehirde muhabere imkânı bulunmadığından bin müşkülâtla Jeneral İskora ile birlikte Dumanlı istasyonuna gelinmiştir ve malûmat ancak oradan arz edilebilmiştir. Tümen komutanı Akdoğan şehirde yardım işleriyle meşguldür. Şehir kâmilen yıkılmış olduğundan ekmek ihtiyacı olduğu gibi enkaz altından kurtarılanların ve kurtarılacakların tedavileri için ilâç ve doktor ve halkı barındırmak için çok miktarda çadıra ihtiyaç vardır. Tahribat yalnız şehre münhasır olmadığı, köylerde de geniş mikyasta tahribat ve zayiat olduğu anlaşılmıştır...*"

20 **Vakit**, 2 Ocak 1940.

Levent Şahverdi Arşivi

Konuşmasına devam eden Hulusi Alataş, depremden etkilenen diğer bölgelerden gelen telgrafları da okumuş ve zayiatın ne kadar olduğu hakkında meclise bilgi vermiştir. Bu bilgiler verildikten sonra alınan tedbirlerle ilgili çalışmaları anlatmıştır. İlk etapta, Kızılay tarafından deprem bölgelerine hem bir miktar para hem de çeşitli temel gereksinim maddelerinin yollandığını belirtmiş ve kendisinden sonra kürsüye gelen bazı milletvekilleri de depremle alakalı düşüncelerini ifade etmişlerdir.[21]

3.1. Milli Muavenet Komitesi'nin Kurulması

Yukarıda da belirtildiği üzere kürsüye gelen milletvekillerinden Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Ataç, bazı bölgeler ile telgraf iletişimi konusunda bazı problemlerin yaşandığını ve irtibatın sağlanamadığını hatırlatarak bunun bir an çözümlenmesini talep etmiştir. Sıhhiye Vekili Alataş ise, hükümetin bu konu üzerinde çalıştığını ve sorunun çok kısa bir süre içinde halledileceğini ifade etmiştir.

Söz alan Tunceli Milletvekili Sami Erkman ise, depremzedelere meclis bütçesi tarafından 40 bin lira ödenmesini talep etmiştir. Ancak depremin bilançosu daha netlik kazanmadığı için bu teklife sıcak bakılmamıştır. Çanakkale Milletvekili Ziya Gevher Etili kürsüye gelerek Sayın Erkman'ın düşüncelerine katıldığını ancak bu yardım işinin daha sistemli yürütülmesi için meclis bünyesinde bir yardım komitesini oluşturulmasını teklif etmiştir. Yapılan oylama sonucu bu teklif, "*Milli Muavenet*" adında bir komitenin teşkil edilmesi kararı ile sonuçlanmıştır.[22] Komitenin başkanlığına Abdülhalik Renda getirilmiş ve hiç vakit kaybedilmeden komite tamimini yayınlayarak çalışmalara başlamıştır.[23] Komitenin faaliyetleri ileri ki bölümlerde verilmeye çalışılacaktır.

3.2. Yabancı Devletler' den Gelen Taziyelerin Okunması

Depremin meydana gelmesinden sonra birçok ülke Türkiye'ye yaraların hızlı bir şekilde sarılması yönünde temennilerde bulunulan telgraflar çekmiştir. Gelen bu taziyeler Meclis Reisi tarafından okunmuştur.

---

21 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 6, Cilt 7, İçtima Senesi 1, s. 126, 127.

22 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 6, Cilt 7, İçtima Senesi 1, s. 126 - 128.

23 **Akşam**, 29 Aralık 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

Depremden ölen insanlar için iki dakikalık saygı duruşu ardından 3 Ocak 1940 tarihli meclis oturumu açılmıştır. Meclisi Reisi tarafından İran Meclisi'nin taziye telgrafı okunmuştur. İran'dan gelen taziye telgrafı şöyledir; "*İran milleti kardeş ve dost Türk milletinin bu felâketten doğan derin kederine iştirak eden en samimî taziyelerimin lütfen kabulünü rica ederim*." Daha sonra ise, Mısır Meclisi'nden gelen taziye okunmuştur. Şöyle ki; "*Asil Türk milletinin maruz kaldığı elim felâketten dolayı Mısır milletinin kalpten gelen ve pek derin taziyetlerini Mısır Meclis-i Mebusanı namına ve kendi namıma, ekselansınıza iblâğ eylerim, iki memleketi birleştiren kardeşlik ve dostluk bağlan dolayısıyla bütün Mısır milletinin hissiyatına tercüman olduğuma eminim*." Bu iki devletten gelen taziyelerin okunması karşısında milletvekilleri çok memnun olmuşlar ve bravo sesleri ile sevinçlerini belli etmişlerdir.[24]

12 Ocak tarihinde Japonya Meclisi'nden gelen taziye telgrafı okunmuştur. Şöyle ki; "*Ahiren Anadolu'yu musab kılan müthiş zelzele felâketinden fevkalâde mütehassis olan Japon Meclis-i Mebusanı en samimî hissiyatını izhar eder.*"[25]

17 Ocak tarihinde ise Irak Mebusan Meclisi'nden gelen taziye okunmuştur. Şöyle ki; "*Aziz komşumuzu musab kılan felâketten fevkalâde müteessir olan Irak Mebusan Meclisi tatili takip eden ilk celsesinde kederli hissiyatını ekselansınıza iblâğa karar vermiştir. Meclis namına ekselansınıza ve asil Türk milletine arz-ı taziyet eylerim*."[26] Yapılan incelemeler sonucunda ifade edilen bu taziyelerden başka herhangi bir devletten gelen taziyenin meclise okunmak üzere intikal etmediği tespit edilmiştir. Ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunmasa bile birçok devletten deprem taziye telgraflarının geldiği bilinmektedir.[27]

3.3. Deprem Bölgesindeki Ceza Hükümlüleriyle İlgili Çıkarılan Kanun

10 Ocak 1940 tarihli oturumunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde deprem bölgesinde bulunan caza hükümlüleri ile ilgili bir iyileştirmenin yapılmasını ön gören bir konu gündeme getirilmiştir. Bu konu Adliye Vekili Fethi Okyar

24 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 6, Cilt 7, İçtima Senesi 1, s. 2, 3.

25 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 6, Cilt 8, İçtima Senesi 1, s. 52.

26 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 6, Cilt 8, İçtima Senesi 1, s. 68.

27 8 Ocak 1940 tarihinde Lüksemburg Büyük Dukalığı'ndan gelen taziye telgrafının da okunduğu bilinmektedir. Fakat telgrafın muhtevasına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. (**TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 6, Cilt 8, İçtima Senesi 1, s. 25.)

Levent Şahverdi Arşivi

tarafından zelzele felaketine uğramış yerlerdeki mahkûm ve tutuklular hakkındaki kanun layihasının yeniden müzakere edilmesi yönünde meclise bir önerge vermesiyle milletvekilleri tarafından görüşülmeye başlanmıştır.[28] Söz alan Fethi Okyar, böyle bir önergenin niçin meclis gündemine getirildiği konusunu iki sebeple açıklamıştır. Okyar; birinci sebep olarak, depreme maruz kalmış birçok yerde cezaevleri yıkılmış ve içerisinde durulmayacak hasara uğramıştır. Bu suretle bu mahkûm ve tutuklular açıkta kalmış olmalarını göstermiş. İkinci sebep olarak da, bu mahkûm ve tutuklular herkes gibi aynı felakete uğramışlar ve evleri yıkılmış bunların birer ailenin yanında kalmalarının, onlara az çok yardım etmelerinin çok doğru bir iş olacağını belirtmiştir.[29]

Meclis Başkanı tarafından reye sunulan kanun maddeleri yapılan oylama sonucu kabul edilmiş ve yasalaşmıştır. Deprem bölgesindeki mahkûm ve tutukluların hukuki manada son durumları bu şekilde netlik kazanmıştır. Böylece mahkûm ve tutuklular hakkındaki infaz kararları 1 yıl müddetle tehir edilmiş ve bunlar devlet tarafından muhafaza altına alınarak depremin yaralarını sarmak için istihdam edilmişlerdir.[30]

3.4. Dâhiliye Vekili ve Sıhhat - İçtima Muavenet Vekili'nin Depremle Alakalı Beyanatları

Hatırlanacağı üzere Faik Öztrak ve İçtima Muavenet Vekili Hulusi Alataş depremden hemen sonra Erzincan'a hareket etmişler ve buradan da depremden zarar gören diğer yerlere gidip çeşitli tetkiklerde bulunmuşlardı. İşte yapılan bu 10 günlük tetkik sonrasında hazırlanan rapor bu iki vekil tarafından milletvekillerinin bilgilerine sunulmuştur. Bunun üzerine meclisin 10 Ocak 1940 tarihli oturumunda söz alan Dâhiliye Vekili Faik Öztrak depremin yalnız Türkiye'yi değil bütün dünyayı yasa boğduğunu belirterek sözlerine başlamıştır. Öztrak, raporu ve alınan tedbirleri 18 madde altında vermeye çalışmıştır.[31] Bu maddeleri kısaca vermenin çalışmanın anlaşılması açısından doğru olacağı düşünülmüştür. Şöyle ki;

---

28 **Akşam**, 11 Ocak 1940.

29 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 6, Cilt 8, İçtima Senesi 1, s. 36, 37.

30 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 6, Cilt 8, İçtima Senesi 1, s. 51.

31 Ayrıca arşiv belgeleri incelendiğinde deprem bölgesindeki vekillerin 01.01.1940 tarihinde deprem mahallindeki durum ve yapılan çalışmalar hakkında ki raporu Başbakanlığa bildirdiği görülmektedir. (**B.C.A.**, Fon Kodu: 030.10. Yer No: 119.844.11)

Levent Şahverdi Arşivi

1- 25 bine yakın insan ölmüş ve 8 bin kadar yaralı olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu rakamların ilerleyen zamanlarda değişmesi mümkündür. Felaketin şiddeti büyük, sahası geniştir. Gerek mevsim gerekse depremin meydana geldiği saat, felaketin şiddetini artırmıştır.

2- Depremin ne zaman ve nasıl olduğunu, hangi tedbirler alındığını belirtilerek 10 gün devam eden seyahat sırasında izlenim ve incelemeler anlatılacaktır.

3- 28 Aralık sabahı Erzincan'a gidilmek üzere Sivas'tan geçilmiş ve yolculuk esnasında deprem bölgelerden gelen bilgiler üzerine bazı tedbirlerin alınmasını görevlilere iletilmiştir.

4- Sivas'ta vali, komutan ve Sıhhat Müdürü ile görüşülmüştür. Sivas şehrinde hasar olmadığı tespit edilmiş ve bu durumun da diğer taraflara yardım için önemli olduğu ifade edilmiştir. Ancak Sivas'ın Hafik, Zara, Koyulhisar ve Suşehri kazalarında zayiatın ağır olduğu görülmüştür. Ayrıca kardan kapanan Erzincan yolunun açılması için 200 amale gönderilmiş ve deprem bölgelerine Sivas ve Divriği'den kamyonlarla erzak yollanmıştır.

5- Erzincan zayiatı diğer yerlerden daha fazla idi. Bir an önce Erzincan'a ulaşmanın elzem olduğu, ancak yolların karla kapalı olması sebebiyle çok yavaş yol alındığı belirtilmiştir. Erzincan'a bazı üst düzey memurların ulaştığı haberini alan bu heyet biraz daha rahatlamıştır.

6- 31 Aralık saat 11:00'de Erzincan'a varılmış ve hemen istasyon civarında toplanmış halk ve yaralılar dolaşılmıştır.

7- Aynı gün saat 13:00'de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü gelmiş ve depremden zarar gören insanlar devlet erkanı tarafından teselli edilmiş ve acıları paylaşılmıştır. İnsanların İnönü'ye büyük teveccüh göstermeleri dikkat çekicidir. Gerekli talimatlar verildikten sonra İnönü ve kurmayları saat 16:30 gibi Erzincan'dan ayrılmışlardır.

8- İnönü şehirden ayrıldıktan sonra vekiller ve diğer resmi görevliler hemen bir toplantı yapmış ve nasıl hareket edilmesi yönünde görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Bir yandan da alınan tedbirler ve yapılan çalışmalar hakkında bilgiler verilmiştir. Sivas'tan gelen amelelerin çalışmaya başladığı, Üçüncü Ordu Müfettişi tarafından 400'ü sabah 400'ü öğleden sonra çalışmak üzere 800 asker istihdam edildiği, 1000 çadırın hemen dağıtıldığı, Erzincan'a gelmeden önce 170 tane jandarmanın Erzincan'a gitmesi için talimat verildiği, bunların Erzincan'a ulaştığı ve ivedilikle çalışmalara başladığı ifade edilmiştir. Bu işler

Levent Şahverdi Arşivi

yapıldıktan sonra 1 Ocak yani yeni senenin ilk saatlerinde vekiller Sivas'a doğru hareket etmişlerdir.

9- Divriği'ye gelindiğinde oranın Belediye Başkanı ile görüşülmüş ve 200 tane amelenin Erzincan'a gönderilmesi istenilmiştir. Gayretli bir şekilde 200 kadar ameleyi tedarik eden Divriği Belediyesi zaman kaybetmeden bu ameleleri Erzincan'a yollamak üzere yola çıkarmışlardır.

10- Tokat'tan gelen haberlerin çok endişe verici olduğu belirtilmiş ve hızlı bir şekilde oraya intikal edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu arada Sivas Valisi ile yapılan görüşmede depremden zarar gören Sivas'ın kazalarında Jandarmanın çok gayretli çalıştıkları bilgisi alınmıştır.

11- 2 Ocak saat 11:00'de Turhal'a varılmış, buradan Vekil Alataş ve bazı görevliler Tokat'a ve oradan da Niksar'a gitmiş ve gece yarısı tekrar dönmüşlerdir. Bu arada Öztrak ise Amasya'dan dönmekte olan İnönü beklemiştir. İnönü'nün gelmesiyle Öztrak, Erzincan'da yapılan çalışmalar hakkında bilgiler vermiş ve 5 Erbaalı vatandaşı da yanında getiren İnönü bunlarla vekilleri görüştürmüş ve Niksar, Erbaa tarafında son durum hakkında bilgi almalarını istemiştir. Yapılan görüşme sonunda Erbaa'ya Tokat şehrinden değil de –ki Tokat'ta depremden en çok etkilenen yerler arasındadır- Samsun'dan yardımlar yapıldığı öğrenilmiştir. Dolayısıyla Vekil Öztrak, Erbaa için yapılacak yardımların Samsun'dan temini için talimat vermiştir.

12- En mühim zarara uğrayan yerler arsından yer alan ve tam anlamıyla ihtiyaç tedbirlerinin alınmadığı yer olan Reşadiye'ye gitmek en önemli iş olduğu beyan edilmiştir.[32] Oldukça dağlık bir yerleşim yeri olması ve heyelan neticesinde yolların kapanması Reşadiye'ye yapılacak yardımların aksamasına neden olmuştur. Turhal Şeker Fabrikası'nın gönderdiği Sıhhi Heyet, Reşadiye'ye 28,5 km mesafedeki Fazlı Köprüsü denilen mevkide çadırlarını kurmuş ve etraftaki yaralıları tedavi etmeye başlamıştır. Reşadiye'ye yardım ancak develerle götürülmüştür. Geçici olarak barınma yerlerinin yapılması için lazım olan malzeme

32 Reşadiye'de depremin yıkıcı etkisinin ne kadar büyük olduğunu depremi Almus'ta (Reşadiye'nin yaklaşık 25 km güneybatısında yer alan Tokat'a bağlı bir ilçe, o zamanlar da ise nahiyedir.) yaşamış olan dedem Niyazi Haçin ile yaptığım röportaj sonrasında daha iyi anlamış bulunmaktayım. İlkokul çağlarında olan dedem, depremin soğuk bir kış gecesinde meydana geldiğini ve uyandıklarında Almus'un yerle bir olduğunu, taş üzerinde taş kalmadığını ifade etmiştir. Bu depremde 7 kardeşini kaybetmiş ve tek kendi hayatta kalmıştır. Almus'taki bu vahim durum depremin Reşadiye'de nasıl bir hasara yol açtığını göstermesi açısından önemlidir. (01 Aralık 2014)

Levent Şahverdi Arşivi

Turhal Şeker Fabrikası'ndan ve inşaat işçileri de civar köylerden karşılanmıştır.

13- Tokat'a gelen Vekiller vali ile görüştüklerini ve validen kapanan Reşadiye yolunun açılması için 200 askerin görevlendirildiği, bunların da ivedilikle çalışmalara başladığı yönünde bilgiler aldıklarının ifade etmişlerdir. Öztrak, ulaşılamayan Reşadiye'ye gitmesi için Tokat Valisine direktif verdiğini de belirtmiştir.

14- Tokat'ta yerel görevliler ile görüşen vekiller, bu mevsimde motorlu araçların kullanılmasının güç olduğunu bunun için de develerle deprem bölgelerine yardım götürülmesi, ulaşılması zor olan yerlerde de 10 km aralıklarla yaralılara bakılmak için barakların kurulması gerektiği talimatlarını vermişlerdir.

15- Tekrar Turhal'a dönen vekiller, buradan Ordu ve Giresun Vilayetlerine telgraf çekerek zarara uğrayan yerlerde acilen tedbirlerin alınması gerektiğini belirtmişlerdir.

16- Heyet Suşehri ve Koyulhisar'daki vaziyeti öğrenmek için Turhal'dan Sivas'a hareket etmiştir. 5 Ocak saat 08:00'de Sivas'a ulaşan vekiller, yolların kar dolayısıyla kapandığını ve alınan tedbirlerin uygulanması için motorlu araçların yerine deve ve atların kullanıldığı yönünde öğrendiklerini belirtmişlerdir. Bu arada 7 Ocak günü Tokat Valisi'nin de Reşadiye'ye ulaştığı haberini almışlardır.

17- Bu işlerle uğraşıldığı sırada Türkiye'nin değişik yerlerinde sel felaketinin olduğu ve bunun sonucunda da onlarca insanın öldüğü haberi alınmıştır. Bunun için de hemen çalışmalara başlanıldığı ifade edilmiştir.

18- Yapılan incelemelerin ve alınan tedbirlerin bu şekilde olduğunu ifade eden Öztrak milletvekillerine; "*sizleri temin ederim ki vazifeli veya vazifesiz herkes namuskârene çalışmış ve çalışıyor.*" diyerek sözlerini tamamlamıştır.[33]

Dâhiliye Vekili'nin yapmış olduğu bu kapsamlı açıklamadan sonra söz alan Sıhhat ve İçtima Muavenet Vekili Hulusi Alataş, çok farklı bir şey söylememiş depremle alakalı yalnız bazı önemli rakamları vermiştir. Depremin Erzincan, Sivas, Amasya, Tokat, Samsun, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Yozgat ve Tunceli vilayetlerinde yıkıcı etki yaptığını söyleyerek şu rakamları vermiştir; ölü miktarı 23.131, yaralı miktarı 7.994, tamamen yıkılmış ev miktarı 16.385, içine girilmeyecek olanlar 9.157 olmak üzere toplamda 29.390 tane ev harap olmuştur. Bu rakamların her gün değiştiğini belirtmiştir. Kendisinin de doktor olması hasebiyle sağlık alanında yapılan çalışmalar hakkında biraz bilgi vermiş ve yara-

33 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 6, Cilt 8, İçtima Senesi 1, s. 37 – 42.

Levent Şahverdi Arşivi

lıların depremden az zarar gören yerlere nakledildiğini, sıtma gibi hastalıkların yayılmaması için önlem aldıklarını ifade etmiştir.[34]

3.5. Depremzedelere Yapılacak Yardımlar için Oluşturulan Kanun

Meclisin 15 Ocak 1940 tarihli oturumunda depremzedelerle alakalı "*Erzincan'da ve Erzincan yer sarsıntısından müteessir olan mıntıkada zarar görenlere yapılacak yardım hakkında*" adıyla bir kanun teklif edilmiştir. Meclis gündemine gelen teklifin Muvakkat Encümenine havalesi uygun görülmüştür.[35] Meclise 17 Ocak günü tekrar gelen kanun teklifi yapılan görüşmeler sonunda kabul edilmiştir. Bu kanun zarara uğrayan ailelere yardım edilmesi, yetim kalan çocukların maaşa bağlanması, orada görev yaparken depreme maruz kalan memurların maaşlarının iyileştirilmesi yönünde birtakım maddeleri içermektedir.[36] Alınan bu karar, depremden zarar gören vilayetlerin valiliklerine bildirilmiş, bu doğrultuda çalışmaların yapılması ve kanun kapsamına girenlerin tespit edilme işleminin bir an önce bitirilmesi istenmiştir.[37]

4. Deprem Bölgelerine Yapılan Yardımlar

28 Aralık günü meydana gelen deprem gerek Türkiye'de gerekse dünyada büyük yankı uyandırmıştır. Depremden hemen sonra Türkiye'nin çeşitli vilayetlerinden yapılan yardımların yanısıra birçok ülkeden de Türkiye'ye gerek kara gerekse deniz yoluyla hatırı sayılır yardımların yapıldığını söylemek mümkündür. Bu başlık altında yapılan yardımlar çeşitli tablolar halinde yurtiçi ve yurtdışı olmak üzere iki alt başlık şeklinde anlatılmaya çalışılacaktır.

4.1. Yurtiçinden Yapılan Yardımlar

Depremden hemen sonra devletin oluşturduğu komisyon veya bazı sivil kuruluşlar tarafından depremzedeler için yardım toplama faaliyetleri başlamıştır. Önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere meclis Milli Muavenet (Yardım) adında bir komite teşkil etmişti. Kurulmasından hemen sonra çalışmalara başla-

---

34 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 6, Cilt 8, İçtima Senesi 1, s. 42, 43.

35 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 6, Cilt 8, İçtima Senesi 1, s. 62.

36 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 6, Cilt 8, İçtima Senesi 1, s. 58.

37 **B.C.A.**, Fon Kodu: 30.18.1.2. Yer No: 90.18.13. (**B.C.A.**, Fon Kodu: 30.18.1.2. Yer No: 89.130.4., **B.C.A.**, Fon Kodu: 30.18.1.2. Yer No: 91.41.19.)

Levent Şahverdi Arşivi

yan komite, 28 Aralık günü bütün umumi müfettişliklere ve valilere talimatlar vermiştir. Bu talimatta; "*Vatandaş! Felaketzede kardeşlerine yardım etme birinci vazifendir. Bunu unutma. Facianın ıstırabını ancak süratli ve umumi bir yardım seferberliği ile hafifletebiliriz. Unutmayalım ki binlerce vatandaşımız kara kış ortasında, açıktadır. Ekmeğe, yuvaya ve her türlü eşyaya muhtaçtır. Felakete uğrayan vatandaşların ümidi devlette ve sizlerdedir.*" şeklinde ifadeler geçmektedir.[38] Zaman kaybedilmeden çalışmalar başlanmış TBMM ve Komite Reisi Abdülhalik Renda tarafından meclis namına komitenin hesabına 20 bin lira yatırılmış, Ankara'da halk tarafından 5 bin lira, bazı memurlar kendi aralarında 2 bin lira, İstanbul'dan ise 10 bin lira nakit para toplanmıştır. Yine aynı gün bazı şirket ve şahıslar tarafından komiteye bağışlar yapılmıştır.[39] 27 Aralık günü Kızılay Cemiyeti, Erzincan Valiliği'nden gelen telgraf üzerine Erzincan'a 15.000 lirası para olmak üzere 500 çadır, 1000 battaniye, 1000 don ve gömlek yollamıştır. Zara Kızılay Şubesi'nden gelen telgraf üzerine Zara'ya da 200 çadır ve 2.000 lira para gönderilmiştir.[40]

Komite, tamimini bütün vilayetlere telgraf çektikten sonra birçok vilayette hummalı bir çalışma başlamış ve toplanan paralar komitenin hesabına yatırılmıştır. İlk günlerde komitenin hesabına yatırılan paraları ve nerelerden yatırıldığını aşağıda tablo şeklinde vermek mümkündür.[41]

Bağışta Bulunan Yerler	**Yapılan Yardım Miktarı (Lira)**
Antakya	1.000
Eskişehir	1.500
Malatya	1.160
Fenike	500
Akşehir	600
İzmir	10.000
Kastamonu	14.000
Çankırı	1.500
Beypazarı	2.000

38 **B.C.A.**, Fon Kodu: 30.01. Yer No: 121.768.2.

39 **Akşam**, 29 Aralık 1939.

40 **B.C.A.**, Fon Kodu: 030.10. Yer No: 178.234.5.

41 **Ulus**, 29, 30, 31 Aralık 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

Turgutlu	1.000
Gerede	1.000
Zonguldak	35.000
Merkez Bankası	200.000
Orman Umum Müfettişliği	460
Çanakkale	2.000
Ankara Şoförler Cemiyeti	250
Darende	1.000
Mudurnu	200
Bozhüyük	2.000
Adıyaman	520
İzmit	2.000
Sivrihisar	500
Tosyo	1.000
Taşköprü	500
Kayseri	14.000
Balıkesir	7.000
Sinop	800
Ankara	266.794.95
Adliye Vekâleti Merkez Teşkilatı	6.000[42]
İstanbul	58.000
Edirne	3.500
Ayancık	1.203
Afyon	820
Sivas	600
Samsun	10.300
İnebolu	2.111[43]
Balıkesir ve Kazaları	70.571[44]

42 **Akşam**, 30 Aralık 1939.

43 **Akşam**, 31 Aralık 1939.

44 **B.C.A.**, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 448.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Depremin olduğunu haber alan Hakkâri, Kırşehir ve Antakya'daki memurlar maaşlarının %10'unu depremzedeler için ayırdıklarını bildirmişlerdir. Aynı şekilde Isparta ve Eskişehir'de de memurlar maaşlarının 5 ay boyunca depremzedeler için bir miktar kesilmesi kararı almışlardır.[45] Bu vilayetlerdeki memurlar gibi Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde, Maarif Merkez Teşkilatı'nda, İş Bankası Merkez Şubesi'nde çalışan memurlar da maaşlarının bir kısmını depremzedeler için ayırmışlardır.[46] Malatya halkı depremzedeler için çok yüksek alaka beslemişlerdir. 2 saat gibi kısa bir süre içinde 1.700 kg un, 11.000 kg bulgur, 1.000 buğday, 2.000 kg pekmez, 1400 adet ekmek ve 1.100 kg kadar da muhtelif erzak toplayarak Erzincan'a yollamışlardır.

Anadolu insanı depremzedeler için para toplamak için farklı yollara da başvurmuşlardır. Örneğin; Ankara Halkevi depremzedeler için konser ve piyesler tertip etmiş, Ankara'da bazı sinemalar birkaç günlük hasılatlarını depremzedelere yollanması yönünde karar almışlardır.[47] Hatta Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş'ın da içinde bulunduğu 8 kulüp kendi aralarında maçlar yaparak buradan elde edilen gelirleri depremzedelerin ihtiyaçları için kullanmışlardır.[48] Ayrıca bazı vekiller; Mersin, Adana, Malatya, Diyarbakır, Elazığ, Kayseri, Hatay ve Sivas Valiliklerine telgrafla talimat vererek her gün en az 2.000 adet ekmek pişirerek Erzincan istikametine sevk edilmesini istemiştir. Böylece günde 20.000 ekmek deprem bölgelerine gönderilmiştir.[49] Tabi bu yardımların büyük bir kısmı Kızılay çatısı altında gerçekleşmiştir. Belki de depremzedeler için korunaklı bir yerin olması en büyük ihtiyaçtı. Bundan hareketle deprem bölgesine birçok yerden çadır yollanmıştır. Çadırların da içinde olduğu yurtiçinden yapılan yardımların tablolaştırarak vermenin konunun daha iyi anlaşılması bakımından önemli olacağı düşünülmüştür. Vilayetler bazında yurtiçinden yapılan yardımlar ve sevkiyat yerlerini ayrı tablolar halinde şu şekilde vermek mümkündür;

45 **Akşam**, 31 Aralık 1939.

46 **Ulus**, 29, 30, 31 Aralık 1939.

47 **Ulus**, 31 Aralık 1939.

48 **Akşam**, 31 Aralık 1939.

49 **Ulus,** 30 Aralık 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

Sivas Transit Deposundan Deprem Bölgelerine Yapılan Sevkiyat ve Miktarları[50]

Sevkiyat Yapılan Yer	Malzemenin Cinsi	Miktarı
Erzincan Vilayeti	Erzak	236 Ton
	Giyim Eşyası	74649 Parça
	Yatak Takımı	3338 Takım
	Kereste	65,595 Metre Mikâp
	Kibrit	10 Sandık
	Soğan	8610 Ton
Sivas Vilayeti	Giyim Eşyası	198896 Ton
	Erzak	166 Ton
	Yatak Takımı	7837 Takım
	Kereste	75,500 Metre Mikâp
	Çivi	1507 Sandık
	Hızar	150 Adet
	Keser	870 Adet
	Kazma	2000 Adet
	Kürek	4000 Adet
Tokat Vilayeti	Erzak	22 Ton
	Giyim Eşyası	7526 Parça
Amasya Vilayeti	Erzak	9 Ton
	Giyim Eşyası	9406 Parça
Ankara Vilayeti	Giyim Eşyası	5468 Parça
Hatay Vilayeti	Erzak	12 Ton
	Giyim Eşyası	5855 Parça
Malatya Vilayeti	Erzak	11 Ton
	Giyim Eşyası	300 Parça
	Yatak Takımı	1183 Takım
Mersin Vilayeti	Erzak	12 Ton
Maraş Vilayeti	Erzak	13 Ton
Ordu Vilayeti	Erzak	43 Ton
	Giyim Eşyası	1907 Parça
	Yatak Takımı	308 Takım
Adana Vilayeti	Erzak	13 Ton

50 **B.C.A.**, Fon Kodu: 010.09. Yer No: 470.360.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Develi ve İncesu Kazaları	Erzak	15 Ton
	Giyim Eşyası	2241 Parça
	Yatak Takımı	735 Takım
Kelkit ve Şiran Kazaları	Erzak	12 Ton
	Giyim Eşyası	21788 Parça
Pülümür Kazası	Erzak	593 Kg
Samsun Vilayeti	Giyim Eşyası	4009 Parça

Tablodan da anlaşılacağı üzere Sivas Transit Deposundan en çok yardım yapılan yerlerin başında depremden en çok etkilenen Erzincan ve Sivas vilayetleri gelmektedir. Ancak Sivas merkezde deprem az hissedildiği için bu yardımların, depremin yıkıcı etkisinin en çok olduğu Hafik, Suşehri, Koyulhisar ve bazı köylere yapıldığı bilinmektedir. Yapılan yardımların genişliği, depremin ne kadar büyük çapta olduğunu göstermektedir.

Samsun Transit Deposundan Deprem Bölgelerine Yapılan Sevkiyat ve Miktarları[51]

Sevkiyat Yapılan Yer	Malzemenin Cinsi	Miktarı
Giresun Vilayeti	Erzak	135 Parça
	Eşya	16 Balye
Ordu Vilayeti	Erzak	868 Parça
	Eşya	338 Balye
Çarşamba Kazası	Erzak	154 Parça
	Kereste	111,237 Metre Mikâbı
	Çivi	120 Sandık
Fatsa Kazası	Erzak	517 Parça
Ünye Kazası	Erzak	17 Parça
Amasya Vilayeti	Erzak	50 Parça

51 **B.C.A.**, Fon Kodu: 010.09. Yer No: 470.360.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Sivas Vilayeti	Erzak	72 Parça
	Giyim Eşyası	16 Balye
Erbaa Kazası	Giyim Eşyası	6 Balye
	Malzeme	20 Sandık

Kızılay İstanbul Satış Deposundan Deprem Bölgelerine Yapılan Sevkiyat ve Miktarları[52]

Sevkiyat Yapılan Yer	Malzemenin Cinsi	Miktarı
Erzincan Vilayeti	Sabun	5029 Kg
	Kereste	7 Vagon
	Saç	7 Adet
	Portatif Ev	20 Adet
	Radyo	1 Adet
	Hoparlör	1 Adet
Kemah Kazası	Çivi	200 Sandık
	Sabun	2021 Kg
Giresun Vilayeti	Ayakkabı	52 Balye
	Çamaşır	1533 Adet
	Muhtelif Giyecek Eşya	863 Balye
	Battaniye	500 Adet
	Kumaş	4,5 Metre
	Pamuk	1 Balye
	Soba	3 Adet
	Arpa	85 Kg
	Buğday	1000 Kg
	Bulgur	34 Çuval
	Çay	3 Sandık
	Fasulye	34 Çuval
	Helva	379 Teneke
	Kavurma	126 Teneke
	Kuskus	50 Kg

52 **B.C.A.**, Fon Kodu: 010.09. Yer No: 470.360.1.

Levent Şahverdi Arşivi

	Hububat Ürünleri	277 Çuval
	Peynir	79 Teneke
	Şeker	20 Sandık
	Yoğurt	28 Teneke
	Gaz Yağı	4 Teneke
	İlaç	21 Sandık
	Konyak	8 Sandık
	Zeytin	25 Küfe
Alucra Kazası	Battaniye	10 Çuval
	Yorgan	850 Adet
Gümüşhane Vilayeti	Giyecek Eşya	17 Sandık
	Şeker	100 Çuval
	Reçel	20 Sandık
Ordu Vilayeti	Ayakkabı	40 Balye
	Don	250 Adet
	Battaniye	400 Adet
	Bulgur	19 Çuval
	Fanila	500 Adet
	Buğday	1083 Kg
	Mısır	195 Kg
	Şeker	10 Sandık
	Sade Yağ	30 Sandık
	Un	897 Çuval
	Eczalı Pamuk	1 Balye
	Çivi	3 Sandık
	İlaç	18 Sandık
Samsun Vilayeti	Çivi	500 Sandık
Sinop Vilayeti	Çuval	500 Adet
Tokat Vilayeti	Ayakkabı	68 Balye
	Muhtelif Giyecek Eşya	692 Balye
	Pastırma	1 Sandık
	Çivi	800 Sandık
	Keser Sapı	652 Sandık
	Keser ve Testere	1600 Adet
Yozgat Vilayeti	Çuval	3 Balye

Levent Şahverdi Arşivi

İncelenen belgelerden hareketle, depremin meydana geldiği 27.12.1939 tarihinden 18.03.1940 tarihine kadar muhtelif valiliklere, kaymakamlıklara ve Kızılay Teşkilatı'na gönderilen paranın toplamda 156.617.710 lira olduğu görülmüştür.[53] Yardımlar artarak devam etmesi Anadolu insanının civanmertliğini ortaya koymuştur. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı da depremin yaralarının tez zamanda sarılması için bazı çalışmalar ifa etmiştir. Bu maksatla yapılan çalışmalardan bahsetmek gerekirse; bütün vilayet ve kaza müftülüklerine telgraflar çekilerek cemaati yardım yapmaya teşvik için imamlardan sürekli merhamet, yardımlaşma ve şefkat konulu sohbet ve vaaz yapmaları istenmiştir. Aynı şekilde namaz çıkışında cemaatten depremzedeler için para toplanmış ve diyanet personeli ilk maaşlarının %10 veya %20 kadarını depremzedelere yollamıştır.[54]

Barınma yerlerinin yapımında en önemli malzeme olan kerestenin tedariki için Kızılay Cemiyeti tarafından muhtelif fabrikalarda kereste imal ettirilmiştir. Bu imal sürecinde Maliye Vekâleti de depremzedeler için üretim yapan fabrikalardan muamele vergisinin alınmaması yönünde karar almıştır. Hangi fabrikalardan ne kadar kereste tedarik edileceği ise Kızılay Cemiyeti tarafından belirlenerek üretilen keresteler deprem bölgelerine nakledilmiştir.[55] Cemiyetin önemli çalışmalarından bir tanesi de; yabancı ülkelerden gelen bağışların yani dövizlerin Türk Lirasına çevrilmeden harp malzeme kadrosu ve Gaz Maskesi Fabrikası'nın ihtiyacı olan malzemelerin ithali için kullanılmasıdır.[56] Bu gaz maskeleri deprem bölgelerinde aramanın daha rahat yapılması için önemliydi.

4.2. Yurtdışından Yapılan Yardımlar

Deprem Türkiye'de olduğu gibi dünyada da büyük üzüntüyle karşılanmıştır. Londra basını 28 Aralık günü Anadolu'da büyük bir depremin meydana geldiğini ve bu felakettin İngiliz halkında büyük teessüre neden olduğunu yazmıştır. Manşetten verilen bu hadise, İngiliz Cumhurbaşkanı tarafından da önemle takip edilmiş ve bizzat depremzedeler için gerekli olan malzemelerin tedariki için direktifler vermiştir.[57]

---

53 **B.C.A.**, Fon Kodu: 010.09. Yer No: 470.360.1.

54 **B.C.A.**, Fon Kodu: 030.10. Yer No: 119.844.7.

55 **B.C.A.**, Fon Kodu: 030.10. Yer No: 178.234.10.

56 **B.C.A.**, Fon Kodu: 030.10. Yer No: 178.234.26.

57 **Akşam**, 29 Aralık 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiltere'nin alicenap tavrı devam etmiş ve Türk – İngiliz adında bir yardım komitesi oluşturulmuştur.[58] Kurulan bu komite dönemin Londra Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras tarafından sıkça ziyaret edilerek çalışmaları hakkında bilgiler alınmıştır.[59] Depremzedeler için geniş çaplı yardım seferberliği başlatan komite, Anadolu'ya çok miktarda tıbbi malzeme, muhtelif gıda ürünleri ve çadır gibi temel gereksinim maddeleri yollamıştır.[60] Aynı şekilde Belçika Kralı III. Leopold, depremden pek müteessir olmuş ve Belçika Meclisi'ne talimat vererek deprem için bir yardım komitesinin kurulmasını sağlamıştır.[61] Bunların yanında birçok ülkeden taziye mesajları da gelmiştir. Yurtdışından gelen yardımları hangi ülkeden ne miktarda geldiği aşağıda tablo halinde verilecektir.

Yurtdışından Gelen Yardım Malzemeleri ve Miktarları[62]

Yardım Yapan Ülke	Malzemenin Cinsi	Miktarı
Filistin	Tıbbi İlaç	24803 Adet[63] 200 Şişe 20 Kutu 550 Tube
	Tıbbi Alet ve Malzeme	30451 Adet 900.000 Kg
Fransa	Tıbbi Alet ve Malzeme	2641 Adet
	Çadır	600 Adet
	Battaniye	5000 Adet
İngiltere	Tıbbi Ecza	725036 Adet 3721028 Kg
	Tıbbi Alet ve Malzeme	131579 Adet 628750 Kg 1580 Kutu

58 **Akşam**, 26 Ocak 1940.

59 **Akşam**, 1 Şubat 1940.

60 **B.C.A.**, Fon Kodu: 010..09. Yer No:470.1360.1.

61 **Akşam**, 14 Ocak 1940.

62 **B.C.A.**, Fon Kodu: 010..09. Yer No:470.1360.1.

63 Yardım malzemeleri katı ve sıvı olarak çeşitlilik arz ettiği için ölçü birimleri farklı şekilde verilmiş ve hangi ilaçtan, tıbbi malzemeden veya başka bir üründen ne kadar kutu, şişe, kg ve adet geldiği teker teker yazılmamış aynı ölçü birimlerine sahip olan ürünlerin miktarları toplanmış ve toplam rakamlar verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

	Battaniye	2850 Adet
	Çadır	999 Adet
	Gıda Maddeleri	7586 Çuval 37381 Sandık 221 Fıçı
İran	Giyim Ürünleri	725 Çift 1275 Adet
	Battaniye	628
	Kumaş	1023 Metre
	Un	40 Ton
Irak	Hurma	41000 Kg
Mısır	Tıbbi İlaç	12532 Adet 34041 Kg
	Tıbbi Alet ve Malzeme	26131 Adet 1050000 Kg
	Giyim Ürünleri	2200 Adet 1025 Çift
	Battaniye	3995 Adet
	Çadır	304 Adet
Romanya	Battaniye	426 Adet
	Kereste	2635 Ton
	Kumaş	1045 Metre
	Pazen	149.35 Metre
Yugoslavya	Giyim Ürünleri	116 Adet
Yunanistan	Tıbbi İlaç	96370 Adet 499 Şişe 99300 Kg 200 Tube
	Tıbbi Alet ve Malzeme	4200 Adet 1600000 Kg
	Battaniye	1000 Adet
	Amerikan Bezi	5600 Metre
	Giyim Ürünleri	570 Adet
Almanya	Tıbbi İlaç	50599 Adet 116025 Kg 6030 Tüp 818 Şişe

Levent Şahverdi Arşivi

Bulgaristan	Kaşar	3600 Kg
	Un	1500 Çuval
	Kereste	36 Vagon

Arşiv belgelerinden hareketle oluşturulan bu tablo 27.12.1939 ile 25.02.1940 tarihleri arasında yapılan yardımları yansıtmaktadır. Aynı belgenin devamında 320.040 parça eşyanın geldiği belirtilmiş, ancak hangi ülkeden geldiğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır.[64]

Yurtdışından gelen yardımlar tabloda verildiği kadarıyla sınırlı değildir. 2 Ocak 1940 tarihinde İngiltere'den gelen yazıda; depremden dolayı İngiltere Bahriye Nezareti tarafından *Maine* adında bir yardım gemisinin Anadolu'ya yollanması yönünde birtakım bilgiler mevcuttur. Ancak böyle bir geminin Akdeniz sularına girmesi Montrö Boğazlar Sözleşmesine göre yasaktı. Ancak bazı bürokratik işlemlerden sonra gemilerin Türkiye'ye gelebileceği yönünde karar alınmıştır. Söz konusu gemide 6 doktor, 1 diş hekimi ve 1 tane de Levazım Subayı bulunmaktadır. Ayrıca bu gemide ameliyathane ve röntgen cihazı da mevcuttur.[65] Bu gemi yanında da bir muavin gemisi ile 13 Ocak 1940 tarihinde İskenderun Limanı'na gelmiştir. Gemi personeli iyi bir şekilde karşılanarak halkın teveccühüne mazhar olmuşlardır. Hatta gemi personeli ile İskenderun Halkevi Spor arasında bir maç müsabakası da yapılmıştır. Gemilerde çok miktarda tıbbi malzemeler, gıda maddeleri ve battaniye, çadır gibi eşyalar bulunmaktadır.[66] İskenderun teslim alınan bu malzemeler, vakit kaybedilmeden deprem bölgelerine ulaştırılmıştır.[67] İngiltere gemi yardımının yanı sıra deprem bölgelerine daha hızlı ulaşılması için 19 Ocak 1940 tarihinde Romanya'da bulunan 11 tayyaresini Anadolu'ya yollamayı düşünmüştür. Ancak yapılan yazışmalar sonrasında 11 tayyare Türkiye Hükümeti tarafından tayyarelerin inmesine ve kalkmasına uygun bir alanın kalmadığını belirterek İngiltere'nin bu yardımını kabul etmemiştir.[68]

64 **B.C.A.**, Fon Kodu: 010..09. Yer No:470.1360.1.

65 **B.C.A.**, Fon Kodu: 030..10. Yer No: 119.844.14.

66 **B.C.A.**, Fon Kodu: 0490.1.0.0. Yer No: 1586.473.1.

67 **B.C.A.**, Fon Kodu: 010.09. Yer No:470.1360.1.

68 **B.C.A.**, Fon Kodu: 30..10.0.0. Yer No: 119.845.6.

Levent Şahverdi Arşivi

Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan Kızılsalibi Cemiyeti, depremzedeler için 5.000 dolar yollamış ve gıda ürünleri yardımı da yapacağını bildirmiştir.[69] Aynı şekilde Amerika Kızılhaç'ı da 10 milyon dolar göndermiştir.[70] İran Şehinşahı tarafından ise 10.000 lira yollamıştır. Gerek temel ihtiyaç maddeleri yollanırken gerekse para yardımları birçok ülke tarafından Türkiye'ye ulaştırılmıştır. İspanya'nın Marsilya kentinde ise yardım seferberliği başlatılmış ve toplanan yardımlar Türk Başkonsolosluğu'na teslim edilmiştir.[71] Suriye ise 300 çadır, 500 battaniye ile birlikte 200.000 frank yollamıştır. Ayrıca Suriye'de bulunan Fransız ve İngiliz Orduları da 500 çadır ve 5000 battaniye bağışta bulunmuşlardır.[72] Kanada Kızılhaç Cemiyeti, 5.000 Dolar yardımda bulunmuştur.[73] İngiltere ilk etapta 100.000 Dolar[74] daha sonra da 25.000 Dolar daha göndermiş, belki de bu süreçte en çok yardım yapan ülke olmuştur.[75] Önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere İngiltere'de kurulmuş olan Türk – İngiliz Yardım Komitesi güzel işler başarmış ve bu komitenin mümessili Sir Wyndham Deedes ise 29 Ocak 1940 tarihinde Türkiye'ye gelerek beraberinde heyet ile çeşitli incelemelerde bulunmuştur.[76]

İngiltere yalnız insanlar için birtakım yardımlarda bulunmamış, deprem dolayısıyla sakat ve başıboş kalan hayvanların korunması için de bazı tedbirler almıştır. Bu doğrultuda İngiliz Himaye-i Hayvan Cemiyeti hayvanların korunması ve bakımı için 200 İngiliz Lirası göndermiştir.[77] Fransa ise 5 milyon Frank ve muhtelif malzemeler göndermiştir.[78] Yurtdışından gelen yardımların tamamı bu çalışmada belirtildiği kadarıyla kalmamış, küçük çaplarda da olsa birçok yardım yapıldığı görülmüştür. Ancak çalışmada belli başlı yardımlar verilmeye özen gösterilmiştir.

---

69 **Ulus**, 30 Aralık 1939.

70 **Akşam**, 31 Aralık 1939.

71 **Ulus**, 2 Ocak 1940.

72 **Vakit**, 4 Ocak 1940.

73 **Ulus**, 5 Ocak 1940.

74 **Akşam**, 30 Aralık 1939.

75 **Ulus**, 13 Ocak 1940.

76 **Ulus**, 30 Ocak 1940.

77 **Vakit**, 10 Ocak 1940.

78 **Akşam**, 31 Aralık 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

5. Depremzedelerin İskân Edilmesi

Depremden sonra ilk etapta yaralılar ve evsiz kalanlar yıkılmayan binalara yerleştirilmişlerdir. Bazı binalar geçici olarak hastaneye çevrilmiş ve depremzedeler ilk tedavilerini buralarda görmüşlerdir. Vekiller Erzincan'a vardıklarında hemen tetkiklere başlamışlar, hazırladıkları raporu Başbakanlığa iletmişlerdir. Arşivden temin edilen belgede yer alan bu raporda yapılan ilk iskân çalışmaları hakkında çeşitli bilgilerin olduğu tespit edilmiştir.

Depremzedelerin bir kısmına çadır verilerek geçici olarak bir barınma kampı oluşturulduğu, bir kısmını da Refahiye'de iskân edileceği yönünde bilgiler yer alırken Sivas'a 1000, Divriği'ye 1500, Kayseri'ye 1000 kadar depremzedenin yerleştirileceği rapor edilmiştir. Akrabaları ölmüş ve kimsesiz kalmış kadınların 200 kadarı da bez fabrikasında çalışmak üzere Malatya'ya gönderilmiştir.[79] Yaralılardan 96'sı Diyarbakır'a, 200'ü Adana'ya, 100'ü Mersin'e, 54'ü Elazığ'a, 100'ü Antakya'ya gönderilerek buralarda iskân edilmişlerdir.[80] Bir tren dolusu yaralı ise Ankara'ya gönderilmiştir.[81] 281 kişi de Gaziantep'e sevk edilmiştir. İskân ve göç çalışmaları devam ederek depremzedelerin bir kısmı hem aile hem de birey olarak Ankara, Bursa, İzmir ve Giresun gibi şehirlerde iskân edilmişlerdir. Amasya'da ise yeni yapılan evlere 324 kişi yerleştirilmiştir.[82] Ayrıca Erzincan Askeri Ortaokulu'ndan 200 talebe ve 50 aile de Konya'da iskân edilmiştir.[83]

Başka vilayetlere giden depremzedeler ilk etapta otel, misafirhane ve bazı ailelerin yanına yerleştirilmişler ve geçici olarak buralarda yaşamışlardır. Bazı yerlerde örneğin; İstanbul'un bazı semtlerinde bu şekilde yaşayan depremzedeler için Fatih Semti'nden evler kiralanarak depremzedelerin daha rahat etmeleri sağlanmıştır.[84]

---

79 **B.C.A**., Fon Kodu: 030.10. Yer No: 119.844.11. **Akşam**, 31 Aralık 1939. (Erzincan'dan ilk yaralı kafilesinin Sivas'a yollandığı ve burada iskan edildiği de bilinmektedir. **B.C.A**., Fon Kodu: 030.10. Yer No: 119.843.10.)

80 **B.C.A**., Fon Kodu: 030.10. Yer No: 119.844.5. **Ulus**, 10 Ocak 1940.

81 **Ulus**, 8 Ocak 1940.

82 **Akşam**, 9 Ocak 1940.

83 **Ulus**, 7 Ocak 1940.

84 **Akşam**, 11, 12 Ocak 1940.

Levent Şahverdi Arşivi

Depremden sonra harabe olan onlarca köy boşaltılmış ve köy sakinleri başka yerlere sevk edilmişlerdir.[85] Deprem sonucunda çok sayıda okul da yıkılmıştır. Maarif Vekâleti ise bu okullarda görev yapan memurları eğitim ve öğretimin aksamaması için civar kazalarda görevlendirmiştir.[86] Tabi bu memurların çoğunun evleri yıkılmış ve ortada kalmışlardı. Maarif Vekâleti'nin bu yöndeki çalışmasıyla memurlar hem eski işlerine geri dönmüşler hem de iskân edilmişlerdir.

Erzincan Milletvekili Salih Başotac, yaptığı bir gezide sokaklarda anasız babasız kalan çocukların perişan halde olduklarını gözlemlemiş ve bu durumdan büyük üzüntü duyduğunu ifade ederek yetimlerin korunması yönündeki çalışmaların hız kazanması istemiştir. Bunun üzerine Kızılay Cemiyeti bu konuda ki çalışmalarına hız vermiştir. Kaldı ki cemiyet, başından beri yetimler konusuna özel bir eğilim göstermiştir. Yetimlerin iskânı için, devletin en üst kademesinde çalışmalar yapılarak bu çocukların Malatya, Ankara gibi şehirlere yollanması ve buralarda korunması kapsamında kararlar alınmıştır.[87] Bu konu doğal olarak Çocuk Esirgeme Kurumu'nu yakından ilgilendirmiş ve bu çerçevede Kızılay Cemiyeti ile paralel olarak çeşitli çalışmalar yapmışlardır.[88]

Memleketlerinden ayrılan depremzedelerin 1940 yılının yazına doğru tekrar memleketlerine dönmeye başladıkları, İstanbul ve Adana Valiliklerinin bu yönde bir çalışma yaptığı da görülmektedir.[89] Deprem bölgelerinde yapılan imar faaliyetleri sonrasında peyderpey depremzedelerin büyük bir kısmı memleketlerine dönmüş, bir kısmı da iskân edildiği yerde yaşamaya devam etmiştir.

6. İmar ve İnşa Faaliyetleri

Geçici olarak kurulan çadır kentlerin ardından devlet, depremden zarar gören yerlerin inşası ve imarı için titizlik içerisinde bir çalışma yürütmüştür. Ocak ayının ortasına doğru incelemeler yapması için bazı bilim adamları görevlendirilmiş ve yapılan tetkikler sonrasında imar faaliyetleri başlanacağı ifade edilmiştir. Bu süreçte mecliste bir de bu işlerle uğraşmak için komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Fay hattının dışında kurulacak yeni şehir için bilim adamları

85 **B.C.A.**, Fon Kodu: 030.18.1.2. Yer No: 93.114.5., **B.C.A.**, Fon Kodu: 030.18.1.2. Yer No: 91.62.11.

86 **B.C.A.**, Fon Kodu: 030.10. Yer No: 143.24.17.

87 **B.C.A.**, Fon Kodu: 30.10.0.0. Yer No: 179.235.5.

88 **Ulus**, 16 Ocak 1940.

89 **B.C.A.**, Fon Kodu: 030.1.0.0. Yer No: 121.771.2.

Levent Şahverdi Arşivi

hızlı ve titiz bir şekilde imar raporları çıkartarak söz konusu komisyona sunmuşlardır. Yapılan bu çalışmalarla alakalı Dâhiliye Vekili Faik Öztrak da mecliste izahat vermiştir. Çeşitli jeolojik tetkiklerin yapıldığını ve görevlilerin bu yönde ivedilikle çalıştıklarını belirtmiştir.[90] Erzincan'da inşa çalışmaları devam ederken yeni yolların yapılması yönünde de incelemeler yapılmış ve devlet bütçesinden bu iş için 20.000 Türk Lirası ayrılmıştır.[91]

Tetkiklerden sonra Erzincan Valiliği tarafından Başbakanlığa bir rapor gönderilmiştir. Bu raporda yeni şehirde inşa edilecek evlerin fiziki özelliklerinin nasıl olacağı konusunda birtakım bilgiler mevcuttur. İlk etapta iki odalı, üç odalı ve dört odalı olmak üzere 3 tip ev belirlenmiştir. İki ve üç odalı evler; bir mutfak, bir tuvalet, bir depo ve kömürlükten oluşacak. Dört odalı evlerde ise, diğerlerinden farklı olarak bir de çamaşırlık yeri bulunacaktı.[92] Evler kısa bir süre sonra bu şekilde inşa edilmiştir. Bunların yanında Avusturya'dan 652 adet kurma ev de satın alınmıştır. Bunlardan 315 adedi 4 odalı, 268 adedi 3 odalı ve 69 adedi ise iki odalı olup birer katlıdır ve her evin altında kısmi bodrumlar da bulunmaktadır.[93]

Depremin üzerinden bir yıl gibi bir süre geçtikten sonra depremden en çok zarar gören Erzincan Vilayeti'nin etüt yapılan arazilerine yüzlerce ev yapılmıştır. Trabzon Şoşesi olarak bilinen araziye 3 km karelik bir alanı kapsayacak şekilde birer katlı evler yapılmıştır. Bu bölge 11 bin civarında bir nüfusu barındırmıştır. Evlerin inşasına paralel olarak bazı devlet kurumları da inşa edilmiştir. Gerek Belediye gerekse Kızılay Cemiyeti ve bazı kuruluşlar tarafından yürütülen bu imar faaliyetleri sonucunda Erzincan Vilayeti yeni bir şehir görünümü kazanmıştır.[94] Depremden etkilenen diğer bölgelerde de aynı yönde çalışmalar devam ederek yeni ev ve kurumlar inşa edilmiş ve hasarlı binalar da tamir edilmiştir.

---

90 **Ulus**, 12 Ocak 1940.

91 **B.C.A.**, Fon Kodu: 30.18.1.2. Yer No: 94.38.20. Erzincan Milletvekili Zeynel Gündoğdu 18 Mayıs 1965 tarihinde TBMM Başkanlığı'na arz ettiği yazıda; 1939 depreminden sonra şehrin inşası için ayrılan paranın yalnız az bir miktarının kullanıldığını belirterek hala fay hattı üzerinde köylerin ve mahallerin olduğunu, bu tehlikeli vaziyet için bir çalışma yapılmadığından duyduğu kaygıyı ifade etmiştir. (**B.C.A.**, Fon Kodu: 30.1.0.0. Yer No: 53.320.3.)

92 **B.C.A.**, Fon Kodu: 30.1.0.0. Yer No: 81.535.6.

93 http/www.mimoza.marmara.edu.tr (Erişim tarihi: 05.11.2014)

94 **Akşam**, 27 Aralık 1940.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

27 Aralık 1939'da cereyan eden deprem Anadolu'nun 11 vilayetinde yıkıcı etki yapmış ve en büyük kaybı da merkez üstü olan Erzincan yaşamıştır. Büyük oranlarda can ve mal kayıplarına neden olan deprem sonucu 32.968 kişi hayatını kaybetmiş ve 116.720 bina yıkılmıştır. Binlerce insan sakat, yetim ve evsiz kalmıştır. Bu vahim olay karşısında insanlık gerekli hassasiyeti göstermiş ve depremzedelerin yanında bulunmuştur. Gerek Türkiye'de gerekse dünyanın birçok yerinde büyük üzüntüye sebep olan deprem sonrası insanlar üzerlerine düşen vazifeyi yapmış ve yardımlarını esirgememişlerdir. Deprem sonrası yapılan çalışmalar, insanların aynı duygu ve bilinç etrafında toplandıklarını ispatlamıştır.

Deprem bilançosunun çok ağır olmasında tabi ki depremin büyüklüğü en önemli faktörü oluştururken depremin -35'lere varan soğuk bir kış gecesinde meydana gelmesinin de ikinci önemli bir faktör olduğu görülmüştür. Öyle ki depremden yaralı ya da yara almadan kurtulan insanlar bu sefer de soğuk hava ile mücadele etmişler ve birçoğu da soğuktan yaşamını yitirmiştir. Ne yazık ki Türkiye'nin o dönem itibariyle içinde bulunduğu şartların da kötü olması depremin yıkıcı etkisini artıran diğer bir etken olarak gösterilmesi açısından önemlidir. Zira başlayan bir dünya savaşıyla beraber dünya dengesi bozulmuş ve bu da ekonomisi hâlâ çok zayıf olan Türkiye'yi olumsuz yönde etkilemiştir.

Bütün bunlara rağmen Anadolu insanının canla başla depremzedelerin yardımına koştuğu tespit edilmiştir. Bu yardımlar yalnız Anadolu insanıyla sınırlı kalmamış, dünyanın birçok yerinden Anadolu'ya insani malzeme sevkiyatı yapılmıştır. Yolların karla kaplı olması ve deprem sonrası toprak kaymalarının meydana gelmesi sonucu yapılan yardımların depremzedelere ulaşmasının biraz zaman aldığı görülmüştür.

Deprem sonrası başta TBMM olmak üzere birçok resmi ve sivil toplum kuruluşları depremzedeler için birtakım çalışmalarda bulunmuşlardır. Nitekim meclis bünyesinde oluşturulan Milli Muavenet Komitesi'nin faaliyetlerinin ne kadar hayati olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Kızılay Cemiyeti'nin deprem bölgesinde yapılan yardımların dağıtımı ve geçici çadır kentlerinin oluşturulması noktasında ki sistematik çalışmaları dikkat çeken bir konu olmuştur.

Çok sayıda depremzedenin çeşitli yerlerde iskân edilmesi Erzincan'da yeni kurulacak şehrin imar ve inşa sürecini hızlandırmıştır. Depremzedelerin büyük bir kısmının başka vilayetlere sevk edilmesi şehirde inşaat işlerinin daha rahat yapılmasına olanak sağlamıştır. İnşa işleminin tamamlanmasından sonra başka

Levent Şahverdi Arşivi

vilayetlere göç eden insanların bir kısmı memleketlerine dönüş yapmış bir kısmı da göçtükleri yerlerde hayatlarını devam ettirmişlerdir. Son olarak, 1939 Büyük Erzincan Depremi'nin yaraları kolay sarılmamış ve etkisi uzun süre hafızalardan silinmemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

B.C.A., Fon Kodu: 30.10. Yer No: 119.844.9.; B.C.A., Fon Kodu: 30.10. Yer No: 118.827.33.; B.C.A., Fon Kodu: 30.10. Yer No: 119.843.4.; B.C.A., Fon Kodu: 30.10. Yer No: 178.234.5.; B.C.A., Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 1586.473.1.; B.C.A., Fon Kodu: 030.10. Yer No: 119.844.11.; B.C.A., Fon Kodu: 30.18.1.2. Yer No: 90.18.13.; B.C.A., Fon Kodu: 30.18.1.2. Yer No: 89.130.4.; B.C.A., Fon Kodu: 30.18.1.2. Yer No: 91.41.19.; B.C.A., Fon Kodu: 30.01. Yer No: 121.768.2,; B.C.A., Fon Kodu: 030.10. Yer No: 178.234.5.; B.C.A., Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 448.1.; B.C.A., Fon Kodu: 010.09. Yer No: 470.360.1.; B.C.A., Fon Kodu: 030.10. Yer No: 178.234.10.; B.C.A., Fon Kodu: 030.10. Yer No: 178.234.26.; B.C.A., Fon Kodu: 010.09. Yer No: 470.360.1.; B.C.A., Fon Kodu: 030.10. Yer No: 119.844.7.; B.C.A., Fon Kodu: 010..09. Yer No:470.1360.1.; B.C.A., Fon Kodu: 030..10. Yer No: 119.844.14.; B.C.A., Fon Kodu: 0490.1.0.0. Yer No: 1586.473.1.; B.C.A., Fon Kodu: 30..10.0.0. Yer No: 119.845.6.; B.C.A., Fon Kodu: 030.10. Yer No: 119.843.10.; B.C.A., Fon Kodu: 30.1.0.0. Yer No: 81.535.6.; B.C.A., Fon Kodu: 030.18.1.2. Yer No: 93.114.5.; B.C.A., Fon Kodu: 030.18.1.2. Yer No: 91.62.11.; B.C.A., Fon Kodu: 030.10. Yer No: 143.24.17.; B.C.A., Fon Kodu: 30.10.0.0. Yer No: 179.235.5.; B.C.A., Fon Kodu: 030.1.0.0. Yer No: 121.771.2.; B.C.A., Fon Kodu: 30.18.1.2. Yer No: 94.38.20.; B.C.A., Fon Kodu: 30.1.0.0. Yer No: 53.320.3.; B.C.A., Fon Kodu: 030.10. Yer No: 119.844.5.

Gazeteler

Akşam, 28 Aralık 1939; 29 Aralık 1939; 30 Aralık 1939; 31 Aralık 1939; 9 Ocak 1940; 11 Ocak 1940; 12 Ocak 1940; 14 Ocak 1940; 26 Ocak 1940; 27 Aralık 1940.

Ulus, 28 Aralık 1939; 29 Aralık 1939; 30 Aralık 1939; 31 Aralık 1939; 2 Ocak 1940; 5 Ocak 1940; 7 Ocak 1940; 8 Ocak 1940; 10 Ocak 1940; 12 Ocak 1940; 13 Ocak 1940; 16 Ocak 1940; 30 Ocak 1940.

Vakit, 1 Ocak 1940; 2 Ocak 1940; 4 Ocak 1940; 10 Ocak 1940.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 7, İçtima Senesi 1, s. 2, 3, 126, 127, 128; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 8, İçtima Senesi 1, s. 25, 36, 37, 42, 43, 51, 52, 58, 62, 68.

Telif Eserler

AVNİ, Meliha, SERTELLİ, İskender Fahreddin, **1939 Anadolu Zelzelesi**, Eminönü Halkevi Neşriyat, İstanbul, 1940, s. 35.

GÜL, Osman Kubilay, "27 Aralık 1939 Erzincan Depremi'nin Sivas ve İlçelerine Etkileri", **Zeitsohrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks,** Sayı 3, 2011, s. 136.

ÖZMEN, Bülent, NURLU, Murat, GÜLER, Hüseyin, **Coğrafi Bilgi Sistemi ile Deprem Bölgelerinin İncelenmesi**, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Afet İşleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1997, s. 42.

İnternet Adresleri

http/www.udim.koeri.boun.edu.tr (Erişim tarihi: 17.11.2014)

http/www.deprem.gov.tr (Erişim tarihi: 02.12.2014)

http/www.mimoza.marmara.edu.tr (Erişim tarihi: 05.11.2014)

Röportaj (Sözlü Tarih)

Niyazi Haçin, 01 Aralık 2014.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ERZİNCANLI KADIZÂDE MEHMET ŞEVKİ (YURTBAŞI)

Necati Fahri TAŞ* - Sena COŞĞUN**

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin mirası üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti, isimsiz milyonlarca çocuk, genç, kadın, erkek demeden Anadolu'nun her ferdinin kanı, teri, malı, canı ve akıllara sığmayan istiklâl azmi sonunda kurulmuştur. Bu istiklâl mücâdelesi içinde yer alan isimsiz neferlerden biri de Erzincan Bağımsız Sancağı'nın Refahiye Kazası'na bağlı Başgercânis [Günyüzü] Köyü'nden Kadızâde Mehmet Şevki Efendi'dir.

Şevki Efendi, Kuvâ-yi Millîye'nin teşekkülünde halkı irşâd etmesi, Erzurum Kongresi'ne Erzincan/Kuruçay mümessili olarak katılması gibi millî meselelerin yanında Hâkimlik, Müftülük ve Kadılık görevlerinde de bulundu.

Anahtar Kelimeler: Kadı, Müftü, Mehmet Şevki, Erzurum Kongresi, Kuvâ-yi Millîye

* Prof. Dr., Erzincan Üniversitesi, Erzincan/Türkiye, nfatas@gmail.com

** Araşt. Görv., Erzincan Üniversitesi, Erzincan/Türkiye, senacosgun@erzincan.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

ERZİNCANLI KADIZÂDE MEHMET ŞEVKİ (YURTBAŞI)

ABSTRACT

Republic of Turkey was founded on the legacy of the Ottoman Empire, nameless millions of children, youth, women, men, saying the blood of every member of Anatolia, customers, goods, was founded at the end of life and independence that does not fit the mental tenacity. This independence is located one of the nameless soldier fighting in the Erzincan Independent Sanjak Refahiye accident-free due to Başgercânis [Günyüzü] Kadizade from the village Alexis Mehmet Efendi. Enthusiasm Lord, Kuvâ-yi Millie's formation in people to enlightenment, Erzincan, Erzurum Congress / Kuruçay Judges participate alongside issues such as national representatives, were also found in the Department of Religious Affairs and Qadi task.

Key Words: Qadi, Mufti Mehmet Şevky, Erzurum Congress, the Kuvâ-yi Millîye

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Şevki [Yurtbaşı], Erzincan/Refahiye Başgercânis [Günyüzü] Köyü'nde [R] 1296 [1881] yılında doğdu. Babası Hasan Efendi'dir[1]. Eşi, Zeynep Hanım'dır [Doğ.t. 1309 [1894]. Özlük dosyasında bulunan nüfus kaydında 10 Nisan 1932 doğumlu Dursun isimli bir çocuğunun olduğu bilgisi mevcuttur.

Şevki Bey, ilk eğitimini Erzincan ve daha sonra Kayseri'de ikmâl edip birçok bilim insanı gibi o da İstanbul'a giderek burada Süleymaniye ve Fatih Ders-i âmm'larından feyizlendi. Özellikle Fatih Ders-i âmm'ı Mustafa Efendi'ye intisâb ederek Cemaziye'l-âhir 1318 [Eylül 1900] yılında yüksek tahsîl[2] derecesinde olan icâzetnâme aldı[3].

Medrese tahsilini İstanbul'da ikmâl ettikten sonra memleketi Refahiye'ye dönen Hoca Şevki, 19 Haziran 1318 [2 Temmuz 1902] tarihinden 5 Kânûn-ı evvel 1323 [18 Aralık 1907] tarihine kadar Refahiye'de fahrî Müderrislik yaptı[4].

Hoca Şevki'nin ilk resmî hizmeti, 5 Kânûn-ı evvel 1323 [18 Aralık 1907]'de tâʿyîn edildiği Refahiye Şerʿiyye Kitâbeti görevidir. Şevki Efendi, Bu görevinin yanında halka câmiʿ ve muhtelif toplantılarda vaʿz-ı nasîhatlerde de bulundu. Konuşmalarında öne sürdüğü meşrutiyet yönetimini övücü fikirleri, ülkenin içinde bulunduğu şartlardan habersiz olan bir kısım halkın düşüncelerine uymadığından şikâyet edildi. Bu şikâyet üzerine bir soruşturma geçirdi ve sonuçta suçsuz olduğuna karar verildi. Hoca Şevki, bu soruşturma sebebiyle 20 Nisan 1326 [3 Mayıs 1910] tarihinde Erzurum/Narman Şerʿiyye Baş Kitâbeti görevine tâʿyîn edildi[5].

---

1 Erzincan Mutasarrıflığı'ndan 8 Temmuz 1334 tarihli yazı ekinde Diyanet İşleri Riyaseti (DİR)'ne gönderilen Hâl Tercümesi. **(Diyanet İşleri Riyâseti'nin 4491 Nolu Sicil Dosyası)**

2 Şevki Efendi'nin icâzetnâmesinin yüksek tahsil belgesine eş değer olduğu, Millî Eğitim Bakanlığı'nın 15. 10 1945 tarih ve 2-1122 sayılı yazıları ile onaylanmıştır. **(Diyanet İşleri Riyâseti'nin 962 Nolu Sicil Karnesi).**

3 Şevki Hoca'nın Erzincan ve Refahiye Müddeî-i Umûmiliği'ne verdiği 11. Kânûn-ı sânî 1336 tarihli Hâl Tercümesi. **(Diyanet İşleri Riyâseti'nin 4491 Nolu Sicil Dosyası)**

4 Refahiye Kazası Encümen Aʿzaları'nca hazırlanan bilgi tutanağı.18 Kânûn-i sânî 1336 [18 Ocak 1920) tarih ve 191 nolu tutanak. (Diyanet İşleri Riyâseti'nin 4491 Nolu Sicil Dosyası) Belgede fahrî müderrislik görevinin 7-8 sene olduğu ifade edilmekte ise de resmî görev tarihlerine göre fahrî müderrislik hizmetinin 5 yıl 5 ay 16 gün olduğu görülmektedir.

5 Van/Adilcevaz Kaymakamlığı'nın Van Müdde-i Umûmiliği'ne gönderdiği 17 Mayıs 1928 tarihli yazı. **(Özlük Dosyası).**

Levent Şahverdi Arşivi

Şevki Efendi, görev yerine gitmek üzere 11 Mayıs 1326 [24 Mayıs 1910] günü Refahiye'den ayrıldı[6]. Narman'da 21 Mayıs 1329 [3 Haziran 1913] tarihine kadar çalıştı.

Erzincan 1918 yılına kadar[7] Erzurum Vilâyeti'nin Bağımsız Sancağı'dır. Vilâyet Aʿzâlığı, vilâyetin geneline şâmil o günkü usuller ile seçilerek tesbît edilmekteydi. Şevki Hoca, 17 Haziran 1330 [30 Haziran 1914] tarihinde Erzurum Vilâyet-i Umûmî Aʿzâlığı'na Erzincan/Refahiye temsilcisi seçilerek vilâyet yönetiminde görev aldı. Bu görev sebebiyle Narman Şerʿiyye Baş Kitâbeti'nden ayrılıp 26 Temmuz 1330 [8 Ağustos 1914] tarihine kadar Erzurum Vilâyet-i Umûmî Aʿzâlığı'nı yürüttü. Bu günlerde Osmanlı Devleti İttifak devletleri safında savaşa girdi.

Rusya, Birinci Dünya Savaşı'nda İtilâf Devletleri safında yer alarak 1 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı Devleti ile kara sınırı olan Doğu Beyazid üzerinden Doğu Anadolu topraklarını istîlâ etmeğe başladı. Bu Rus istîlâsı, Erzincan'ın 25 Temmuz 1916 günü sükût etmesine kadar sürdü[8]. Rusların Doğu Anadolu'yu Erzincan'a kadar istîlâ etmeleri üzerine, düşman istîlâsı altında kalmamak için muhtemel istîlâya uğrayacak yerlerdeki halk, Anadolu'nun daha batısına göç ettirildi. Halk arasında *seferberlik* olarak nitelendirilen bu göç olayını Osmanlı Devleti'nin son asrında dededen-toruna üç nesil de yaşadı. Birinci nesil, seferberliği 1827-1828 Osmanlı-Rus savaşında Rusya'nın Doğu-Anadolu topraklarını istîlâ etmesiyle yaşadı. Bu neslin çocukları, seferberlik türküleri ve öykülerini dinleyerek büyüdü. Ancak onlar da Doksanüç Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sebebiyle yeniden istîlâ edilen topraklarından ayrılmak mecburiyetinde kaldı. Üçüncü nesil, dede ve babalarının seferberlik çilesiyle yoğrulan dünyadan başkasını tanımadan büyüdü.

Seferberlikte, evinden, yurdundan zorla ayrılmak mecburiyetinde kalan insanlar; açlığın, yokluğun, sefâletin, eşkıya zulmünün ve çaresizliğin pen-

---

6 Şevki Hoca'nın göreve başlama ve ayrılış tarihleri, kendisinin verdiği Hâl Tercümesi ile Diyanet İşleri Riyâseti Arşivi'nde bulunan resmî Sicil Dosyası'ndaki tarihler birbirini te'yîd etmemektedir. Bu sebep ile DİR'nin tarihleri esas alınmıştır. **(Diyanet İşleri Riyâseti'nin 4491 Nolu Özlük Dosyası).**

7 Erzurum'a bağlı Erzincan Bağımsız Sancağı, Meclis-i Vükelâ'nın 21 Teşrîn-i evvel 1334 [20 Ekim 1918] tarihli kararıyla bağımsız livaya dönüştürülmüştür. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi,** MV (Meclis-i Vükelâ), 249. 75.

8 N. Fahri Taş, **Erzincan Mütarekesi ve Birest-Litovsk,** Ankara 1995, s. 7-9.

Levent Şahverdi Arşivi

çesine düştü. Seferberlikte insanlar, yalnızca bu çileleri çekmekle kalmayıp birçok ailenin târ u mâr olmasına şâhitlik yaptı. Devletin seferberlik kararı üzerine Refahiye halkının da İç Anadolu Bölgesi'ne tehcîri uygun görüldü. Ailesiyle birlikte 15 Teşrin-i evvel 1332 [28 Ekim 1916] günü Bozok [Yozgat] Akdağmadeni'ne giden Hoca Şevki, burada 500 Kuruş maaş ile 15 Teşrin-i evvel 1332 [28 Ekim 1916] tarihinde Dârü'l-Mesaî Müdüriyeti görevine getirildi. Bu görevi Akdağmadeni'nden ayrıldığı 22 Mayıs 1334 [1918] tarihine kadar yürüttü[9].

Rusya, ülkesindeki rejim değişikliği [25 Ekim 1917] sebebiyle kendi iç sıkıntılarını halletmek için Birinci Dünya Savaşı'ndan ve bu savaşta istîlâ ettiği yerlerden, dolayısıyla da Doğu Anadolu Bölgesi'nden çekildi. Rusya, Doğu Anadolu'yu istîlâ ederken yardım ve yataklıklarından yararlandığı yerli ve yabancı Ermenileri, boşalttıkları bu toprakların hâkimi olarak geride bıraktı. Erzincan'ın 13 Şubat 1918 tarihinde Ermeni hâkimiyetinden kurtarılmasından sonra, seferberlik sebebiyle yer ve yurtlarından başka bölgelere göç eden insanların hayatta kalanlarından büyük bir kısmı topraklarına kavuştu. Hoca Şevki de muhâcir olarak gittikleri Akdağmadeni'nden 29 Temmuz 1334 [29 Temmuz 1918] tarihinde memleketi Refahiye'ye geri döndü[10].

Seferberlik dönüşü, Şevki Hoca'ya üç ay sonra müstakil livaya dönüşecek olan Erzincan Bağımsız Sancağı Mutasarrıflığı görevi verildi. Erzincan'ın 21 Teşrîn-i evvel 1334 [20 Ekim 1918] tarihinde liva olması üzerine Erzincan'a vali atandı. Boşta kalan Şevki Efendi Erzincan'dan uzak yerlerde görev yapmak istemediğinden münhâl bulunan Kuruçay Kazası Müftülüğü için istekte bulundu. Müftü atamalarıyla ilgili seçim yapılıp Diyanet İşleri Riyâseti'ne bildirildi. Bu seçim sonucunda Şevki Bey'in müftü olması kararı çıktı[11]. Bu sonuç Diyânet İşleri Riyâseti'ne bildirilerek 24 Teşrin-i evvel 1334 [24 Ekim 1918]'de Kuruçay Kazası [Erzincan] Müftülüğü'ne tâʿyîn edildi[12].

Kuruçay Müftülüğü sırasında, Trabzon Müdâfaʿa-i Hukuk Cemiyeti ile Şarkî Anadolu Müdâfaʿa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum'da gerçekleştirece-

9 Kuruçay müftülük intihâbı için verilen özgeçmiş belgesi. **(Özlük Dosyası).**

10 Özlük dosyasında bulunan 11. Kânûn-ı sânî 1336 tarihli Hâl Tercümesi. **(Özlük Dosyası)**

11 Müftülük Seçim Tutanağı (Ek: III). **(Özlük Dosyası).**

12 Diyanet İşleri Riyâseti'nden Erzincan Valiliği'ne gönderilen 7. 5. 1935 tarih ve 703/116 sayılı atama yazısı. **(Özlük Dosyası).**

Levent Şahverdi Arşivi

ği kongreye, Vilâyât-ı Şarkiyye [7 Vilâyet] ve iki Bağımsız Sancak'tan temsilci gönderilmesi istendi. Bu tarihlerde Erzurum Vilâyeti'ne bağlı Bağımsız Sancak olan Erzincan ve kazalarından istenen 6 kişi tesbît edilerek Erzurum Kongresi'ne gönderildi.

Erzurum Kongresi'ne Erzincan Bağımsız Sancağı'ndan seçilip gönderilen delegeler şunlardır. Merkez Kaza'dan Nakş-bendî Şeyhi Ahmed Fevzi Efendi, Kelkit Mümessili Erzincan Müftüsü Osman Fevzi [Topçu] Efendi, Kuruçay Kazası'ndan Müftü Mehmet Şevki [Yurtbaşı], Pülümür [Kuzican]'den Emekli Komiser Abbas Ali Efendi, Refahiye Kazası'ndan telgraf memurluğundan emekli Tâhâ Kemaleddin Efendi ve Tal'at Bey'dir.

Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919 günü açıldı[13]. Kongrenin birinci gününde açılış ve kongre başkanlığı, Kongre Divanı için iki Re'is Vekîli seçimi yapıldı. Kongre Divanı seçiminde Mehmet Şevki Hoca bir rey alarak Re'is Vekilliği'ne seçilemedi[14]. Kongrenin ikinci günkü çalışmalarında, her vilâyet adına bir murahhas seçilip i'timâdnâmelerin tedkîki için bir komisyon oluşturulması benimsendi. Her ilden gelen delegelerden o il için bir temsilcinin seçilmesi öngörülen bu komisyona Erzincan adına Mehmet Şevki seçildi[15]. Şevki Bey, Kongredeki bu görevlerinin yanında ayrıca Tedkîk-i Vesâik Komisyonu'nda Erzincan Bağımsız Sancağı'nı temsilen görev yaptı[16].

Kongre zabıtlarından anlaşıldığına göre, Müftü Mehmet Şevki kongre çalışmalarında aktif rol alıp fa'al görevler üstlenmiştir. Kongre çalışmaları sırasında kongre başkanlığına biri özel olmak üzere iki takrîr verdi. Bu takrîrlerin biri kongrenin beşinci toplantısının ilk celsesinde verilen ve muhtelif bölgelere gönderilmesi teklif edilen nâsiha heyetleriyle alakalıdır.

---

13 23 Temmuz, İkinci Meşrutiyet'in ilân edildiği gündür. Bu gün, Osmanlı Meclis-i Mebûsan'ınca 1 Haziran 1909 tarihinde Millî Egemenlik Bayramı (İ'yd-i Millî) olarak kabul edilmiştir. Resmî bir bayram olan İ'yd-i Millî 1 Haziran 1909 yılından, 1925 yılına kadar kutlanmıştır. Erzurum Kongre'sinin daha önce 10 Temmuz'da yapılacağı kararlaştırılmış iken 23 Temmuz'a ertelenmesinin en büyük âmîli, kongrenin açılış gününün bayram gününe denk getirilmesidir. (N. Fahri Taş, "Türk Meclislerinin Kabul Ettiği Bayramlar", **Türkler,** C 16, Ankara 2002, s. 352-362)

14 M. Fahrettin Kırzıoğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi,** Ankara 1993, s. 22.

15 Kırzıoğlu, **a.g.e.,** s. 33.

16 Kırzıoğlu, **a.g.e.,** s. 36.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Şevki'nin kongre başkanlığına verdiği birinci takrîr aynen şöyledir.

"Bismillâh

Huzûr-i Sâmî-i Riyâsetpenâhî'ye

Hâtır-ı 'âcizîde kaldığına göre, dün ba'zı rüfeka-yi kirâm tarafından Makâm-i Riyâset'e takdîm kılınan bir takrîrde Van ve Bitlis taraflarına birer Hey'et-i Nâsiha'nın gönderilmesi teklîf olunmuştu. Hâlbuki El'azîz Vilâyeti'nin bu husûsta meskûtün-'anh kalmasını, muvâfık göremiyorum. Çünkü bu vilâyet muhîtinde yaşayan Dersimlilerin burada bir mümessili bulunması lüzûmunu takdîr etmiyecek, rüfeka-yi muhterem miyânında bir zât tasavvur edemiyorum.

Binâen'aleyh, tertîb edilecek hey'etler miyânında, bir hey'et-i nâsihanın da mezkûr [El'azîz Vilâyeti'nin] Dersim Sancağı'na i'zâm buyrulmasını rica ederim efendim.

Fî 28 Temmuz 335 [1919]

Kuruçay Mümessili Müftî Mehmed Şevki"[17]

Kongre'nin beşinci celsesinde, istîlâ' altında veya istîlâ' edilecek olan yerlerdeki halkın muhâceretinin usûl ve esaslarıyla ilgili görüşmeler yapılırken; Şevki Efendi de söz olarak, "*Biz buraya din ve vatanımızı kurtarmak için geldik. Kumandanımız, kumandan-ı millîmiz olacaktır. Bu şekil ile düşünenler tebligat icrâ edilmedikçe, muhâceret memnû'dur. Yalnız [Encümen] memnû'iyyeti kabul etmiyor. Çünkü gelecek düşman medenî değildir. İkinci bir kayıd daha koyuyor. Bu kayıdlar kafî gelmiyor mu? Binâen'aleyh, bir kayıd daha koyuyor ki bu da şuradan şuraya [hicret edebilecektir]. Su'al sorulmayı menedecek bir şey denilmemiştir. Ma'amâfîh biz[i] bu gibi bir şey bulmıyacaktır,"*[18] dedi.

Şevki Bey'in Refahiye mümessîli Tâhâ Kemâleddin Bey ile verdiği özel takrîr *"Mahremdir"* işaretiyle, Mustafa Kemal Paşa'ya verildi. Bu takrîr de şöyledir.

17 Kırzıoğlu, **a.g.e.,** s. 109. Bu takrir, Beşinci toplantı tutanağının birinci sahifesinde yer almıştır. [Kırzıoğlu, **a.g.e.,** s. 114)

18 Kırzıoğlu, **a.g.e.,** s. 112.

Levent Şahverdi Arşivi

Huzûr-i Sâmîleri'ne

Mahremdir.

Maʿrûzam-i ʿâcizânemizdir:

Kongremiz tarafından intihâbı mevzûʿ-i bahs olan Hey'et-i Temsîliyye'de Zât-i Sâmileri'yle Raûf Beğefendi'nin de bulunması sûretiyle teşkîline taraftarız. Bu bâbdaki kanâʿat ve hissiyâtımızın re'y-i muvâfakatı sâmîlerinin râyegâniyle tatbîk buyurulmasını hâlisâne arz ve istirhâm eyleriz. Fermân.

Fi 2. 8. 35 [1919]

Refahiye Mümessili	*Kuruçay Mümessili*
Tâhâ Kemâleddin	*Müftü Mehmed Şevki Dâʿîleri"*[19]

Erzurum Kongresi'nin 5 Ağustos 1335 [1919] günü yapılan 11'inci toplantısında "İkinci Nizâmnâme Encümeni" seçimi yapıldı. Bu seçime 40 aday katıldı. Şevki Efendi de bu seçime katılarak 11 rey ile 18. sırada yer aldı. Encümene 11 kişi seçileceğinden, bu kurulda görev alamadı[20].

Hey'et-i Temsîliye Aʿzâlığı için her vilâyetten gelen kongre mümessîlleri aday teklifinde bulundu. Bu adaylardan oluşturulan listedeki kişilerin alacakları en çok oya göre ilk 9 kişi Hey'et-i Temsîliye'de yer alacaktı.

Erzincan Müstakil Sancağı mümessilleri Ahmet Fevzi, Mehmet Şevki, Tâhâ Kemaleddin ve Abbâs Ali imzalarını taşıyan 7 Ağustos 335 [1919] tarihli takrîrde, Osman Fevzi Efendi ile Şeyh Hacı Ahmed Fevzi Efendi namzet gösterildi. Bu iki adaydan Şeyh Fevzi Efendi 40 rey alarak altıncı sırada Sivas Kongresi'nde Doğu Vilâyetleri'ni temsil edecek olan Hey'et-i Temsîliye Aʿzâlığı'na seçildi[21].

Erzurum Kongresi çalışmaları sonrasında Şarkî Anadolu Müdâfaʿa-i Hukuk Cemiyeti 7 Ağustos 1335 [1919] günü bir beyannâme yayınlamıştır. Kongreye katılan delegelerden 63 kişi bu beyannâmeyi imzalamıştır. Beyannâmenin altında imzası bulunan bu kişilerden 32. sırada Mehmet Şevki Bey'in de imzası bulunmaktadır[22].

---

19 Kırzıoğlu, **a.g.e.,** s. 143.

20 Kırzıoğlu, **a.g.e.,** s. 200-201.

21 Kırzıoğlu, **a.g.e.,** s. 233, 235.

22 Kırzıoğlu, **a.g.e.,** s. 254-255.

Levent Şahverdi Arşivi

Kadızâde Şevki Bey, Kuvâ-yi Millîye teşkilatının Ankara'da kurulduğu günlerde Kuruçay Müftülüğü görevinde bulunuyordu. Şevki Hoca, Dâhiliye Vekâleti'nin ısrârı üzerine Ankara'ya giderek halkın irşâd edilmesi için köyleri dolaşıp bu hususta önemli hizmette bulundu. Bu sebep ile Mustafa Kemal Paşa kendisini takdir edip 2 Temmuz 1336 [2 Temmuz 1920] tarihli teşekkür yazısını gönderdi[23]. Gerek kongre çalışmaları esnâsında Mustafa Kemal Paşa'nın fikirlerine destek vermesi ve gerekse Kuvâ-yi Millîye teşkilatlarının teşekkülünde halkı dinî açıdan iknâ edip teşkilatlanmasına yardımcı olması takdir ile karşılandı. Ayrıca ilmi herkesçe bilinmekteydi. Bu sebep ile Refahiye Kadılığı'na atanması uygun bulundu.

Erzincan Mutasarrıfı iken 29 Temmuz 1336 [29 Temmuz 1920] tarihinde Refahiye Kadılığı'na getirildi[24]. Kadı Şevki ismi bu tarihten itibaren söylenmeğe başlanmış ise de kadılık görevine gelmeden önceki kayıtlarda "Kadızâde Hoca Şevki" ifâdesi yer aldığına göre Şevki Efendi'nin "Kadızâde Sülâlesi" ne mensup olduğu hususunda bir tereddüt bulunmamaktadır. Ancak bu sülâle isminin nerden geldiği hususu tesbît edilemedi. Kadı Şevki, Refahiye Kadılığı'nı 1 Mayıs 1340 [1 Mayıs1924] yılına kadar deruhte etti.

Adliye atamalarındaki usûl değişikliği üzerine kadıların artık mahkemelerde görev alamayacakları hükmü üzerine, kadılık müessesesi lağvedildi[25]. Bu sebep ile Kadı Şevki'nin Refahiye Kadılığı da 22 Mayıs 1340 [22 Mayıs 1924] tarihinde sona erdi[26].

Hâkim ve savcı atamalarındaki bu değişiklik ile memuriyet görevi sona eren Kadı Şevki Bey, 17 Haziran 1924 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf göndererek mevcut durumunu izâh etti[27]. Kadılık görevinin sona ermesi üzerine

---

23 Refahiye Müdde-i Umûmu Osman Nuri'nin, Kadızâde Şevki'ye görev verilmesi için Ankara Adliye Vekâleti'ne gönderdiği 22. 5. 1922 tarihli yazısı. (EK: I), **(Özlük Dosyası).**

24 Erzincan Müdde-i Umûmiliği'ne verilen ve burada aslı görülerek onaylanan 11 Kânûn-ı sânî 1336 tarihli öz geçmiş belgesi. **(Özlük Dosyası).**

25 Tanzîmat ile Şer'iyye mahkemelerinde kadıların görev yapması usûlü benimsenmiştir. Bu usûl, 1924'de kabul edilen 169 sayılı "Mehâkim-i Şer'iyye'nin İlgasına ve Mehâkim Teşkilatına Ait Ahkâm-ı Mu'addil Kanûn" ile lağvedilmiştir. (**Düstur:** III. Tertib, 2. Baskı, C 5, s. 403-404.)

26 Adliye Vekâleti'nden Erzincan Valiliği'ne gönderilen 22 Mayıs 1340 tarih ve 81/24 sayılı yazı. **(Özlük Dosyası).**

27 Mülga Refahiye Kadısı Şevki'nin Refahiye'den Re'is-i Cumhûr Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne gönderdiği 17. 6. 1340 tarihli telgraf. (Ek:II). **(Özlük Dosyası).**

Levent Şahverdi Arşivi

kendisinin 18 yıl hizmetinin olduğunu, bu hizmet ile emekli olması veya bir başka görev tevcîh edilmesi talebinde bulundu.

Kadızâde Şevki Bey'in geçmişteki hizmetleri, Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın takdirini kazanan icraatları sebebiyle, tenzîli görev de olsa mahkeme aʿzâlığına tâʿyîn edilerek yeniden meʾmûriyete dönmesi sağlandı.

Zara Kazası Mahkeme-i Asliye Aʿzâsı Mülâzımlığı'na 7 Temmuz 1340 [7 Temmuz 1924] tarihinde 25 Lira maaş ile tâʿyîn edildi[28]. Bu tarihte Hoca Şevki Refahiye'de olduğu için, Adliye Vekâleti tâʿyîn tebliği yazısını ayrıca Erzincan Müdde-i Umûmiliği'ne de gönderip kendisine tebliğ edilmesini istedi[29]. Zara'ya tâʿyîn edilen Hoca Şevki Efendi'ye 229,50 Lira harcırah tahakkuk ettirildi. Adliye Vekâleti, 1340 yılı bütçesinde bu paranın olmaması sebebiyle, harcırahının bir sonraki yılın bütçesinden karşılanılacağının Şevki Bey'e bildirilmesini istedi[30]. Ancak Şevki Bey, kendisine tahakkûk ettirilen harcırah ödenmeden Zara'ya gidecek imkânının bulunmadığını Zara Müdde-i Umûmiliği'ne bildirdi. Harcırah konusu Adliye Vekâleti'ne kadar yazıldı. Bunun üzerine Adliye Vekâleti, Zara Müdde-i Umûmiliği'ne taʿlîmat vererek Şevki Efendi'nin göreve başlamaması hâlinde hakkında Zara Mahkeme-i Asliyesi'nin tahkikat başlatacağının Vekâlet-i Celîle'ye bildirildiğini ve bu hususta bilgi sahibi olması için Şevki Efendi'nin dikkatinin çekilmesini istedi[31].

Zara Kazası Mahkeme-i Asliye Aʿzâsı Mülâzımlığı'ndan 1 Haziran 1341 [1925] tarihinde Gürün Kazası Mahkeme-i Asliye Aʿzâsı Mülâzımlığı'na tâʿyîn edilen Şevki Efendi, bu göreve de gitmeyip 28 Temmuz 1341 [1925] tarihinde müstafî oldu[32].

Müstafî durumda iken tekrar Karahisar-ı Şarkî [Şebin Karahisar] Mahkeme-i Asliye Aʿzâsı Mülâzımlığı'na 30 Teşrin-i evvel 1926 tarihinde atanan Şevki Hoca, bu görevde de fazla kalmayıp Adilcevaz Hâkimliği'ne tâʿyîni sebebiyle ayrıldı.

---

28 Adliye Vekâleti'nden Sivas Müdde-i Umûmiliği'ne gönderilen 7 Temmuz 1340 tarihli yazı. **(Özlük Dosyası).**

29 Adliye Vekâleti'nden Erzincan Müdde-i Umûmiliği'ne gönderilen 7 Temmuz 1340 tarihli yazı. **(Özlük Dosyası).**

30 Adliye Vekâleti'nden Sivas Müdde-i Umûmiliği'ne gönderilen 24. 7. 1340 tarihli yazı. **(Özlük Dosyası).**

31 Zara Mahkeme-i Asliyesi'nden 17. 6. 1341 tarihinde Şevki Hoca'ya gönderilen yazı. **(Özlük Dosyası).**

32 962 Nolu Sicil Karnesi'ne kaydedilmiş bilgi. **(Özlük Dosyası).**

Levent Şahverdi Arşivi

1 Haziran 1927 günü Adilcevaz Adliye Sulh Hâkimliği'ne tâʿyîn[33] edilen Şevki Bey, göreve başlamak için 3. 12. 1927 günü Refahiye'den ayrıldı[34]. Adilcevaz Hâkimi iken Refahiye'ye izinli olarak gelip üç gün içinde iki çocuğunu kaybeden Şevki Hoca, izin bitiminde Adilcevaz'a dönmediği için müstafî addedildi. Sekiz ay açıkta kalıp tekrar münhâl olan Refahiye Hâkimliği'ne atanmak için müracaʿatta bulundu[35]. Şevki Hoca'nın işine geri dönmemesi Adilcevaz'da da sıkıntıya yol açıp önemli adlî işlerin yapılmadığı Adilcevaz Adliyesi tarafından Ankara'ya bildirildi[36].

Kadı Şevki Hoca'nın görev yerlerine gitmeme sebebinin kendisine harcırah verilmemesinden kaynaklandığı dilekçe, telgraf ve resmî yazışmalarda belirtilmiş ise de aslında kendi sağlığı buna engel olmuştur. Zira Şevki Hoca'nın özlük dosyasında bulunan doktor raporlarından, aralıklı tedavilerin dışında 22 Nisan 1940 tarihinden 29 Ocak 1941 tarihine kadar kesintisiz olarak İstanbul Cerrahpaşa Hastahânesi'nde tedavi olduğu anlaşılmaktadır[37]. Şevki Efendi'nin iki gözünde de katarak rahatsızlığı, ayaklarında romatizma ve kalp rahatsızlığı şikâyeti bulunmaktaydı. Ayrıca eşi rahim kanserine düçâr olup onun tedavisiyle uğraştı. Bu hastalıkların yanında 1939 Erzincan depreminde evi yıkıldığı için madden ve manen zarar gördü[38]. Adilcevaz'daki görevi esnasında izinli olarak Refahiye'ye geldiğinde üç gün içinde iki çocuğunu kaybetmesi onu acıya gark etti. Şevki Efendi, bu sıkıntıların yanında hem kendi hem de eşinin sağlık problemleriyle uğraştı. Eşi ve kendisinin tedavi olması için İstanbul'a gidip Cerrahpaşa Hastahânesi'nde tedavi olmaya çalıştı. Bu sebep ile uzun süre görev başında bulunamayacağını ilgililere bildirip Kuruçay Müftülüğü görevini kendi isteğiyle bıraktı.

---

33 Adliye Vekâleti'nden Karahisar-ı Şarkî Müdde-i Umûmiliği'ne gönderilen 20 Kânûn-ı evvel 1927 tarihli yazı. **(Özlük Dosyası).**

34 Ankara Adliye Vekâleti'nden 3. 12. 1927 tarihinde Van Müdde-i Umûmiliği'ne gönderilen yazı. **(Özlük Dosyası).**

35 Mehmet Şevki'nin Ankara Adliye Vekâleti Celîlesi'ne gönderdiği 9. 9. 1929 tarihli telgraf. **(Özlük Dosyası).**

36 Van/Adilcevaz Müdde-i Umûmiliği'nden Adliye Vekâleti'ne gönderilen 28. 2. 1929 ve 15. 12. 1929 tarihli telgraflar. **(Özlük Dosyası).**

37 Refahiye Kaymakamlığı'nın Diyanet İşleri Riyâseti'ne gönderdiği 18. 2. 1941 tarih ve 185 sayılı yazı. **(Özlük Dosyası).**

38 Refahiye Kaymakamı Cevdet Salih Çanğa'nın Şevki Bey'in maʿdûriyetiyle ilgili DİR'ne gönderdiği 17. 4. 1940 tarihli yazı. **(Özlük Dosyası).**

Levent Şahverdi Arşivi

Eşi ve kendisinin hastalığı ile ilgilenmek için memleketinde görev yapma arzusunda olan Şevki Bey, Refahiye Hâkimliği'ne atanması talebinde bulundu. Ancak bu talebi kabul edilmedi. Adilcevaz'daki görevine izin dönüşü gitmediği için müstafî durumuna düştü. Şevki Bey, yeniden görev talebinde bulununca, bu defa daha önce de çalıştığı Narman Kurrâ-i Şerʿiyye Baş Kitâbet görevine 5 Şubat 1928 tarihinde tâʿyîn edildi. Rus istîlâsı sırasında Narman Hükûmet binası Ruslarca yakıp yıkıldığı için resmî evraklar da bu tahrîbatta kayboldu. Bu sebep ile Şevki Bey'in Narman'daki ilk göreviyle ilgili bilgilerin detayına ulaşılamadı[39].

Narman Kurrâ-i Şerʿiyye Baş Kitâbet görevinde iken daha önce Refahiye Hâkimliği'ne yapılan müracaʿatın kabulü 21. 9. 1929 tarihinde Erzincan Müdde-i Umûmiliği'ne ve Şevki Bey'e bildirildi[40]. Ancak 1924 yılında çıkarılan "Mehâkim-i Şerʿiyye'nin İlgasına ve Mehâkim Teşkilatına Ait Ahkâm-ı Muaddil Kanûn"[41] sebebiyle Kadı Şevki Efendi'nin artık mahkemelerde görev yapamayacağı şikâyetleri üzerine, yeniden müftülük görevine dönmek durumunda kaldı. Bunun için münhâl olan Erzincan/Kuruçay Müftülüğü görevine atanması talebinde bulundu.

Kuruçay Müftülüğü için müftülerin tâʿyînleriyle ilgili kanûnun 38. Maddesi gereği, Müftü olmak isteyenler arasında seçim yapıldı. Erzincan Müftülüğü uhdesinde gerçekleştirilen seçime, Kuruçay'da müftü vekilliği ve irşâd görevinde bulunmuş[42] olan Mehmet Ali ve eski Müftü Mehmet Şevki katıldı. Seçimde kullanılan 12 reyin 3'ünü Mehmet Ali, 9'unu M. Şevki alarak seçimi kazandı. Erzincan Müftülüğü ve Erzincan Valiliği de Kuruçay'a Şevki Hoca'nın müftü olmasını istiyordu[43]. M. Şevki'nin atanma teklifi yapıldı[44].Vilâyetten gelen bu

---

39 Narman Mutasarrıflığı'ndan Erzurum Müdde-i Umûmiliği'ne ve Adliye Vekâleti'ne gönderilen 14. 2. 1928 tarihli yazı. **(Özlük Dosyası).**

40 Erzincan Müdde-i Umûmiliği'nin Şevki Hoca'ya imzalattırdığı 21. 9. 1929 tarihli tebellüg belgesi. **(Özlük Dosyası).**

41 **Düstur:** III. Tertib, 2. Baskı, C 5, s. 403-404. M. Macit Kenanoğlu, "Nizâmiye Mahkemeleri" **DİB,** İslâm Ansiklopedisi, İSAM, C. 33; İstanbul 2007, s.188

42 Mehmet Ali'nin Kuruçay Kaymakamlığı'na verdiği 16 .9. 1935 tarihli özgeçmiş belgesi. **(Özlük Dosyası).**

43 Erzincan Valiliği'nin DİR'ne gönderdiği 12. 2. 1935 tarih ve 268/40 sayılı yazısı. **(Özlük Dosyası).**

44 Erzincan Müftülüğü'nün gerçekleştirdiği 23. 1. 1935 tarihli Seçim Tutanağı. **(Özlük Dosyası).**

Levent Şahverdi Arşivi

atama teklifi Diyanet İşleri Riyaseti Atama Komisyonu'nca da uygun görüldü[45]. Böylece, 26 Mart 1935 günü ikinci defa Kuruçay Müftülüğü'ne atanan[46] Şevki Hoca, 7 Mayıs 1935 günü görevine başladı[47].

Şevki Hoca, yukarıda değinildiği üzere, müftülük görevinin başında bulunamadığı için 16. 2. 1937 tarihinde Kuruçay Müftülüğü'nden kendi isteğiyle istifa etti. Bu tarihte Kuruçay ile Kemah Müftülüğü de münhal bulunmaktaydı. Diyanet İşleri Reisliği söz konusu bu iki kaza için kanûn gereği seçim yapılıp sonucun bildirilmesini Erzincan Valiliği'nden talep etti. Valilik, her iki kaza için de münhâl birinin olmadığını Diyanet İşleri Reisliği'ne bildirdi. Valilik bu yazısında bir de konuya çözüm teklifinde bulundu. Bu çözüm, uzun senelerden beri Refahiye Müftüsü olan ve aslen Kemahlı Bekir (Aygün) Bey'in Kemah Müftülüğü'ne, böylece boşalacak olan Refahiye Müftülüğü'ne de Kadı Şevki Bey'in atanmasını tavsiye etti[48]. Diyanet İşleri Reisliği bu teklifi uygun bularak Bekir Bey'i Kemah'a, Şevki Bey'i de Refahiye Müftülüğü'ne 26. 4 1937 tarihinde atadı[49]. Refahiye Müftülüğü'nü vefat edinceye kadar sürdüren Kadızâde Mehmet Şevki Efendi, soyadı kanûnu ile "Yurtbaşı" soy ismini aldı. 21. 4 1946 günü vefat etti[50]. Mezarı doğduğu köy olan Erzincan/Refahiye/ Başgercânis [Günyüzü] Köyü mezarlığındadır.

45 Diyanet İşleri Riyâseti'nin 26. 3. 1935 tarihli Atama Komisyonu Kararı Tutanağı. **(Özlük Dosyası).**

46 Diyanet İşleri Riyâseti'nin Erzincan Valiliği ve Erzincan Muhâsebe Müdürlüğü'ne gönderdiği 30. 3. 1935 tarihli yazı. **(Özlük Dosyası).**

47 Erzincan Valiliği'nin, Diyanet İşleri Riyâseti'ne gönderdiği 7. 5. 1935 tarih ve 703/116 sayılı göreve başlama yazısı. **(Özlük Dosyası).**

48 Erzincan Valiliği'nden Diyanet İşleri Riyâseti' ne gönderilen 10 Nisan 1937 tarihli yazı. **(Özlük Dosyası).**

49 Diyanet İşleri Riyâseti'nin Erzincan Valiliği'ne gönderdiği 29. 5. 1937 tarihli atama yazısı. **(Özlük Dosyası).**

50 Sicil Karnesi No: 962; Refahiye Kaymakamlığı'nın Diyanet İşleri Riyâseti'ne gönderdiği 21. 4. 1949 tarih ve 45 sayılı yazısı. **(Özlük Dosyası).**

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

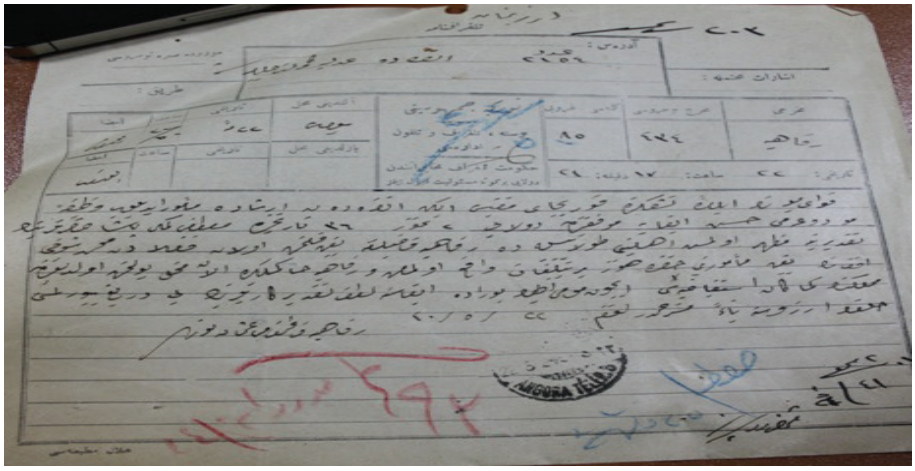
Kadızâde Mehmet Şevki Yurtbaşı, mektep ve medresenin yaygın olmadığı, ulaşımın çok zor olduğu günlerde köyünden kalkıp ilim yapmak için İstanbul'a kadar giden ve en üst seviyede tahsîl gören insanlardan yalnızca biridir. Tahsil dönemi hayat mücâdelesinin bir başlangıcı, me'mûriyet dönemi bu sıkıntıların devamıdır.

Millî Mücâdele'deki her başarının altında, Şevki Bey gibi evlat acısına gark olmuş babaların bu acıya rağmen görevlerini terk etmeyerek vatan hizmetinde tereddütsüz göreve koşan insanların tarifsiz iştiyakı bulunmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

Ek: I

Diyanet İşleri Riyâseti'nin 4491 Nolu Özlük Dosyası

Ankara'da Adliye Vekâleti Celîlesi'ne

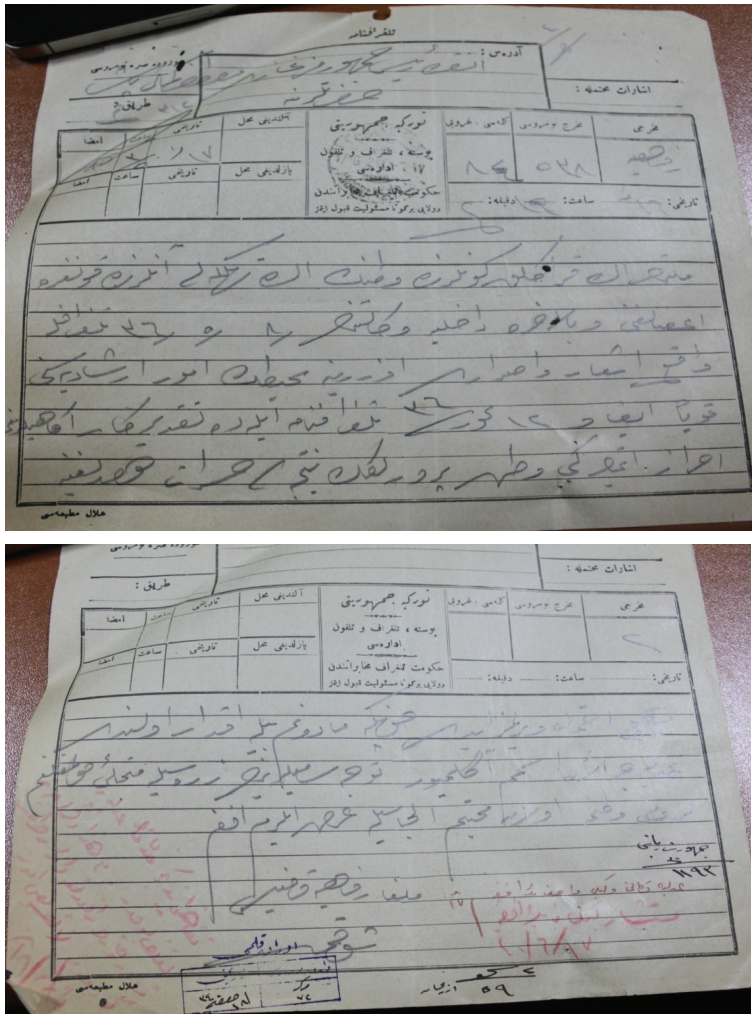
Kuvâ-yi Millîye'nin ilk teşekkülünde Kuruçay Müftüsü iken Ankara'da da irşâda me'mûr edilüb vazîfe-i mevdû'mu hüsn-i ifâya muvaffakiyyetden dolayı 2 Temmuz [13]36 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin takdirine mazhâr olmuş, ehliyeti dolayısıyla da Refahiye Kadılığı'na ta'yîn kılınmış olan füzelâdan Mehmed Şevki Efendi'nin ta'yîn-i me'mûriyeti hakkında henüz bir teblîgât vâki' olmamış ve Refahiye Hâkimliği'nde el'ân muhikk bulunmuş olduğuna memleketin kemâ-kân istikbâhiyesi içün mûmâ-ileyhüm burada ibkâsına lütf-i takdîrkâr birine bî-dirîg buyurulması halkın arzusuna binâen müsterhamdır efendim.

22. 5. [13]30

Refahiye Kaymakamı Osman Nuri

Levent Şahverdi Arşivi

Ek: II

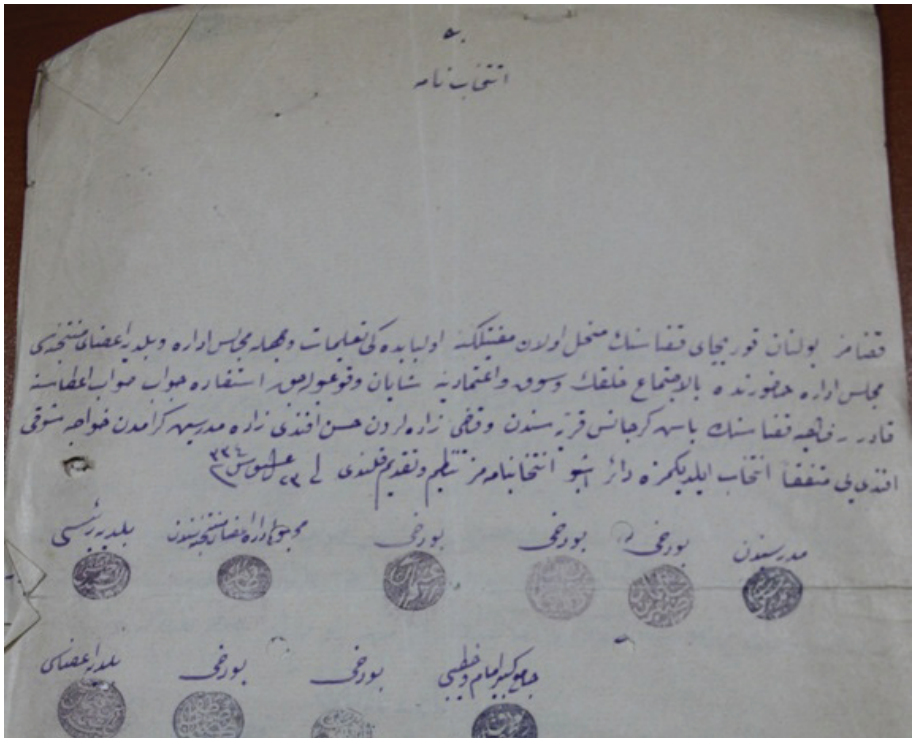

Diyanet İşleri Riyâseti'nin 4491 Nolu Özlük Dosyası

Ankara'da Re'is-i Cumhûrumuz Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne
17. 6. 1340/ 17 Haziran 1924
Milletin en karanlık günlerinde vatanın en tehlikeli anlarında kongre a'zalığı ve bi'l-âhare dahîliye vekâletinin 8. 5. [13]36 telgrafla vâki' işâr ve ısrârı üzerine muhitin umûr-u irşâdiyesini kaviyyen ifâ ve 12 Temmuz [13]36 telgrafnâme ile de takdirkâr âgâhîlerini ihrâz etmek gibi vatanperverliğin neticesi hüsrân olduğuna hiç ehemmiyet verilmez idi. Çünkü mâ'dûnum bile ikrâr olundu. Adliyece el'ân ismim anılmıyor. Teveccüh-i sâmilerinin zerresiyle münceli-i olmaklığım lüzûmu vatanıma olan muhabbetim ilcâsıyla arz eylerim efendim.
Mülgâ, Refahiye Kadısı Şevki.

Levent Şahverdi Arşivi

Ek: III

Diyanet İşleri Riyâseti'nin 4491 Nolu Özlük Dosyası

İntihâbnâme

Kazâmız bulunan Kuruçay Kazâsı'nın münhâl olan müftülüğüne ol bâbdaki ta'lîmât ve Mahalle-i Mecâlis-i İdâre ve Belediye A'zâ-yi Müntehâbesi, Meclis-i İdâre huzûrunda bi'l-içtimâ' halkın vüsûk ve i'timâdına şâyân-ı vukû' bulacak, istifâde-i cevâb-ı sevâb i'tâsına kâdir, Refahiye Kazâsı'nın Baş Gercânis Karyesi'nden ve Kadızâdelerden Hasan Efendi zâde Müderrisin-i Kirâmdan Hoca Şevki Efendi'yi müttefikân intihâb eylediğimize dâ'ir iş bu intihâbnâmemiz tanzîm ve takdîm kılındı. 23 Ağustos [1]334.

Belediye Re'isi Me'mûr-i İdâre A'zâsı müntehabesinden Bu Dahî Bu Dahî Bu Dahî Bu Dahî Belediye A'zâsı Bu Dahî Bu Dahî Cami'-i kebîr İmam ve Hatibi

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MV, 249. 75.

Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi, İSAM, C 33, İstanbul, 2007.

Diyanet İşleri Başkanlığı Personel 4491 Nolu Özlük Dosyası.

Diyanet İşleri Reisliği'nin 962 Nolu Sicil Karnesi.

Düstur: III. Tertib, 2. Baskı, C 5.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, **Bütünüyle Erzurum Kongresi,** Ankara, 1993.

TAŞ, N. Fahri, **"Türk Meclislerinin Kabul Ettiği Bayramlar**", Türkler, C 16, Ankara, 2002.

TAŞ, N. Fahri, **Erzincan Mütarekesi ve Birest-Litovsk**, Ankara, 1995.

Levent Şahverdi Arşivi

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA FİLİSTİN SURİYE CEPHESİ'NDE NİLİ CASUSLUK ÖRGÜTÜNÜN FAALİYETLERİ

Celil BOZKURT*

ÖZET

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin kaderini belirleyen Filistin-Suriye Cephesi, büyük devletlerin istihbarat savaşlarına da sahne olmuştur. İngiltere, değişik kaynaklardan yürüttüğü istihbarat faaliyetlerini, en yaygın ve etkili kullanan devletlerin başında gelmiştir. Yahudiler tarafından kurulan ve Filistin-Suriye cephesinde etkili olan NİLİ casusluk örgütü, İngilizlerin Filistin'de kullandığı en önemli istihbarat kaynaklarından biri olmuştur. NİLİ casusları, Osmanlı ordusunun asker sayısı, emir komuta zinciri, karargah mevkileri, moral durumu vs. gibi hususlarda bilgi toplayıp bunları Mısır'daki İngiliz İstihbarat Servisi'ne ulaştırmıştır. NİLİ'nin katkısı, İngiliz ordusunun taktik strateji belirlemesinde ve savaşı kazanmasında önemli rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, NİLİ, Yahudiler, Casusluk, İstihbarat, Filistin

* Yrd. Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Düzce/Türkiye, c.bozkurt2000@hotmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

THE SPYING ORGANIZATION NILI'S ACTIVITIES IN THE PALESTINE-SYRIA FRONT IN THE WORLD WAR I.

ABSTRACT

Palestine and Syria Front, which determined the fate of Ottoman Empire in 1st World War, has been scene of the major states' intelligence war. United Kingdom was the most effective and common user of the intelligence. England conducted the intelligence operations from various sources. "The NILI" spying organization which founded by Jews and effective in Palestine- Syria Front, has been one of the most important British intelligence sources used in Palestine. The NILI spies gather information about the number of soldiers of the Ottoman Army, chain of command, positions of headquarters, morale etc. and brought them to the British Intelligent Service in Egypt. NILI's contribution has played an important role in determining of British Army's tactics and strategies and winning the war.

Key Words: World War I, NILI, Jews, Spying, Intelligence, Palestine.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Geçmişi ilk çağlara kadar uzanan Yahudi aleyhtarlığı, 19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'da kurumsal bir kimliğe bürünmüştür. Başta Almanya ve Rusya olmak üzere Yahudilere karşı uygulanan baskı ve sürgünler, zamanla tüm kıta Avrupa'sını etkisi altına almıştır. Birçok ülkede Yahudiler, toplumdan izole edilmiş ve çoğu insan haklarından mahrum bırakılmıştır. Yahudilik alemi, Avrupa'da şiddetlenen Yahudi aleyhtarlığına bir tepki olarak Siyonizm'i dünya siyasetine sokmuştur. Siyonistlere göre, Yahudiler, ancak ata toprağı kabul ettikleri Filistin'de bağımsız ve milli bir devlet kurarak huzura erebilirdi. Siyonistler, buna yönelik olarak 1880'lerden itibaren Filistin'de kolonizasyon hareketine başlatmıştır. Özellikle, Yahudi işadamı Edmond De Rotschild'in finansal desteğini alan Yahudiler, Filistin'de binlerce dönümlük arazi satın almış ve burada çok sayıda yerleşim yeri kurmuştur.[1]

Macaristanlı bir Yahudi olan Theodor Herzl'in 1897'de Basel'de topladığı I. Siyonist Kongre, Siyonizm için bir dönüm noktası olmuştur. Siyonistler, Filistin siyasetini ilk kez bu kongrede sistematik ve somut bir bütünlüğe kavuşturmuştur. Kongrede, Filistin'de Yahudiler için kamu hukukunun güvencesi altında bir "yurt" kurma kararı alınmıştır. Kongre, bu hedef doğrultusunda evrensel Yahudi diasporasının örgütlenmesine, milli bilincinin güçlendirilmesine ve ilgili hükümetlerle temasa geçilmesine karar vermiştir.[2] Filistin, bu dönemde Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet durumundaydı. Bu nedenle Herzl, beş kez İstanbul'a gelip Osmanlı devlet adamlarıyla temasta bulunmuştur. Herzl, Filistin karşılığında Osmanlı Devleti'nin dış borçlarını ödemeyi ve batıda alevlenen Osmanlı aleyhtarı cereyanları engelleme sözü vermiştir. Fakat, dönemin Padişahı II. Abdülhamit'i ikna edememiştir. Abdülhamit, mazlum Yahudilere Osmanlı kapılarını açık bırakırken, bazı sakıncalı nedenlerden dolayı Filistin'i bunun dışında bırakmıştır. Üstelik, Yahudilerin Filistin'e girmesi ve burada mülk edinmesini engelleyen sıkı tedbirler de almıştır.[3] Fakat Siyonistler, binlerce Yahudiyi gayri meşru yollardan Filistin'e sokmaya başarmıştır. 1908'de Filistin'deki Ya-

---

1 Rotschild'in katkılarıyla Filistin'de oluşturulan ilk Yahudi yerleşim birimleri için bkz: Ran Aaronsohn, **Rothschild and Early Jewish Colonization in Palestine**, Rowman&Littfield Publishers 2000, s.53-87.

2 David Vital, **The Origins of Zionism**, Oxford 1975, s.367-368.

3 II. Abdülhamit'in Filistin'de Siyonizme karşı aldığı önlemler için bkz: Mim Kemal Öke, **Siyonizm'den Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu**, Ufuk Kitapları, 4. Baskı, İstanbul 2002, s.72-80.

Levent Şahverdi Arşivi

hudi nüfusu, Abdülhamit'in tahta çıktığı 1876 yılına göre üç kat artmıştır. Bu dönemde Yahudiler, Filistin'de 40 bin dönüm arazi satın alırken 33 de yerleşim birimi oluşturmuştur.[4]

1914 Kasımında patlak veren 1. Dünya Savaşı, Siyonistlerin Filistin planlarında bir umut ışığı olmuştur. Savaşın karşıt liderleri Almanya ve İngiltere, kendi çıkarları doğrultusunda Siyonist hareketi kazanma yarışına girmiştir. Almanya, Filistin'de bağımsız bir Yahudi devleti kurulursa, ülkesindeki Yahudileri Filistin'e sürebilir ve burayı doğuda bir nüfuz bölgesi olarak kullanabilirdi. Ayrıca, Amerika'daki Siyonist çevreleri etkileyerek Yahudilerin finans ve propaganda gücünü arkasına alabilirdi.[5] İngiltere ise, Hindistan'a açılan kara ve deniz yollarının güvenliği için jeopolitik önemi büyük olan Filistin'i elinde tutmalıydı. Burada oluşturulacak bir tampon bölge, savaşta Kanal'a ve Mısır'a yönelecek bir Türk tehdidini bertaraf edebilirdi. İngiltere, Siyonizm'in sadece dünya siyasetindeki propaganda gücünden değil, onun Osmanlı Türkiyesi içinde "beşinci kol" vazifesini görecek bir "Truva atı" fonksiyonundan da yararlanabilirdi. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin tüm yasaklarına rağmen Filistin'e sızmayı başaran Yahudi kolonileri, İngilizlerin Filistin taarruzuna büyük katkılar verebilirdi.[6]

Dünya Siyonist Teşkilatı, savaşın başında tarafsız kalsa da teşkilata hakim olan Orta Avrupalı Yahudilerin ağırlığıyla zamanla Alman yanlısı bir noktaya çekilmiştir. Siyonistlerin Almanya'yı tercih etmeleri iki önemli sebebe dayanıyordu. Birincisi, Yahudi aleminin can düşmanı olan Rusya, İttifak Devletleri'nin de düşmanıydı. Siyonistler, Rusya'nın savaşı kazanması halinde bu ülkede bulunan Yahudilerin hayat haklarını tamamen yitireceğinden endişeliydiler. İkincisi, Siyonistlerin hedefi olan Filistin, bir Osmanlı toprağıydı ve Osmanlı da Almanya'nın müttefikiydi. Üstelik, Müttefiklerin Çanakkale ve Kut'ül Amare'de İtilaf Bloğuna karşı kazandıkları parlak zaferler kendilerini savaşta bir adım öne çıkarmıştı.[7] Fakat, İngiltere'de yerleşik bir Rus Yahudi'si olan Haim Weizman'ın İngiltere nezdindeki çabaları, inisiyatifi Alman kökenli Dünya Siyonist Teşkilatından alıp Londra'ya taşımıştır. Weizman'a göre, İngiltere'nin savaşı kazanması durumunda Osmanlı Devleti çökecek ve Filistin bağımsız bir

4 Aaronsohn, **a.g.e.**, s.276.

5 Isaiah Friedman, **Germany, Turkey and Zionism 1897-1918**, Oxford University Press, Oxford 1977, s.200-201.

6 Öke, **a.g.e**., s.229-230.

7 Öke, **a.g.e**., s.204.

Levent Şahverdi Arşivi

toprak haline gelecekti. Şayet Siyonistler, 1. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin doğal bir müttefiki olduklarını ispatlayabilirse savaş sonunda Filistin'de istedikleri düzenlemeleri yaptırabilirdi.

Bu doğrultuda, Vlademir Jabotinski adında bir Rus Yahudi'sinin liderliğinde bir Yahudi birliği oluşturuldu. Albay John Henry Patterson idaresinde Kahire'de eğitilen birlik, 17 Nisan 1915'te Türklere karşı savaşmak üzere Çanakkale Cephesi'ne gönderildi. 500 asker, 750 katır ve 20 subaydan oluşan lejyon "Siyon Katır Alayları" olarak tarihe geçti.[8] Ardından, 1917 yılının başında yine Jabotinski'nin liderliğinde yeni bir "Yahudi lejyonu" oluşturuldu. Beş bin kişiden oluşan lejyon, 1918 Şubatı'nda Mısır'da konuşlanan General Allenby komutasına verildi.[9] Bu lejyona, Filistin'de yaşayan çok sayıda Osmanlı vatandaşı Yahudi gönüllü olarak katıldı.[10] "Siyon Katır Alayları" ve "Yahudi Lejyonu", Siyonistler için sembolik fakat Balfour Deklarasyonu'na giden süreçte önemli birer adım oldu. Siyonistlerin katkısını göz önüne alan İngiltere Hükümeti, 1917 Kasımında Dışişleri Bakanı James Balfour'un eliyle İngiliz Yahudi toplumunun lideri Walter Rorschild'e yazdığı bir mektupta; Filistin'deki Yahudi olmayan ulusların dini ve sivil haklarına saygılı olmak kaydıyla, Yahudiler için Filistin'de bir "yurt" kurulmasını uygun karşıladığını ve bunu destekleyeceğini duyurdu. Balfour Deklarasyonu olarak anılan mektup, tarihi Arap-İsrail çatışmasının önemli nedenlerinden biri oldu. Zira, Deklarasyonda geçen "yurt" ifadesinden bir "devlet" kurmayı anlayan Siyonistler, deklarasyonu daima bağımsız Yahudi devletinin bir teminatı olarak gördüler.[11]

Siyonistlerin savaşta İngilizlere en büyük desteği, Suriye-Filistin Cephesi'nde yaptıkları istihbarat çalışmaları oldu. 1915'te Yahudiler tarafından Filistin'de kurulan NİLİ casusluk örgütü, İngilizlere bölgede konuşlanan Müttefik kuvvetleri hakkında hayati bilgiler sağladı. Bölgede cereyan eden savaşların seyrine önemli etkiler yapan NİLİ örgütü, Türk kamuoyunda yeterince bilinmemektedir. Bu çalışma, NİLİ casusluk örgütünün kuruluşunu, faaliyetlerini ve savaşa olan etkileri ele almaktadır.

---

8 Joseph B. Schechtman, **The Life and Times of Vladimir Jabotinsky: Rebel and Statesman: The Early Years**, Silver Spring, Newyork 1986, s.203-207.

9 Schechtman, **a.g.e.**, s.271-277.

10 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS). 2456/21.

11 Jonathan Schneer, **The Balfour Declaration The Origins of the Arab-Israel Conflict**, Random House, Newyork 2010, s.341.

Levent Şahverdi Arşivi

1. NİLİ Casusluk Örgütü'nün Kuruluşu

NİLİ, Yahudi botanik uzmanı Aaron Aaronsohn tarafından kuruldu. Romanya'da doğan Aaron, Doğu Avrupa'da alevlenen Yahudi aleyhtarlığı nedeniyle ailesiyle birlikte 1882'de Osmanlı Devleti'ne sığındı. Aaron ve ailesi Hayfa'nın güneyinde Rotschild'in kurduğu *Zicron Yakov* kolonisine yerleştirildi. Aron, 18 yaşına geldiğinde Rotschild'in bursuyla Fransa'da bir tarım okuluna gönderildi. Aaron, okul yıllarında Filistin'de Yahudi kolonizasyonunun genişletilmesi ve burada bir Yahudi yurdunun kurulması yönünde Siyonist fikirlere kapıldı. Mezuniyetinin ardından Galile tepelerinin yukarısında Lübnan sınırında bulunan Rotschild'in işlettiği *Metullah* yerleşim yerine ziraat uzmanı olarak görevlendirildi. Fakat, Siyonist fikirleri Osmanlı idarecileri tarafından fark edilen Aaron, Anadolu'ya bir çiftliğe sürgün olarak gönderildi. 1910 yılında Filistin'e dönen Aaron, Athlit'te bir tarım deneme istasyonu (The Jewish Agricultural Experiment Station) kurdu. Aaron, Filistin'de ilk kez yaban buğdayını keşfederek dünya çapında bir üne kavuştu. Bu vesileyle sık sık Amerika ve Avrupa'ya bilimsel seyahatler yapan Aaron, bu arada Siyonizm'in önde gelenleriyle irtibat kurdu.[12]

Aaron, birçok ülkede şiddetli antisemit baskılarına maruz kalan Dünya Yahudiliğinin ancak bağımsız bir devlet kurarak huzura erebileceği kanaatindeydi. Bu devletin adresi, Yahudilerin "arz-ı mevut" olarak dinsel bir fenomene dönüştürdükleri Filistin toprakları olmalıydı. Aaron'a göre, Osmanlı Devleti'nin Yahudilere karşı Filistin'de uyguladığı sıkı iskan ve emlak yasakları bunu imkansız kılmaktaydı. Bağımsız Yahudi Devleti ancak Osmanlı egemenliğinden kurtulmuş bir Filistin'de kurulabilirdi.[13]

Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın bir müttefiki olarak İtilaf Devletleri'ne karşı 1. Dünya Savaşı'na girişi Siyonistler için bir fırsat teşkil netti. Kısa sürede genişleyen savaş, Ortadoğu Coğrafyasında Türk ve İngiliz birliklerini karşı karşıya getirdi. Siyonistlere göre, İngilizlerin olası bir zaferi Filistin'in Osmanlı egemenliğinden çıkıp İngiliz kontrolüne girmesi demekti. Böylelikle, Filistin üzerindeki yasaklar kalkabilir ve bölge Yahudi yerleşimine açılabilirdi. Artık Siyonistlerin tüm gayreti, İngilizlerin savaşı kazanması ve buna mümkün mertebe katkı sağlama yönünde yoğunlaşacaktır.

---

12 Anita Engle, **The Nili Spies**, Frank Cass, London 1996, s. 17-29.

13 Schneer, **a.g.e**., s.171.

Levent Şahverdi Arşivi

Aaron, diğer Siyonist stratejilerden farklı olarak İngilizlerin kaleyi içerden fethetme yönünde bir strateji belirledi. Buna göre, Filistin'i kontrol eden Osmanlı birlikleri hakkında İngilizlere sağlanacak düzenli bir istihbarat, bölgenin İngiliz istilasına açılmasını kolaylaştırabilirdi. Aaron bu doğrultuda, Filistin'de NİLİ adıyla bilinen kendi istihbarat örgütünü oluşturdu.[14] Örgütün adı, ajanlarının kendi aralarında kullandığı "İsrail sonsuzluğu yalan olmayacak" anlamına gelen İbranice "Netzach Israel Lo Ishakare" parolasının kısaltması olan NİLİ'den gelmektedir.

Örgütün Filistin'deki faaliyetlerini Aaron'un kız kardeşi Sarah[15], Le Tzion yerleşiminden Naaman Belkind ve Güney Filistin'de *Hamagan* adlı istihbarat örgütünü kuran eski *Haşumer* üyesi Yosef Lishansky yürütmekteydi. Naaman Belkind, Filistin'in güneyinde bir Yahudi yerleşimi olan Rishon Leziyyon'da açılan cephede faaliyet göstermekteydi. Kardeşi Eytan Belkind ise, Osmanlı Devleti'nin güney Cephesi'nde merkezi Şam'da bulunan IV. Ordu'nun çekirgeyle mücadelede ofisinde görevliydi. Ordudaki konumunu kullanan Eytan, Transürdün ve Havran'da İngilizler lehine istihbarat çalışmalarıyla meşguldü.[16]

2. Örgütün Faaliyetleri

Aaron, savaşın başında IV. Ordu'da Cemal Paşa'nın danışmanlığına getirildi ve çekirgelerle mücadelede ofisinde görevlendirildi.[17] Kendisine ilmi araştırmalarda bulunmak üzere Osmanlı polisi tarafından bir "seyahat vesikası" sağlandı. Aaron, bu sayede Filistin, Suriye ve Lübnan'daki üst düzey askeri ve sivil otoritelerle bağlantı kurdu. Ayrıca, Berlin, Viyana ve İsviçre gibi Avrupa ülkelerine ko-

14 Engle, **a.g.e**., s. 99.

15 Bir Osmanlı arşiv belgesinde Sarah'ın yanlışlıkla Aaron Aaronsohn'un kızı olduğu ifade edilmiştir. Belgede Sarah›ın İstanbul›da bulunan Hayim Abraham adında bir Yahudi'nin karısı olduğu, ayrıca Athlit'teki Siyonist çiftliğin müdürlüğünü yapan Yosef Lishansky'nin metresi olduğu kaydedilmiştir. Yazıya göre, Abraham'ın Siyonizm'le yakın ilişkisi vardı ve bunun delili olan bir mektup Haşumer Cemiyeti'ne ait evraklar arasında bulunmuştu. Bundan dolayı Abraham, İstanbul'da polis tarafından ve Viyana'da bulunan kardeşi İshak da Viyana zabıtası tarafından yakından takip edilmekteydi. Bkz. Ziya Uygur, **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Filistin Sorunu ve Siyonizm**, İstanbul 1998, s.138.

16 Yigal Sheffy, **British Military Intelligence in the Palestine Campaign, 1914-1918**, Routledge, Newyork 2013, s.161.

17 Alexander Aarohnson, **Türk Ordusuyla Filistin'de: Bir Yahudi Askerin 1. Dünya Savaşı Notları**, (Çeviren: Necmettin Alkan), Selis Kitaplar, İstanbul 2003, s.66-67.

Levent Şahverdi Arşivi

layca seyahat etme imkanı buldu.[18] Cemal Paşa'ya yakınlığını kullanan Aaron, 1916 Haziranında Osmanlı Devleti'nin Arap eyaletlerinin savunma planlarını ele geçirdi ve bu hayati bilgileri Londra'daki İngiliz istihbarat servisiyle paylaştı. Ayrıca, İngiliz ordusunun Filistin ve Suriye'deki su sorununu bölgede bulunan su kaynaklarını göstererek çözebileceğini vaat etti. İngilizlerin dikkatini çeken Aaron, G.H Fitzmaurice ve Mark Sykes gibi İngiliz devlet adamlarıyla sıkı bir Filistin pazarlığına girdi. Aaron, İngilizlerin savaş sonunda Filistin'de kurulacak bir Yahudi egemenliğini tanıması şartıyla, savaşta kendilerine istihbarat desteği sağlayabileceğini vurguladı. Nihayet İngilizleri ikna eden Aaron, Filistin'deki Yahudilerin İngilizler lehine yürüteceği istihbarat faaliyetlerini yürütmek üzere Kahire'deki İngiliz üssünde görevlendirildi. Aaron'un Filistin'den ayrılmasından sonra NİLİnin casusluk faaliyetlerini kardeşi Sarah idare etmeye başladı.[19]

NİLİ, İngiliz istihbaratının I. Dünya Savaşı'nda kullandığı en önemli gönüllü casusluk teşkilatını oluşturdu. NİLİ, üst düzeyde 23 aktif üyeye sahipti.[20] Örgüt, çoğunlukla yaşları 24 ile 27 arasında amatör gençlerden oluşmaktaydı. Kısa sürede büyüyen örgüt, sayıları binleri bulan geniş bir casus ağına sahip oldu. Örgütün casusluk faaliyetleri, başlangıçta Athlit'le sınırlıyken kısa sürede tüm Filistin ve Suriye'yi içine alan geniş bir sahaya yayıldı.

NİLİ, Filistin ve Suriye'de konuşlanmış olan Osmanlı birliklerinin asker sayısı, cephe durumu, lojistik ve destek yapısı, mevzileri ve yer değiştirmesi ve birliklerin kullandığı kara ve tren yolların durumu vs. gibi bir çok konuda istihbarat toplamaya başladı. Örgüt, "arz-ı mevut" ve "bağımsız İsrail" idealizmiyle efsunladığı genç ve cazibeli Yahudi kızlarını Müttefik subaylarına ulaşmada kullanmaktaydı. Kadın ajanlar, askeri otoritelerle kurdukları ilişkiler sayesinde Müttefik ordusu hakkında hayati bilgilere ulaşmaktaydı.[21]

---

18 **BOA**. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye (DH.EUM). 28/12.

19 Schneer, **a.g.e**., s.172-173.

20 Sheffy, **a.g.e**., s.163-168.

21 NİLİ'nin kadın casusları, Müttefik subayların yoğunlukta olduğu Kudüs, Şam ve Beyrut gibi şehirlerin gözde otellerinde cirit atmaktaydı. Kudüs'teki *Fast Otel* ile Şam'daki *Damascus Otel* kadın casusların gözde mekanlarıydı. Bu kadınlardan bazıları güzelliğiyle dikkat çekmiş ve halk arasında bir efsane haline gelmişti. 1937 yılında Hatay davasının kızıştığı günlerde Halep ve Şam'ı ziyaret eden gazeteci Feridun Kandemir, Simi Simon adındaki NİLİ ajanının buralarda hala hatırlandığını ve efsane haline gelen güzelliğinin dilden dile dolaşmaya devam ettiğini belirtmektedir. Bkz. Feridun Kandemir, **Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler**, Yağmur Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2009, s. 328-331.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı ordusunda bulunan bazı subaylar, gizli yollardan NİLİ'ye istihbarat sağlamaktaydı. Bunlardan Mülazım Bahaaddin Efendi adındaki bir Türk subayı, Belkind ve Lishansky'ye ile ortak hareket etmekteydi. Bahaaddin Efendi, sonradan Şabetay takma adıyla cepheden firar ederek ülke dışına firar etmiştir. Burada Prens Sabahattin ile birleşmiş ve orduya hitaben bir gazete neşretme işine girmiştir.[22] Özellikle, NİLİ'ye sempati duyan Yahudi subaylar örgütle yakın ilişkilere sahipti. Örneğin, Şam'da IV. Ordu'nun su işlerinde görevli Nahum Wilboschwitz, zaman zaman çıktığı Ürdün ve Havran gezilerinde topladığı bilgileri NİLİ ajanlarına aktarmaktaydı.[23] Diğer taraftan, Osmanlı ordusunda bulunan gayri Türk kimi subaylar rüşvet karşılığında NİLİ'yle bilgi alış verişinde bulunmaktaydı. Engle, bu subayların Osmanlı kanunlarından nefret eden ayrılıkçı subaylar olduğunu belirtmektedir. Örneğin, NİLİ'nin üst düzey yetkililerinden Naaman Belkind'in bilgi kaynağı ordudaki Arnavut kökenli subaylardı.[24]

NİLİ, savaşta tarafsız devletlerde yaşayan Yahudi teşekkülleriyle kolaylıkla irtibat kurmaktaydı. Değişik amaçlarla yurt dışından İstanbul'a gelen Yahudiler, örgütün casusluk hizmetlerine destek vermekteydi.[25]

NİLİ'nin Filistin'deki en yüksek otoritesi Sarah Aaronhson, kimi zaman Kudüs, Hayfa, Tiberia, Nasıra ve Şam gibi askeri hareketliliğin yoğun olduğu şehirlere istihbarat amaçlı seyahat etmekteydi. Sarah, bu seyahatlerinde Türk ordusunun hareketi, birliklerin durumu, ahalinin morali vs. hususlarda bilgiler toplamaktaydı. Bunlardan birinde Yossef Lishansky ile birlikte 12 günlük Filistin seyahatine çıkan Sarah, özellikle genç subayların uğrak yeri olan Kudüs ve Şam'ın gözde otellerinde önemli bilgilere ulaşmıştı.[26]

Filistin-Suriye Cephesi'ne dağılan NİLİ ajanlarının topladığı istihbarat, İngilizlerin Filistin'deki istihbarat üssü durumunda bulunan Athlit'teki Tarım Deneme İstasyonu'nda toplanırdı. Bu istihbarat, Sarah ve örgütün diğer idarecileri tarafından belli günlerde Mısır'daki İngiliz İstihbarat Ofisi'ne ulaştırılmaktaydı. NİLİ, Mısır'la irtibatı farklı metotlarla sağlamaktaydı. Örgüt, başlangıçta kurye sistemini kullandı. Bu sistem, NİLİ'nin öncülerinden Absalom Feinberg adlı Siyonistin Mısır'daki İngiliz istihbaratıyla iletişim kurmasından sonra kuruldu.

---

22 Uygur, **a.g.e.**, s.138.

23 Sheffy, **a.g.e.**, s.162.

24 Engle, **a.g.e.**, s.164.

25 Sheffy, **a.g.e.**, s.1614.

26 Engle, **a.g.e.**, s.103-108.

Levent Şahverdi Arşivi

Önemli bilgiler, yazılı raporlar şeklinde bölgeye gelen İngiliz ajanlarına verilmekteydi. Çok özel bilgiler, düzenli olarak Yafa sahillerine inen İngiliz devriye gemisi Monegam'a (casuslar Menachem diyordu) verilmekteydi. Casuslar, Tarım Deneme İstasyonu'nun balkonuna astıkları çamaşırla Monegam'a işaret vermekteydi. İstasyona asılan beyaz çamaşır, sahilin güvenli ve yolun açık olduğu anlamına gelmekteydi. Renkli çamaşırlar, sahilde Türk devriyelerinin bulunduğuna ve bir temasın olamayacağına işaretti.[27] Geminin geldiği gecelerde Sarah, çay ve kumar partileri düzenliyor, bölgede konuşlanmış Türk birliklerinden önemli şahısları davet ederek dikkatlerini dağıtıyordu. Sahile inen casuslar, Arap botçuların yardımıyla gemiye taşınıyordu. Casuslar, bu ameliyede Arap işbirlikçilerle ortak hareket ediyordu. Gemiye taşınan casuslar, deri bir çanta içinde muhafaza ettikleri istihbaratı İngiliz yetkililere veriyordu. Karşı taraftan da, değişik belge, gazete haberleri ve çalışmalarında kullanmak üzere bol miktarda altın alıyorlardı. Bu alışverişte tehlikeli anlar da yaşanıyordu. Örneğin bir defasında Alman denizaltısı komutanı Athlet'e çıkmış, sahile dönerken oradan uzaklaşmakta olan Monegam gemisini fark etmişti. Fakat Alman komutan, sisli havada geminin kimliğini tespit edememişti.[28]

Bu sistem, 1915 yılının sonlarında uygulandı. Fakat, kötü hava koşulları ve hatalar bu sistemin başarısız olmasına neden olmaktaydı. Bu gibi durumlarda, örgütün ajanları çok tehlikeli bir yolculuğu göze alarak kayıklarla Mısır sahillerine geçmekte ve İngiliz istihbaratıyla direkt temas kurmaktaydı. İvedilik içermeyen bilgiler, İbranice notların bulunduğu şişelerle denize bırakılıyor ve Monegam'ın alması sağlanıyordu.[29]

NİLİ, casusluk faaliyetlerinin yanı sıra Osmanlı aleyhinde propaganda faaliyetleri de yürüttü. İngiltere ve ABD'de bulunan NİLİ ajanları, Londra'da Arnold Toynbee'nin propaganda biriminde geliştirilen Türk karşıtı propagandaları

27 Engle, **a.g.e**., s.91-92.

28 Riyad N. Er-Reyyis, **Osmanlının Çöküş Döneminde Arap Casuslar,** (Çeviren: D.İhsan Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s.139.

29 Filistin Cephesi'nde 32. Alay 1.Tabur 2. Bölük kumandanlığı vazifesinde bulunan muallim Fuat Gücüyener, bu türden bir olaya bizzat şahitlik etmiştir. Yazdığına göre, Yafa sahilinde dürbünle tarassut ederken sahilin 500 metre açığında dalgalar arasında parlayan bir şişe dikkatini çeker. Şişeyi, 1. Hecinsüvar Bölüğü Kumandanı Mülazım-ı Sani Halet Bey yüzerek çıkartır. Şişenin içinde İbranice yazılmış bir şerit kağıt çıkar. Sonra bu belge, deşifre edilmek üzere Al-Ariş'te alay kumandanı Kaymakam Hasan Basri Bey'e gönderilir. Bkz. Ş. Fuat Gücüyener, **Birinci Dünya Savaşı'nda Tanıdığım Kahramanlar**, Gücüyener Yayınevi, İstanbul 1956, s.128-130.

Levent Şahverdi Arşivi

yayarak ABD'yi İngiltere safında savaşa sokmaya çalıştı. Örgüt bu doğrultuda, dünya kamuoyuna Osmanlı Devleti'nin Filistin'de yaptığı sözde Yishuv zulmü ile ilgili kendi uydurduğu hikayeleri servis etti. Örgüt, 1917'nin sonlarında Ermeni ajanlar ile işbirliği yaparak Cemal Paşa'nın Osmanlı Hükümetine karşı bir darbe hazırlığında olduğunu ve bu hususta İngilizlerle bir antlaşma yaptığı söylentisini yaydı.[30] Örgütün propaganda faaliyetleri, Türk-İngiliz savaşlarının kızıştığı Filistin-Suriye Cephesi'nde de etkili oldu. NİLİ ajanları, savaştan bıkan Filistin insanı arasında panik çıkarmak, halkın moralini bozmak ve halkı hükümete karşı isyana davet etmek yönünde psikolojik savaşın en ince hünerlerini kullandı.[31]

NİLİ'nin casusluk faaliyetleri, Filistin'de etkili bazı Yahudi örgütleri arasında tepkiyle karşılandı. Bunların başında Haşumer (İbranice "koruyucu") Cemiyeti gelmekteydi. 1909 yılında Filistin'de bir işçi hareketi olarak kurulan Haşumer, Filistin'de yerleşik Yahudilerin tarımsal faaliyetlerinde güvenliğini sağlıyordu. Aynı zamanda Yahudilerin Filistin'de muhaliflerine karşı da kurduğu ilk savunma örgütüydü. Sonradan İsrail ordusunun çekirdeğini oluşturan Haganah'ın temelini teşkil etti.[32] Haşumer, NİLİ'nin İngilizler lehine yürüttüğü casusluk faaliyetlerinin Filistin'deki Yahudi yerleşimlerini riske attığını düşünmekteydi. Bu hususta NİLİ'nin liderlerini sert bir dille uyaran Haşumer, zamanla NİLİ'yi ortadan kaldırmaya yönelik bir politika takip ettiyse de bunda başarılı olamadı.

3. Osmanlı Devletinin Aldığı Önlemler

I. Dünya Savaşı'nda hasım güçler, cephelerdeki başarının düşman hakkında sağlanacak sağlam bir istihbarata ve bu doğrultuda belirlenecek askeri taktik ve stratejiye bağlı olduğunun bilincindeydi. Bu nedenle, savaşla birlikte hem İtilaf hem de İttifak topraklarında yoğun bir istihbarat mücadelesi başladı. Bu durum, savaşın taraflarını gayri nizami bir unsurla da mücadele etmek zorunda bıraktı: Casusluk.

---

30 Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, (Çeviren: Meriç Sobutay), Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s.375-376.

31 **BOA**. Dahiliye Siyasi Kısım (DH.SYS). 27/2.

32 Gershon Shafir, **Land, Labor and the Origins of the Israeli-Palestinian Conflict, 1882-1914**, University of California Press, 1996, s.135-145. Haşumer Cemiyeti'nin Filistin'de yaptığı casusluk ve silahlanma faaliyetleri için bkz. **BOA**. Dahiliye Şifre (DH.ŞFR). 569/56.

Levent Şahverdi Arşivi

Casusların, yoğun olarak faaliyet gösterdiği cephelerden biri de Osmanlı-İngiliz savaşlarının yaşandığı Suriye-Filistin Cephesiydi. Osmanlı Devleti, bölgeden gelen istihbarat raporları doğrultusunda Türk birliklerini bu sinsi düşmana karşı lüzumunca uyarmaktaydı. Bunlardan birinde Dahiliye Nezareti, Kudüs Mutasarrıflığı'na gönderdiği bir telgrafta Filistin ve Suriye bölgelerinde faaliyet gösteren gizli örgütler hakkında uyarıda bulunmuş ve bu örgütlerin faaliyetlerinin araştırılmasını istemiştir.[33] Aynı nezaret, "müstacel ve pek mahrem" parafıyla Suriye, Beyrut, Haleb, Adana vilayetleri ile Cebel-ü Lübnan, Teke ve Menteşe mutasarrıflıklarına gönderdiği başka bir yazıda; Mister Omblus adında bir İngiliz'in liderliğinde kurulan bir casus örgütün, Anadolu'nun güney sahilleriyle, Suriye ve Filistin'de bulunan Osmanlı kuvvetleri hakkında bilgi topladığını haber vermekteydi. Bu örgüt, Mısır'da Arap ve Yahudilerden oluşan iki şubeyle diğeri Kıbrıs'ta bulunan üçüncü bir şubeye sahipti. Hususi vapurlarla sahillerine bırakılan örgüt mensupları, Siyonist Museviler, Hıristiyan Araplar ve hükümete muhalif Müslüman Araplardan aldıkları malumatı Mısır'daki İngiliz istihbaratına ulaştırmaktaydı.[34] İngilizlerin bölgede en dikkat çekici yapılanmalarından biri de Kalas'da oluşturulan istihbarat bürosuydu. Büronun sorumluluğunu Breşon adında bir İngiliz mülazım-ı evveliydi. Burada yetiştirilen casuslar, Babadağ-Köstence hattıyla İstanbul'a gelmekteydi. Buradan ya İzmir-Beyrut-Şam ya da İstanbul-Halep-Şam istikametine doğru dağılmaktaydı. Osmanlı yetkilileri, söz konusu casuslar hakkında bazı güvenlik önlemleri alma yoluna gitmiştir. Yetkililer, Filistin-Suriye hattına gelen yolcuların sıkı bir aramaya tabi tutulmasını, özellikle sahil kesiminde bu kontrollerin artırılması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, kuzeyden gelecek trenlerin ve kara hattını kullanan yolcuların özenle aranmasını, özellikle seyahat varakalarının dikkatlice incelenmesini istemiştir.[35]

Osmanlı Devleti için, savaştan önce yakalanan casusların hangi kanun gereği yargılanacakları büyük bir sorun teşkil etmekteydi. Ayrıca, savaşlarda uyulması gereken uluslararası kuralları kapsayan 1907 Lahey Sözleşmesine uyma mecburiyeti de vardı. Bu doğrultuda harekete geçen Osmanlı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi, Osmanlı Devleti'nin Londra, Berlin ve Paris sefarethanele-

33 **BOA**. DH.EUM. 54/7

34 **BOA**. DH.ŞFR, 85/1777.

35 **BOA**. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Seyr-ü Sefer Müdüriyeti (DH. EUM. SSM. 20/17. Nakleden, Abdullah Lüleci, **1. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri (1914-1918)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s.153-154.

Levent Şahverdi Arşivi

rinden bulundukları ülkelerin casuslukla mücadelede uyguladığı kanunların birer nüshasını göndermelerini istemiştir. Ardından, Şura-ı Devlet ve Meclis-i Vükela'nın çalışmaları sonucunda 29 Ekim 1914'te *Esrar-ı Askeriyeyi İfşa ve Casusluk ve Hıyanet-i Harbiye hakkında Muvakkat Kanun* yayımlanmıştır. 21 maddeden oluşan *Muvakkat Kanun*, Bahriye Nazırı Ahmet Cemal Paşa, Adliye Nazırı İbrahim Bey, Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Sadrazam Mehmet Said Paşa'nın imzalarını taşımaktadır.[36]

Muvakkat Kanun, casusluğun hangi durumlarda ortaya çıkacağını ve karşılığında uygulanacak idam, sürgün, hapis, kürek ve para cezalarını ayrıntılı olarak açıklamaktaydı. Kanunun idam cezasını tarif eden 14. Maddesinin casuslukla ilgili 5. Fıkrası şöyleydi: "Casusluk etmek, yani düşmanın gücünü artırmak maksadıyla onunla muhabere ve münasebette bulunmak veya düşmanın faydası için malumat elde etmek teşebbüsünde bulunmak ya da casusu bilerek kabul edip kullanmak."[37] Kanunun yayımlanmasından sonra Osmanlı coğrafyasında yakalanan casuslar, savaş gibi olağan üstü hallerde oluşturulan ve askeri mahkemeler olarak da bilinen divan-ı harplerde yargılanmaya başlamıştır.

Filistin'de yabancı devletlerin tabiiyetinde kalarak dokunulmazlık kazanan Yahudiler, Osmanlı nizamlarını çiğneyerek çeşitli casusluk faaliyetlerinde bulunmaktaydı. Bu yönde istihbarat alan IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa, 1916'nın sonlarında Filistin'de Yahudi kolonilerinde yaşayan bir çok kişinin silahlarına el koymuştur. Fakat Yahudiler, silahların büyük bir kısmını toprağa gömerek yetkililerden kaçırmayı başarmıştır.[38] Türk yetkililer, Yahudilerin Osmanlı vatandaşlığına geçerek Türk kanunlarına tabi olmalarını, aksi takdirde ülke topraklarından çıkarılacağını deklare etmiştir. Buna rağmen yabancı tabiiyetinde kalmada ısrar eden Yahudiler Filistin'den çıkarılmıştır.[39] Yerel idareciler, casusları ifşa etmeleri ve onları korumamaları hususunda sıkça Yahudileri uyarma yoluna gitmiştir. Bunlardan birinde Yafa Kaymakamı, Remle Camisi'ne topladığı

---

36 Lüleci, **a.g.t**., s.190

37 Muvakkat Kanun'un idam cezasını tarif eden 14. Maddesinin idamı gerektirecek halleri açıklayan 15 fıkrası için bkz. Lüleci, **a.g.t**., s191-192.

38 Engle, **a.g.e**., s.43-44. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda görev yapan Alexander Aaronsohn'a göre Yahudiler, kendilerine düşmanca hisler besleyen Araplara karşı savunmasız kalacakları ve son güçlerini de yitirecekleri endişesiyle silahlarını saklamıştır. Bkz. Alexander Aaronsohn, **a.g.e,** s.51.

39 Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, Cilt 3, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.384.

Levent Şahverdi Arşivi

Yahudi halkına etkili bir nutuk irad ederek casuslukla mücadelede yetkililere yardımcı olmalarını istemiştir.[40]

Yabancı ülkelerden zaman zaman Filistin'e gelen Yahudiler de Osmanlı aleyhtarı casusluğun bir parçası durumundaydı. Osmanlı Devleti, İstanbul üzerinden Avrupa'ya gelip giden Yahudilere karşı da sıkı güvenlik önlemleri getirmiştir. Bu doğrultuda, Kudüs'ten Avusturya'ya dönmekte olan 30 kişilik bir Yahudi kafilesi, casusluk şüphesiyle İstanbul'da alıkonulmuştur. Sıkı güvenlik önlemleri altında sorgulanan bu ailelerin gitmeleri 30 gün geciktirilmiştir.[41] Ayrıca, kendileri yabancı ülkelerde yaşayıp da aileleri Filistin'de ikamet eden bazı Yahudiler, casusluk şüphesiyle Filistin'den sınır dışı edilmiştir. Bunlardan biri de Kudüs'te ikamet eden Aspira ailesiydi. Bu ailenin reisi Aşrek Aspira, Lahey'de oturmakta ve aile ziyareti bahanesiyle sık sık Filistin'e gelerek kuryelik yapmaktaydı. Casusluğu sabit görülen Aşrek ailesi, Cemal Paşa tarafından Filistin ve Suriye dışında her hangi bir yere gitmeye zorlanmıştır. Aile, isteği üzerine Eskişehir'e sürgün edilmiştir. Aşrek ailesi, Avusturya tabiiyetinde olduğundan adı geçen devletin elçiliği Cemal Paşa'dan sürgünü durdurması yönünde ricada bulunmuştur. Bunun üzerine Cemal Paşa, elçiliğin İstanbul'da da benzer bir girişimde bulunabileceğini hatırlatmış ve ailenin Eskişehir'de de tutulmayarak yurt dışına sürülmesini, böylelikle "memleketin kök salmış bir fesat unsurundan daha kurtulmuş olacağını" belirterek İstanbul'daki hükümet yetkililerinin dikkatini çekmiştir.[42]

General Allenby komutasındaki İngiliz ordusu, 1917 Martında Sina Yarımadası'ndan Filistin'e doğru harekete geçince Osmanlı Devleti, sivil unsurların güvenlik endişesiyle bazı şehirleri tahliye etme kararı almıştır. 1917 yılının Mart ayında Gazze ve Nisan ayında da Yafa şehirleri boşaltılmıştır. Tahliyeyi gerçekleştiren IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa, hükümete sunduğu ayrıntılı raporda tahliyeye dair önemli bilgiler vermiştir. İfadesine göre, "Yafa ve Gazze'nin tahliyesi gayet sakin ve muntazam" gerçekleşmiştir. Tahliye; Müslüman, Hıristiyan, Yahudi ve ecnebi uyruklu tüm ahaliye uygulanmıştır. Çiftçiler, fabrika sahipleri ve Ziraat Mektebi mensupları gibi üretim erbabı tahliyeden muaf tutulmuştur. Tahliye edilenlerin Kudüs Sancağı dışında istedikleri yere gitmele-

40 **BOA**. DH.ŞFR. 572/79.

41 **BOA**. DH.EUM.86/43.

42 **BOA**. HR.SYS.2267/68.

Levent Şahverdi Arşivi

rine izin verilmiştir.[43] Ahalinin nakliyatı, askeri trenlerle ve ücretsiz olarak gerçekleşmiştir. Geriye kalan evler ve emlakin muhafazası, ahali arasından seçilen "heyet-i mahsusalara" bırakılmıştır.[44] Bu arada tahliyenin tartışmalı unsuru Yahudiler; Yafa, Taberiye, Hayfa ve Safed kazalarındaki diğer Yahudi köylerine yerleştirilmiştir. Yetkililer, "iaşe müşkülatı" nedeniyle sahil kesimine hiç kimseyi göndermemiştir.[45] Cemal Paşa, Yafa ve Gazze'nin özellikle "mıntıka-i harp" olduğunu ve tahliyenin amacının "sırf esbab-ı askeriyeden dolayı" yani muhtemel düşman taarruzuna karşı bir müdafaa hattı meydana getirmek ve "gayr-i muharipleri" savaşın etkilerinden kurtarmak olduğunu açıklamıştır.[46]

Cemal Paşa'nın özel katipliğini yapan Falih Rıfkı (Atay) Bey, bu tahliyelerin nedenlerinden birinin de "Yahudi Filistin'in bir casus yuvası" olduğunu belirtmiştir. "Hama devesi ile çöl üstünden Bağdat karargahına istatistik yetiştirmek, şüphesiz Filistin kıyısından sandalla İngiliz torpidosuna haber yollamak kadar kolay olmadı" diyen Falih Rıfkı Bey, NİLİ ajanlarının casusluk faaliyetlerine veciz bir göndermede bulunmuştur.[47]

NİLİ, tahliyeler sırasında Yahudilerin zulüm gördüğüne, Ermeniler gibi bir kıyımın eşiğinde bulunduğuna ve geride kalan mallarının Araplar tarafından yağma edildiğine dair dünya kamuoyuna düzmece haberler servis etmiştir. Bu haberler, Londra'da Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Lord Bryce ve genç asistanı Arnold Toynbee idaresindeki "Gizli Savaş Propagandası" tarafından Osmanlı aleyhinde kullanılmıştır.[48] Osmanlı Devleti, bu iddiaları kınayarak kesin bir dille reddetmiştir. Cemal Paşa, bu uydurma haberleri, İngiliz ve Fransızların "Gazze önünde İngiliz ordusunun iki defa yediği gayet seri tokatların acısını unutmak ve bitaraf memleketlerde bizim lehimize icra ettiği hüsn-ü tesiri izale ettirmek kasdıyla icat" ettiklerini ileri sürmüştür.[49]

---

43 Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (**ATASE**), Birinci Dünya Harbi (BDH). Klosör (K).173. Dosya (D).746. Fihrist (F).018.

44 **ATASE**. BDH. K.173. D.746. F.018.01.

45 **ATASE**. BDH. K.173. D.746. F.019.01. Shaw'a göre tahliye edilen Yahudiler, komşu Yahudi yerleşim yerleri olan Petah-Tikva ve Kfar-Saba'ya geçti. Bir kısmı Galile'deki, özellikle Tiberya ve Safed'de, köklü Yahudi cemaatlerine; diğer bir kısmı da Kudüs ve Şam'a geçti. Az sayıdaki Yahudi ise Mısır'a giderek buradaki Yahudi cemaatlerine sığındı. Bkz. Shaw, **a.g.e**., s.377-378.

46 **ATASE**. BDH. K.173. D.746. F.019.

47 Falih Rıfkı Atay, **Zeytindağı**, Pozitif, İstanbul 2004, s.71.

48 Shaw, **a.g.e**., s.379.

49 **ATASE**. BDH. K.173. D.746. F.019.

Levent Şahverdi Arşivi

NİLİ'nin iddiaları, Filistin'de ikamet eden başta Yahudiler olmak üzere, diğer din mensupları ve ruhani liderleri tarafından yalanlanmıştır. Frankfurt ve Berlin'de etkin olan Filistin Dostları Cemiyeti'nin Kudüs temsilcisi ve Avrupa'ca tanınan önemli şahıslarından bir Yahudi; Frankfurt, Budapeşte ve Amsterdam gazetelerine Yahudilere zulüm yapıldığına dair haberleri yalanlayan bir tekzip telgrafı çekmiştir.[50] Benzer şekilde, Boron Rotchild'in vekili Amerikalı Yahudi Beril, Cenova ve Berlin'e; Yafa Ziraat Mektebi Müdürü Mösyö Zadsi, Londra'ya; üç Musevi köy muhtarı Budapeşte'ye; Rşon Losyon Musevi Fabrikası Müdürü Cenova'ya ve Tel Abib (Telaviv) muhtarı Hanma da bazı mahallere altı kıta tekzip telgrafı yazmıştır.[51] Ayrıca, Kudüs Hahambaşısı tarafından İstanbul'da Hahambaşı Nahum Efendi'ye, Viyana, Budapeşte, Frankfurt ve Roterdam'da muhtelif zevat ve gazetelere 21 kıtalık bir tekzip telgrafı çekilmiştir.[52] Kudüs Rum Patriği de, İstanbul'daki Rum Patrikhanesine bir tekzip telgrafı çekerek Türklerin Filistin'de Hıristiyan ve Musevilere zulüm ettiği haberini yalanlamıştır.[53] Avusturya tebaasından Doktor Ton da, Berlin, Hamburg, Frankfurt, Münih, Viyana, Prag, Varşova, Zürih ve Budapeşte'de muhtelif adreslere tekzip telgrafı çekerek Türklere atfedilen baskı ve zulüm iddialarını yalanlamıştır.[54] Filistinli farklı din mensuplarının Cemal Paşa'nın gözetiminde yaptığı bu tekzipler, baskı altında alınmış birer propaganda malzemesi olarak algılanabilir. Fakat, Allenby'nin yardımcısı General Clayton da 1918'de bu iddiaları reddetmiştir. Bazı devletlerin konsoloslukları da tuttukları raporlarda iddiaların asılsız olduklarını itiraf etmiştir.[55]

---

50 **ATASE**. BDH. K.173. D.746. F.020.

51 **ATASE**. BDH. D.173. D.746. F.020-06.

52 **ATASE**. BDH. D.173. D.746. F.020-08.

53 **ATASE**. BDH. D.173. D.746. F.020-04.

54 **ATASE**. BDH. D.173. D.746. F.020-02.

55 Örneğin İstanbul'daki İsveç Başkonsolosu, Kudüs'ün İngilizler tarafından işgal edilmesinden kısa bir süre önce Amerikan hükümetine şu bilgileri rapor etmişti: "Mısır aracılığıyla dünyaya yayılan, Yahudi sivil nüfusun tahliye edildiğine ve Filistin'deki Yahudilere kötü muamele edildiğine ilişkin ilk raporlar çok abartılıydı. Yafa'daki tüm Yahudiler şehri terk etmeye zorlandılar. İtilaf ülkelerinin Türkiye'de yaşayan vatandaşlarının Kudüs'e yerleşmelerine izin verildi; fakat nüfusun çoğu kolonilere ve Tiberya bölgesine gitmek zorunda kaldı. Var olan koşullarda, kısa sürede gerçekleşen bu tür bir tahliyenin daha fazla zorluğa ve daha çok acıya sebep olması gerekirdi. Fakat Konstantinapol›den ulaşan güvenilir raporlara göre, olayın doğasında bulunan zorluklar ve sıkıntıları saymazsak, Yahudiler isyan etmemişti ve kendilerine kötü davranılmamıştı. Katliam gibi bir şeyden söz etmek ise mümkün değildi. Tel Aviv›in çevre semtlerinden Yafa›daki duruma gelince; burası Almanlar tarafından işgal edildiği için tahribattan kısmen kurtulmuştu. Richon-le-Sion ve Petach Tikvah gibi Yafa'nın kenar

Levent Şahverdi Arşivi

4. Örgütün Çökertilmesi

Osmanlı Devleti, Yahudilerin yaptığı casusluk faaliyetlerinden şüphelenmekle birlikte NİLİ'yle alakalı somut bir belgeye uzun süre ulaşamamıştır. Engle ve onu referans alan kaynaklar, NİLİ'nin çöküşünü Sarah'ın kullandığı haber güvercinlerinden birinin Türklerin eline geçmesiyle birlikte başlatmıştır. Buna göre, Athlit'e bir kaç km uzakta Caesarea'da bir polis müdürünün güvercinleri arasında ayağında İbranice bir vesikayla yakalanan güvercin NİLİ için sonun başlangıcı olmuştur.[56] Sheffy, vesika deşifre edilmiş bile olsa bunun doğrudan NİLİ'yi işaret edemeyeceği kanaatindedir. Ona göre, NİLİ'yi ortaya çıkaran kanıtlar IV. Orduda Karşı Casusluk Biriminin patronu Aziz Bey tarafından ortaya çıkarılmıştır. Aziz Bey, Filistin'de illegal olarak ikamet eden İngiliz tabiiyetli iki Arabı denizde kaçarken yakalamış ve kaçakların üzerinde NİLİ'nin propaganda kağıtlarını bulmuştur.[57] Diğer yandan, Şam'da IV. Ordu'ya bağlı VIII. Kolordu'nun I. Şubesi'nde görevli bulunan ve bir süre kolordunun istihbaratını da idare eden Yüzbaşı Cevat Rifat Bey, NİLİ'nin deşifre edilmesine dair farklı bilgiler vermektedir. Yazdığına göre, İskenderun'dan Nasıra'ya kadar olan sahil bölgesi jandarma eliyle kontrol edilmektedir. Cephe gerisinde en tehlikeli mıntıka Hayfa ile Nasıra arasıdır. Sürekli masasına bırakılan yeknesak bir sahil gözetleme raporu, Cevat Rifat Bey'in dikkatini çekmiştir. Raporda, bir İngiliz kruvazörünün (ihtimal ki, Monegam) her gün saat 5.00 sularında Yafa ile Hayfa arasında görülüp kaybolduğu yazılıdır. Bundan şüphelenen Cevat Rifat Bey, bu tuhaf durumu Nasıra Mıntıka Komutanlığı'na iletir ve bölgede gizli bir tahkikat yapılmasını ister. Kısa süre sonra, Zammarin Köyü'nde sahilde dolaşan ve akşam karanlığında kibritle işaret veren Abraham Habon adında bir casus yakalanır. Bu, NİLİ'deki çorap söküğünü başlatır.[58]

Nasıra Mıntıka Komutanlığı tarafından yakalanan casuslar, sorgulanmak üzere Şam'a gönderilmiştir. Burada Kaymakam Fahri Bey tarafından yapılan ilk sorgulamada tüm uğraşılara rağmen casuslardan bilgi alınamamıştır. Ca-

semtlerindeki koloniler tahliye edilmedi ve şu anda Yafa Hahamı Petach Tikvah'ta ikamet etmektedir. Filistin Yahudi nüfusun çektiği büyük sıkıntılar, yaşam pahalılığının ve yiyecek kaynaklarının az olmasının bir sonucudur. Bunlara, bölgedeki ihracata dayalı işlerin kötüye gitmesini ve dünyanın dört bir yanındaki Yahudilerden bölgeye gönderilen yardımların azalmasını da ekleyebiliriz..." Bkz. Shaw, **a.g.e**., s.379-380.

56 Engle, **a.g.e**., s.167-168; Öke, **a.g.e**., s.259.

57 Sheffy, **a.g.e**., s. 162.

58 Cevat Rifat Atilhan, **Filistin Cephesi'nde Yahudi Casuslar**, 2. Baskı, Üstün Eserler Neşriyatı, İstanbul 1947, s.20.

Levent Şahverdi Arşivi

suslar, Cevat Rifat Beyin nezaretinde Binbaşı Durmuş ve Adli Müşavir Halil Rifat Beylerden oluşan yeni bir komisyonda tekrar sorgulanmıştır. NİLİ'nin lider kadrosundan Naaman Belkind ve Yossef Lishansky, ilk kez burada deşifre edilmiştir.[59] Belkind, Birseba'da Bedeviler tarafından bir arbedede yakalanmış ve Türk yetkililere teslim edilmiştir. Ardından, başına ödül konulan Lishansky de Türk askerinin bir operasyonu sonucunda ele geçirilmiştir. Belkend ve Lishansky, sorgulanmak üzere ivedi olarak Şam'daki IV. Ordu Karargahı'na götürülmüştür.[60]

Şam'daki sorgulamalara nezaret eden Cevat Rifat Bey, sorgu süreciyle ilgili çok önemli ayrıntılar vermiştir. "Vicdani hareket ederek, azami derecede cebir ve tazyikten uzak kaldık" diyen Cevat Rifat Bey, sürecin uzun bir süre sonuçsuz kaldığını belirtmiştir. Bunun üzerine, VIII. Kolordu Başhekimi Nedim Beyin tavsiyesiyle sorgulamalarda Suggestion ve Hypnotisma kullanma yoluna gidilmiştir. Bu hususta, IV. Ordu Sıhhıye Reisi Neşet Ömer Bey'in muvafakati alınarak Beyrut Tıp Fakültesi hocalarından ünlü psikolog Abdi Muhtar Bey görevlendirilmiştir.[61] Yapılan sorgulamada NİLİ örgütü ve faaliyetleri hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır. Aşağıda, sorgu heyetiyle Abraham Blum adlı bir casus arasında geçen diyalog, NİLİ casuslarının Siyonizm ve arz-ı mevud düşleriyle nasıl efsunlandığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

-Ben hıyanet etmedim ki. Vazifemi yaptım.

-Bize karşı olan vazifenizi mi? Yani size kucağını açmış ve hiç bir karşılık beklemeden, sizi hürriyet ve refah içinde yaşatan bir milletin kahraman evlatlarını, en müşkül anlarında arkadan vurarak, düşman kuvvetlerine kazandıracağınız zaferden hürriyet ve istiklal dilenmeğe kalkışmak vazifenizi mi yaptınız?

-Buraları bize Allah tarafından vaat edilmiş topraklardır. Kimsenin ekmeğini yemiyoruz. Kendi ekmeğimizin, kendi servetimizin sayesinde yaşıyoruz. Mağdur ve perişan milletimizi, mukaddes Filistin topraklarında hür yaşatmak için çalışıyoruz.

-O halde bizim size bol bol ihsan ettiğimiz nimetleri niçin düşmanımızdan dilenmeğe uğraşıyorsunuz? Buna ne sebep gösterebilirsiniz?[62]

...

59 Atilhan, **a.g.e**., s.32-34.

60 Engle, **a.g.e**., s.181.

61 Atilhan, **a.g.e**., s.35-41.

62 Atilhan, **a.g.e**., s.51-52.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk istihbaratı, sorgulamalarda NİLİ'nin Filistin geneline yayılmış çok sayıda casusuna ulaşmıştır. Şam hapishanelerine doldurulan casuslar bir izdihama neden olmuş, yetkililer bazı küçük cami ve mescitleri bile hapishane olarak kullanmaya mecbur kalmıştır. Öyle ki, Şam Valisi Tahsin Bey, hapishanelerdeki izdihamdan ve her gün Şam'a gönderilmekte olan casusların muhafazasından endişe ederek durumu VIII. Kolorduya bildirmek zorunda kalmıştır.[63]

Belkind ve Lishansky'nin sorgusu, hem NİLİ'nin lider kadrosunun deşifre edilmesinde hem de Filistin'de kök salmış diğer ayrılıkçı Yahudi örgütlerinin ortaya çıkarılmasında oldukça aydınlatıcı olmuştur. Aaron ve Sarah, nihayet burada deşifre edilmiştir. Lishansky, kuruculuğunu yaptığı Haşumer örgütü hakkında çarpıcı itiraflarda bulunmuştur.[64] Sorgulamaların ardından harekete geçen Türk askeri, bir gece baskını sonucunda Sarah'ı ele geçirmiştir. Sarah, Türk istihbaratının sorgulanmasına imkan bırakmadan bir yolunu bulup tabancayla intihar etmiştir.[65]Aaron ise, Mısır'da İngiliz İstihbarat Servisinde bulunduğundan yakalanamamıştır.

Sarah'ın ölümünü anlatan Engle, oldukça dramatik ve İsrail kahramanlığına uygun bir dil kullanarak onu yüceltmektedir. Yazdığına göre, Sarah ve aile efradı, Hayfa Kaymakamı Hasan Bey tarafından günlerce ağır tazyik altında sorgulanmış ve muhtelif işkencelere tabi tutulmuştur. Sarah'ın işkencelere kahramanca direndiğini vurgulayan Engle, onun üzerini değiştirme bahanesiyle yatak odasına girdiğini ve burada NİLİ'ye son bir mektup bırakarak tabancayla intihar ettiğini belirtmektedir.[66] Sarah'ın yakalanma sürecini yakından izleyen Cevat Rifat Bey, Sarah'ın ölümü hakkında bambaşka bilgiler vermektedir. Yazdığına göre Sarah, evinde boynunda Siyonist bir sembolle uyurken yakalanmıştır. Sarah, kendisini götürmeye gelen Türk askerini onlara içki ikram edecek kadar soğukkanlı ve nazik bir tavırla karşılamıştır. Şam karargâhı, Sarah'ın iki subay nezaretinde ivedi olarak gönderilmesi hususunda Nasıra Mıntıka Komutanlığına emir vermiştir. Sarah, Yüzbaşı Necmeddin ve Teğmen Muzaffer Beylerin nezaretinde trenle Şam'a doğru yola çıkarılmıştır. Tren, Vadii Şahap'tan

63 Atilhan, **a.g.e**., s.44.

64 Lishansky'nin Haşumer örgütüyle ilgili itirafları için bkz. Uygur, **a.g.e.,** s.123, 137.

65 Uygur, **a.g.e**., s.138.

66 Engle, **a.g.e**., s.192-201.

Levent Şahverdi Arşivi

geçtiği sırada defi hacet bahanesiyle vagonundan ayrılan Sarah, kendini Şahap kayalıklarına bırakarak intihar etmiştir.[67]

Şam ve Kudüs Divan-ı Harbileri, NİLİ casusları hakkında idam da dahil farklı cezalara hükmetmiştir. Örgütün lider kadrosundan Naaman Belkind ve Yossef Lishansky, Şam Divan-ı Harbisinin kararı gereği asılarak idam edilmiştir. Bu kişilerle ilgili olarak tutuklanan 60 kişiden, 14'ü değişik cezalara çarptırılırken, geri kalanlardan bir kısmı serbest bırakılmış bir kısmı da kıtaata verilmek üzere İstanbul'a sevk edilmiştir.[68] Kandemir'in kayıtlarında, Şam'da hapsedilen bin küsur tutukludan 333'ünün idama mahkum edildiği, iki yüz kadarının da muhtelif cezalara çarptırıldığı vurgulanmıştır. Ayrıca, cephe divan-ı harpleri de Salt ve Gazze gerisinde yakalanan çok sayıda casusu kurşuna dizerek infaz etmiştir.[69] Cevat Rifat Beyin ifadesine göre, "Eğer her günahkarı yakalamak icap etseydi, bütün Filistin köylerini baştan başa ateşe vermek lazım geliyordu. Bu sebeple ancak bunlardan en azılı elebaşlarının cezalandırılması" yoluna gidilmişti.[70]

İdam cezaları, sadece NİLİ ajanları için değil, casusluktan suçlu bulunan imparatorluğun Hıristiyan tebaasına da uygulanmıştır.[71] Bunlar içinde, Osmanlı ordusunda gönüllü askerler[72] ve yerel yönetimlerde vazifeli devlet memurları[73] da vardı.

Davan-ı Harbi örfilerin hükmettiği cezalardan biri de sürgündü. Siyonizm'le ilişkili bulunan bazı şahıslar, Anadolu'da Konya ve Eskişehir gibi şehirlere sürgüne gönderilmiştir.[74] Bu sürgünlerde, bazı yabancı devlet konsolosluklarının

67 Atilhan, **a.g.e**., s.42.

68 Uygur, **a.g.e**., s.136.

69 Kandemir, **a.g.e**., s.333.

70 Atilhan, **a.g.e**., s.61.

71 "Hıyanet-i harbiye ve esrar-ı askeriyeyi ifşa" suçundan İlyas Bin Habib Sanduka'nın Kudüs Divan-ı Örfi tarafından idama mahkumiyeti için bkz. **BOA**. Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ.DUİT). 174/22.

72 Osmanlı ordusunda gönüllü olarak çalışan Abdullah Gevilyan oğlu Yakub Robenson'un «İngiltere hükümeti hesabına istihsal-i malumat» suçundan dolayı Hıyanet-i Harbiye Kanunu›nun 14. Maddesinin 5. fıkrasına binaen Kudüs Divan-ı Harbi-i Örfisince verilmiş idam kararı için bkz. **BOA**. İ.DUİT.173/90.

73 Yafa gümrük memurlarından Beşare Veled-i İsa el-Cuni ile Balıkçı Hüseyin bin Mehmet Haml'ın casusluk suçundan idam kararı için bkz: **BOA**. Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO).4348/326037.

74 **BOA**. DH.EUM. 20/60.

Levent Şahverdi Arşivi

devreye girip ceza kararlarını durdurmaya çalıştığı görülmüştür. Fakat, Cemal Paşa'nın kararlığı bu ecnebi müdahalesine pek meydan vermemiştir.[75]

NİLİ, 1918 yılının başlarına kadar Filistin'de faaliyet göstermiştir. Osmanlı istihbaratının yoğun mesaisine rağmen NİLİ casuslarının bir çoğu Sina Çölü üzerinden Kahire'ye kaçmayı başarmıştır. Bu Yahudiler, İngiltere'deki "38. Kraliyet Tüfekli Piyade Taburu"nda örgütlenmiştir. Onlara, 39. (Amerikan) ve 40. (Filistin) Taburları katılmıştır. Daha sonra hepsi, "Birinci Yahuda Alayı" altında birleşmiş ve Allenby'nin nihai Filistin harekatında Türklere karşı savaşmıştır.[76]

General Allenby, İngiliz ve Fransız gemilerinin desteğinde 27 Ekim 1917'de Gazze üzerinden Filistin'e yönelik yoğun bir saldırıya geçmiştir. 31 Ekim'de Osmanlı Ordusunun sol kanadında yer alan Birüsseba İngilizlerin eline geçmiştir. Bunu üzerine Osmanlı ordusu, 5 Kasım'da Gazze'yi boşaltmış ve 7 Kasım'da da Gazze İngilizlerin eline geçmiştir. Bundan sonra İngiliz kuvvetleri ilerlerken Osmanlı kuvvetleri de geri çekilmeye başlamıştır. 15 Kasım'da Yafa'yı ele geçiren İngilizler, Kudüs'e doğru harekete geçmiş ve burada Osmanlı kuvvetlerinin direnişiyle karşılaşmıştır. Bir süre kuvvetlerini takviye eden İngilizler, 8 Aralık'ta tekrar Kudüs üzerine yürümüş ve 15 Aralıkta Kudüs'ü ele geçirmiştir. Sonraki gelişmeler tüm Filistin'in tamamen elden çıkmasıyla sonuçlanmış ve Osmanlı orduları hızla Şam'a doğru geri çekilmeye başlamıştır.[77]

NİLİ'nin İngiliz savaş gücüne olan katkıları, savaş sonunda İngilizlerce şükranla anılmıştır. İngiliz Savaş Ofisi'nden General Macdonough, Alleby'nin Filistin zaferinde NİLİ'nin verdiği bilgilere çok güvendiğini ve savaş stratejisini bunlara göre belirlediğini belirtmiştir. Yine Allenby'nin askeri sekreteri Yüzbaşı Raymond Savage, 1924 yılında New York Press'e verdiği demeçte; çoğu yerli Filistinli olan çok sayıda Yahudi gencin sağladığı istihbaratın Allenby'nin işini bitirmesinde çok etkili olduğunu vurgulamıştır. Engle ise, tüm Yahudilerin NİLİ'ye minnettar olduğunu vurgulamış ve Sarah'ı Jan Dark'la kıyaslayarak "O Jan Dark gibi safistike bir insan değildi. Fakat o, tüm kahraman kadınların da kahramanıydı" demiştir.[78]

---

75 **BOA**. HR.SYS.2267/68.

76 Shaw, **a.g.e**., s.377.

77 Cemal Kamal, **Birinci Dünya Harbinde Filistin Cephesi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2004, s.152-157.

78 Engle, **a.g.e**., s.101-102.

Levent Şahverdi Arşivi

1918'de Filistin'e giden Siyonist Komisyon'un üyelerinden biri de Aaron Arohnson'dur. Bölge Yahudileri, casusluk yaparak Filistin'deki Yahudi yerleşim birimlerini riske atan Aaron'a büyük tepki göstermiştir. Fakat Aaron, bu tepkileri ciddiye almadan bağımsız Yahudi devletinin alt yapı çalışmalarına devam etmiştir. Daha sonra, Londra'ya geçen Aaron; İngiltere, Fransa ve ABD üçgeninde kurduğu temaslarla Yahudi diasporasını Filistin'e dönmeleri konusunda iknaya çalışmıştır. 1919'da Dr. Weizman'ın asistanı olarak atanan Aaron, Paris Konferansı'na katılmış ve Filistin'in sınırlarını belirlemek üzere bir rapor hazırlığı için Londra'ya gitmiştir. Ancak Aaron'un Paris'e dönüşte bindiği askeri uçak Manş Denizi üzerinde düşmüş, bu da Aron'un ve NİLİ'nin sonu olmuştur. [79]

79 Engle, **a.g.e.**, s.227-228.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

1897 yılında Basel'de toplanan I. Siyonist Kongre, Siyonistlerin Filistin planlarında bir dönüm noktası olmuştur. Kongrede alınan devlet kurma kararıyla birlikte Siyonistler, Osmanlı Devleti'ne bağlı Filistin'e göç etmeye ve burada koloniler kurmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin aldığı sıkı önlemlerine rağmen Yahudiler, Filistin'de çoğalmayı ve mülkiyetini genişletmeyi başarmıştır. I. Dünya Savaşı, Siyonistlerin Filistin'i ele geçirme hedefinde bir umut ışığı olmuştur. Siyonist hareket, Osmanlı Devleti'nin savaş sonunda yıkılması halinde Filistin'in bağımsız kalacağını ve burada bağımsız bir Yahudi devleti kurulabileceğini öngörmüştür. Bu doğrultuda hareket eden Siyonistler, kurdukları lejyonlar ve parasal kaynaklarıyla savaşta İtilaf Devletleri safında yer almıştır.

1915'te Aaron Aaronsohn tarafından kurulan NİLİ casusluk örgütü, Osmanlı-İngiliz mücadelesinin yaşandığı Filistin-Suriye Cephesi'nin kaderini etkileyen önemli unsurlardan olmuştur. NİLİ casusları, Osmanlı ordusu hakkında topladıkları askeri ve stratejik bilgileri Mısır'daki İngiliz istihbaratına ulaştırarak İngilizlere büyük avantaj sağlamıştır. Kanal Harekatı'nda Türk birliklerini durduran ve sonradan tüm Filistin'i işgal etmeyi başaran İngiliz ordusu, NİLİ'nin istihbaratından azami ölçüde istifade etmiştir. NİLİ, savaş sırasında dünya kamuoyunda oluşan Osmanlı aleyhtarı imajın yaratılmasında da etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Gazze ve Yafa'da yaptığı tahliyeleri çarpıtan NİLİ, Yahudi halkına zulmedildiğini, onların da Ermeniler gibi bir kıyımın eşiğinde olduğu yalanını yaymıştır. İngiliz Propaganda Bakanlığı tarafından kullanılan bu haberler, tarafsız devletler nezdinde Osmanlı imajının bozulmasında epeyce etkili olmuştur.

NİLİ'nin casusluk faaliyetleri, Filistin'de yerleşik tüm Yahudiler tarafından destek görmemiştir. Bazı Yahudi yerleşim birimleri, Filistin'deki Yahudilerin geleceğini riske attığı düşüncesiyle NİLİ'ye tepki göstermiştir. Bu durum, Filistin'de yerleşik bazı Yahudi cemaatlerinin savaşta Osmanlıya sadık kalmaya devam ettiğini göstermektedir. İngilizler, savaş sonunda NİLİ'nin hizmetlerini takdir etmiş ve kendilerine her fırsatta şükranlarını sunmuştur. NİLİ'nin katkıları, İngiltere'nin ileride mandasına aldığı Filistin'de Yahudiler lehine düzenlemeler yapmasında kolaylık sağlamıştır. NİLİ'nin yaratıcıları Aaron ve Sarah Aaronsohn kardeşler, İsrail'in kuruluşuna varan gelişmeler içinde birer efsane haline gelmiş ve Yahudilik aleminin önemli figürleri olarak yer edinmiştir. Türk kamuoyu ise, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini etkileyen bu "Truva atı"nı yeterince tanıyabilmiş değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)

BEO.4348/326037.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye (DH.EUM)

DH.EUM. 20/60.

DH.EUM. 28/12.

DH.EUM. 54/7.

DH.EUM. 86/43.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Seyr-ü Sefer Müdüriyeti **(DH. EUM.SSM)**

DH. EUM. SSM. 20/17

Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım (DH.SYS)

DH.SYS. 27/2.

Dahiliye Şifre (DH.ŞFR)

DH.ŞFR. 569/56.

DH.ŞFR. 572/79.

DH.ŞFR, 85/1777.

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS)

HR.SYS. 2456/21.

HR.SYS.2267/68.

HR.SYS.2267/68.

Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ.DUİT)

İ.DUİT. 174/22.

İ.DUİT.173/90.

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Birinci Dünya Harbi (BDH)

BDH. K.173. D.746. F.018.

Levent Şahverdi Arşivi

BDH. K173. D.746. F.018.01.

BDH. K.173. D.746. F.019.

BDH. K.173. D.746. F.019.01.

BDH. K.173. D.746. F.020.

BDH. K.173. D.150. F.020-02.

BDH. K.173. D.746. F.020-04.

BDH. K.173. D.746. F.020-06.

BDH. K.173. D.746. F.020-08.

Kitaplar

AARONSOHN, Ran, **Rothschild and Early Jewish Colonization in Palestine**, Rowman&Littfield Publishers 2000.

AARONSOHN, Alexander, **Türk Ordusuyla Filistin'de: Bir Yahudi Askerin 1. Dünya Savaşı Notları**, (Çeviren: Necmettin Alkan), Selis Kitaplar, İstanbul 2003.

ATAY, Falih Rıfkı, **Zeytindağı**, Pozitif, İstanbul 2004.

ATİLHAN, Cevat Rifat, **Filistin Cephesi'nde Yahudi Casuslar**, 2. Baskı, Üstün Eserler Neşriyatı, İstanbul 1947.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılap Tarihi**, Cilt 3, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

ENGLE, Anita, **The Nili Spies**, Frank Cass, London 1996.

Er-REYYİS, Riyad N, **Osmanlının Çöküş Döneminde Arap Casuslar**, (Çeviren: D. İhsan Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

KANDEMİR, Feridun, **Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler**, Yağmur Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2009.

FRIEDMAN, Isaiah, **Germany, Turkey and Zionism 1897-1918**, Oxford University Press, Oxford 1977.

GÜCÜYENER, Ş. Fuat, **Birinci Dünya Savaşı'nda Tanıdığım Kahramanlar**, Gücüyener Yayınevi, İstanbul 1956.

ÖKE, Mim Kemal, **Siyonizm'den Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu**, Ufuk Kitapları, 4. Baskı, İstanbul 2002.

Levent Şahverdi Arşivi

SCHECHTMAN, Joseph B, **The Life and Times of Vladimir Jabotinsky: Rebel and Statesman: The Early Years**, Silver Spring, Newyork 1986.

SHAFİR, Gershon, **Land, Labor and the Origins of the Israeli-Palestinian Conflict 1882-1914,** University of California Press, 1996.

SHAW, Stanford J, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, (Çeviren: Meriç Sobutay), Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

SHEFFY, Yigal, **British Military Intelligence in the Palestine Campaign 1914-1918**, Routledge, Newyork2013.

SCHNEER, Jonathan, **The Balfour Declaration The Origins of the Arab-Israel Conflict**, Random House, Newyork 2010.

UYGUR, Ziya, **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Filistin Sorunu ve Siyonizm**, İstanbul 1998.

VİTAL, David, **The Origins of Zionism**, Oxford 1975.

TEZLER

LÜLECİ, Abdullah, **1. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri (1914-1918)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

KAMAL, Cemal, **Birinci Dünya Harbinde Filistin Cephesi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2004.

Levent Şahverdi Arşivi

İTTİHATÇILARIN TÜRKLEŞTİRME SİYASETİYLE İLGİLİ İDDİALAR VE TARİH YAZIMINDAKİ ÇELİŞKİLER

Nejla GÜNAY*

ÖZET

İttihatçıların Osmanlıcı mı yoksa Türkçü mü oldukları ihtilaflı bir konudur. İttihatçılar Osmanlıcılık siyaseti izlediklerini ifade etseler de bazı araştırmacılar izlenen Osmanlıcılık politikasının aslında Türkçülük ile aynı anlama geldiğini iddia ederler. Bu iddiaların kanıtlanması noktasında tarih yazımı ile ilgili çeşitli çelişkiler ortaya çıkmaktadır.

İttihatçıların içinde çok farklı görüşleri savunan kişiler vardı. Bunlar arasında Türkçü görüşleri savunanlar da bulunmaktaydı. Ancak bu kişiler partinin yönetim kademesinde görevlendirilmemişti. Türkçü görüşü savunanlardan Ziya Gökalp, partide Merkezi Umumi üyesi olarak görev yapmaktaydı. Ancak onun konumu gençlik teşkilatlanması ile sınırlandırılmış ve kendisi karar verenler arasına alınmamıştı. İttihat ve Terakki Partisi, her görüşten olanları partiye kabul etti. Ancak Osmanlıcılık ve İslamcılık politikası olarak belirlediği çizgisini hiç değiştirmedi.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki, Osmanlıcılık, Türkçülük, Türkleştirme, Ziya Gökalp.

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Ankara/Türkiye, ngunay@gazi.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

CLAIMS RELATED TO THE UNIONIST POLITY OF TURKIFICATION AND CONTRADICTIONS IN HISTORY WRITING

ABSTRACT

Whether the unionists were Ottomanists or Turkists is a matter of debate. Although the unionists claimed that they were following the polity of Ottomanism some reseaechers maintain that the polity of Ottomanism that was followed had infact the same meaning with Turkism.İn relation with proving these claims there are some contradictions about history writing.

Among the unionists there were people who advocated various ideas .There were also ones who advocated Turkist views. One of these people Ziya Gokalp functioned as the central common member of the party. But his position was limited with the youth organisation and he was not chosen as a decision maker. Union and Progress accepted everyone from all sides to the party. But it never changed its line which it accepted as Ottomanism and Islamism.

Key Words: Union and Progress, Ottomanism, Turkism, Turkification, Ziya Gokalp

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

İttihatçıların Osmanlıcı mı yoksa Türkçü mü oldukları ihtilaflı bir konudur. İttihatçıların ideolojisi, kendi söylemleri ve çıkardıkları gazetelerin yayın politikasına göre "İttihad-ı Anasır" yani bütün Osmanlı uluslarının birliği esasına dayanmaktaydı. Buna bağlı olarak izledikleri politika Osmanlıcılıktı. Osmanlıcılık kavramı hakkında farklı bakış açıları bulunmaktadır: Bazı araştırmacılar, Osmanlıcılık politikasının "Türk Milliyetçiliği" ile aynı anlama geldiğini[1] ve bunun bir Türkleştirme politikasından başka bir şey olmadığını, İttihat ve Terakki Partisi'nin "Osmanlıcılık" politikası izlerken bile gerçek niyetinin bütün unsurları "Türkleştirmek" olduğunu bu nedenle parti üyeleri arasında gayrimüslim ve Türk olmayanlara rastlansa bile bunların yönetim kademesine asla sokulmadıkları görüşünü savunmaktadır.[2] Bazıları ise Osmanlıcılık fikrinin Osmanlı'ya bağlı unsurlar arasında yayılan milliyetçilik akımlarını engellemek için ortaya çıktığını ifade etmekte, Ermeni ve Arap vatandaşlar arasında milliyetçilik eğiliminin iyice artmasından dolayı imparatorluğun dağılacağı endişesi taşıyan yöneticilerin İslamcı ve Osmanlıcı politikalarına sımsıkı sarılarak bunun önüne geçmeye çalıştığını düşünmektedir.[3] Bir başka görüşe göre ise Türk milliyetçiliğinin kültürel ve dinî birlik olduğu şu şekilde ifade edilmektedir:[4] "*Osmanlılar döneminde Balkanlarda oluşan Müslüman Türk topluluğu aşiret, kabile, hatta soy kimliklerinden geniş çapta ayrılarak ilk kez halk liderleri idaresinde yeni bir topluluk meydana getirmiş,*

---

1 Bu yöndeki görüş için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902),** İletişim Yay., İstanbul, s.631-632.

2 Taner Akçam, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu,** İmge, Ankara 1999, s.91-101; Raymond H. Kévorkian, **Le Génocide des Arméniens,** Odile Jacob, Paris 2006, p.155;Yuri Aşatoviç Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler,** çev. Mazlum Beyhan&Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1974, s.286. Hatta o dönemde Taşnaksutyun Partisi'ne mensup olan Şahan Natali, anılarında Türkçülük fikriyle ortaya çıkan İsmail Gaspıralı, Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura gibi isimlerin fikirlerinin İttihat ve Terakki tarafından harfiyen uygulandığını, devletin politikasının Türkçülük(Türkleştirme) olduğunu ve bu isimlerin esas amacının Ermenileri çiğneyip Anadolu ve Azerbaycan'ın siyaseten birleştirilmesi olduğunu iddia eder. Bkz. Şahan Natali, **Biz Ermeniler ve Türkler,** çev. Nihal Aktan, Pérî Yay., İstanbul 2008, s.48-50; Ahmet Yıldız, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938),** İletişim Yay., İstanbul 2001, s.75;

3 Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** Doğu Batı Yay., İstanbul t.y., s.398; Yusuf Sarınay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları,** Ötüken, İstanbul 2005, s. 103.

4 Kemal H. Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler,** Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 16.

Levent Şahverdi Arşivi

zamanla modern millete götürecek bir siyasi topluluk kurmuştur. Bu topluluk ırka değil kültür ve ortak dine dayanan bir millet idi ve Türk asıllı olmayan diğer tüm Müslümanları da içine almaktaydı. Buradaki "millet" kimliği görünürde etnik bir anlam taşıdığı için 19. yüzyılda Balkanlarda türeyen Yunan, Bulgar, Sırp etnik milliyetçiliğine benzer tarafları vardı ve zamanla İttihat ve Terakki döneminde bir Türk milliyetçiliği olarak kolayca ortaya çıkabilmişti. Yine de Rumeli'de ve Anadolu'da oluşan Türk kimliği Balkanlardaki Hıristiyan milliyetçiliğinden farklıydı. İttihat ve Terakki'nin milliyetçiliği, Osmanlı döneminde Balkanlarda Anadolu Türkmen, Yörük, (Oğuz) göçlerinin ortaya çıkardığı "Türk" kimliği gibi kültürel idi ve din birliğine dayanmaktaydı. Unutulmaması gereken bir gerçek vardır; Rumeli'de ve Avrupa'da yaşayan Müslümanlar etnik kökenleri ne olursa olsun daima "Türk" olarak görülmüş ve öyle adlandırılmıştır."

İttihatçıların Türkleştirme politikaları izlediği konusunda çeşitli kaynaklarda bazı iddialara yer verilmektedir. Bu iddialar şu şekilde örneklendirilebilir: "*Jön Türkler Hıristiyan unsurların değerli olduğunu anlamışlardı; Abdülhamit'in yaptığı gibi onları yok etmek istemiyorlardı; ama Osmanlı Devleti'nde ayrı partnerler hâlinde işbirliği yapmayı da hiç istemiyorlardı. 'Milletler' kurum olarak, Abdülhamit'in mutlakıyeti kadar nefret uyandırıyordu. 'Millet' ilkesi yerine, programlarına 'Osmanlılaştırma' prensibini koydular. Türkler, Türk olmayanları sırtlarında kambur gibi taşımak istemiyorlardı; tekdüze Türk varlığına kavuşmak arzusundaydılar. Parlamentoda bu program, orta öğrenimde Türkçenin tek ve mecburi dil olması maddesiyle ifadesini buldu. Ermeni delegeler Serbest Fırkayla birlikte bu öneriye itiraz ettiler."* [5] diyerek bu politikanın temelinde Türkçenin okullarda zorunlu dil hâline getirilmesi olduğunu ima etmektedirler. Öte yandan aynı yazarlar bu fikirlerini beyan ettikleri paragrafın sonunda "*1914-15 kışında, stratejik başarısızlıklar yüzünden, fetih ve prestij umutları vaktinden önce söndü; 1912'deki gibi başarısızlığa uğranıldı ve Jön Türkler yurt içinde "Osmanlılaştırma" siyasetine dört elle sarıldılar. Osmanlılaştırma, Jön Türkler için bir takıntı hâlini almıştı. Savaş açtıktan sonra ilk eylemleri kapitülasyonları reddetmek oldu. Türkçe, imparatorluğun resmî işlerinde kullanılan tek dil hâline getirildi ve bu da indirilen son darbeydi. Sadece bir yıl arayla atılan bu adımlar, Alman müttefikleri arasında*

5 James Bryce&Arnold Toynbee, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916,** çev. Attila Tuygan-Jülide Değirmenciler, cilt 2, Pencere Yay., İstanbul 2006, s. 457.

Levent Şahverdi Arşivi

şaşkınlık yarattı. Bu ruh hâli içinde Ermeni sorununu ele aldılar; o sırada, Ermeni olayı önemli bir aşamaya girmişti."[6] şeklindeki görüşleriyle İttihatçıların izlediği politikanın "*Türkçülük* mü?" yoksa "*Osmanlıcılık mı*?" olduğu konusundaki kararsızlıklarını ifade ederler.

Bu yöndeki bir başka görüşe göre; "*Balkan Savaşlarındaki büyük kayıplardan sonra İttihat ve Terakki, Türk olmayan unsurlara güvenilemeyeceği tezini geliştirdi. Öte yandan Osmanlı parlamentosunda unsurlar arasında hoş olmayan davranışlar gözlenmeye başlandı. Unsurlar birbirlerini yok sayıp kaldıramamaya ve birbirlerini tehdit ve küfürlerle provoke etmeye başladılar. Bu sadece azınlıklar arasında değil parlamentonun tüm üyeleri için geçerliydi. Özellikle Balkan Savaşı'ndan itibaren azınlık üyeler, İttihatçılarla, bazı yasaları Türkleştirme olarak algıladıklarından söz dalaşına girdiler. İttihat ve Terakki'ye karşı ortak tavır alabildiler. İttihat ve Terakki, Balkanlardaki Osmanlı Müslümanlarının başına gelenleri gündeme getirip azınlıkları tehdit etti. Detaylı bir program olmamasına rağmen İttihatçı önderler vatan demografisini kuvvet yardımıyla değiştirip homojenize etme konusunda daha azimli hâle geldiler. Parti ideologu Ziya Gökalp, sıklıkla Osmanlı toprakları dışındaki Müslümanlara odaklanarak imparatorluğu Türkleştirmek konusunu işlemekteydi. Gökalp'e göre bu yeni bir Türkiye olacaktı.*"[7]Benzer bir başka görüşe göre; "*Türkçü görüş, kendisine en iyi ortamı, Balkan Savaşı'nın getirdiği bunalım yıllarından sonra İttihat ve Terakki'de bulmuştu. İttihatçı yöneticiler, Türk olmayan unsurları Türkleştirmeye ve bu ülkeyi Türklerin vatanı yapmaya karar vermişlerdi. Aslında bu da ulusçuluğun bir başka yönden ortaya çıkmasından başka bir şey değildi. Türkçülük ideolojisinin hâkimiyeti alanına giren İttihatçılar, Osmanlı Devleti'ni, tamamen Türklerden oluşan dikensiz bir gül bahçesi yapmayı hedef olarak seçmişlerdi. Bu vatanı Türk olmayan unsurlarla paylaşmaktan vazgeçmişler ve bu yönde gerekli uygulamaları hayata geçirmeye karar vermişlerdi.*"[8]İddialar bu kadarla sınırlı değildir. Bu çalışmada; İttihatçıların ideolojileri ile Türkleştirme politikası izleyip izlemediklerinin araştırılması amaçlanmaktadır.

---

6 Bryce&Toynbee, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere,** s. 458.

7 Uğur Ü. Üngör, **CUP Rule in Diyarbekir Province,** 1913-1923, **University of Amsterdam, Department of History Master's Thesis** "Holocaust and Genocide Studies", 2005, p. 18.

8 Nesim Ovadya İzrail, **1915 Bir Ölüm Yolculuğu Krikor Zohrab,** Pencere Yay., İstanbul 2013, s.310.

Levent Şahverdi Arşivi

İttihatçıların İzlediği Politika ve Tarih Yazımındaki Çelişkiler

İttihat ve Terakki'nin izlediği politikalarla ilgili iddialar ne derece doğrudur? Bu soruyu cevaplandırabilmek için o dönem politikacılarıyla aydınlarının fikir ve davranışlarını, dünyanın ve Osmanlı Devleti'nin hızlı bir siyasî değişim sürecine girdiğini göz ardı etmeden irdelemek gerekir: İttihat ve Terakki Türk milliyetçisi bir hareket olarak kurulmadı. Jön Türkler kendilerini devletin sorunlarını çözmeye çalışan entelektüel elitler olarak görüyorlardı. İttihat ve Terakki'nin bazı yayınlarında Panislamik temalara rastlansa da Jön Türklerin çoğu bunu pragmatik olarak yapmaktaydı. Kendi dünya görüşlerini anlatmaktan çok kamuoyunun desteğini almaya çalışıyorlardı. Kendi aralarındaki yazışmalarda bunlardan bir kısmı laik olduğunu ifade ediyordu. Jön Türklerin güçlü oldukları dönemlerde çıkarılan yasalar bunu açığa vurur. Yargının laikleştirilmesi, evliliklerde kadın haklarındaki artış ile bağlılık ve sadakatin öne çıkarılmasıyla unsurlar arasında vatandaşlık kavramının geliştirilebileceği düşüncesi ve bu konuda gösterilen çabalar bu duruma örnek oluşturmaktadır.[9]

II. Abdülhamit döneminde aydınlar arasında Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük akımlarıyla ilgili olarak yapılan tartışmalar II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da devam etti. Burada en çok dikkat çeken husus aydınların bu fikirlerin tamamından etkilenebildiği, bir fikre mensup olduğunu ifade eden bazı aydınların zaman zaman bazı konularda fikir ayrılığına düştükleri kişilerin görüşlerini savunabildikleridir. Mesela İslam birliğine önem vermesiyle tanınan II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasi'yi ilan etmek suretiyle Osmanlıcılık fikrinin en önemli uygulayıcısıdır. Yine Müslümanların birliğine önem veren şair Mehmet Akif'in şiirlerinde Türkçü düşünceye rastlamak mümkündür. Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Şinasi gibi aydınlar ise Osmanlıcı fikirleriyle tanınırlar. Hatta bu isimler, Osmanlı Devleti'nde bütün unsurların yönetime katılmasıyla devletin kötü durumunun düzeleceğine inandıkları için 1876 yılında Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesine ön ayak oldular ve devletin kötü durumunun nasıl düzeltilebileceğine dair tartışma ortamı oluşturulabilmesi için zemin hazırladılar. Taner Akçam, Osmanlı Devleti'nde hem Müslüman hem de gayrimüslim ahalinin yönetime katılıp kendini ifade etmesi yolunda çalışmalar yapan isimlerin Türkçülük (dolayısıyla) ırkçılık yaptıklarını iddia etmekte[10] ve

9 Aviel Roshwald, **Ethnic Nationalism and the Fall of Empires Central Europe, Russia and the Middle East, 1914-1923,** Routledge, London and New York 2001, s.58, 63.

10 Akçam, **İnsan Hakları ve Ermeni,** s.91-93.

Levent Şahverdi Arşivi

1910 yılına gelindiğinde Osmanlı okullarında Türk tarihi dersi öğretilmediğini, Türklüğün Osmanlılar döneminde aşağılama unsuru olarak kullanıldığını, Türklerin ne Türk milliyetçiliğiyle ne de Türk dilinin gelişimiyle ilgilendiklerini belirterek çelişkili görüşler ortaya koymaktadır. Akçam, Türk milliyetçiliğiyle hiç ilgilenmeyen bazı aydınların Balkan Savaşları'ndan hemen sonra birdenbire ırkçı söylemler ve uygulamalar içine girdiklerini, bilinçaltındakilerin açığa çıktığını ifade etmektedir.[11]

Hâlbuki Akçam, daha sonra yaptığı başka bir çalışmada; Dadrian'ın bazı çalışmalarında[12] tarihi geriye doğru okuduğunu belirterek Dadrian'ın 1915 öncesinde yaşanan her olayı, 1915'e doğru atılmış "*Bilinçli adımların bir parçasıdır.*" şeklindeki değerlendirmesini eleştirmek suretiyle bir bakıma kendi kendini de eleştirmiş olur. Akçam, "*Karmaşık tarihsel süreçlerin ve gelişmelerin süreç içinde bunları yapan aktörlerin ve çözüm yollarının radikalleşmesi olarak değerlendirmek yerine başta var olan kesin bir niyeti hayata geçirmenin fırsatlarının doğmuş olması ve bu fırsatların niyet doğrultusunda kullanılması şeklinde açıklamayı tarih yazımı metodolojisi açısından sorunlu…"* bulmaktadır.[13] Osmanlı'nın son döneminde yapılan her icraatı 1915'e doğru atılan adım olarak değerlendirme eğilimini devam ettiren Fuat Dündar, Anadolu'yu Türkleştirme projesinden söz ederek bunun resmen Babıâli baskınından sonra İttihatçıların iktidara gelmesiyle başladığını söyler. İttihatçıların milleti askerleştirmeye çalışarak büyük bir ordu kurup onu "*vatanı savaşa hazırlamak*" la görevlendirdiğini iddia eder.[14] Hâlbuki Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Balkan Savaşlarındaki kayıplarının ardından Birinci Dünya Savaşı belirtilerinin ortaya çıkmasıyla Osmanlı Güç ve Osmanlı Genç Derneklerinin kurulduğu kabul edilmektedir. Burada göz ardı edilen bir başka konu da İttihatçı hükümetin vatandaşlar arasında ayrım yapmadan hepsini askerliğe hazırlamak istemesidir. Balkan ve I. Dünya savaşlarında sadece Müslümanlar değil Ermeniler de orduya alınmış ve cephelere gönderilmiştir. Öte

11 Akçam, **İnsan Hakları ve Ermeni,** s.96-100.

12 Mesela bkz. Vahakn Dadrian, **Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller Toplu Makaleler Kitap 1,** çev. Attila Tuygan, 2. Baskı, Belge Yay., İstanbul 2007.

13 Bkz. Taner Akçam, **1915 Yazıları,** İletişim, İstanbul 2010, s.308, 309, 315–316. Ayrıca krş. Ümit Kurt, "1915 Yazıları Vesilesiyle Yeniden Ermeni Meselesi", **Toplumsal Tarih,** sayı 198, Haziran 2010, s.90-91.

14 Fuat Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği 1913–1918,** ed. Kerem Ünüvar, İletişim, İstanbul 2008, s.62, 67–71; Dadrian, **Ermeni Soykırımında Kurumsal,** s.37.

Levent Şahverdi Arşivi

yandan Osmanlı Devleti için hatta Türk devletleri için ordu-millet kavramı yeni bir şey değildir. Bahsedilen Goltz Paşa'nın yenilik programı Osmanlı ordusunda XVII. yüzyıldan beri uygulanmaya çalışılan "Batılılaşma" programının bir parçasıdır. O hâlde bu tarih yazımının diğer bir problemi olayları kronolojik bir bütünlük içinde değerlendirmeyip sadece o ana odaklanması ve bu nedenle de sağlıklı sonuçlara varamamasıdır. Osmanlı eğitim sistemine bağlı okullarda kademeli olarak 1869 yılından itibaren önce erkek öğrencilere ardından kız öğrencilere okutulmak üzere konan jimnastik derslerinin milleti askerleştirmek için konduğu iddiası da bu yanlış sonuçlardan biridir.[15]

Aydınların bilinçaltının açığa çıktığı iddiasında bulunabilmek için onların Osmanlılık fikrine dair yazıp söylediklerine bir bütün olarak bakmak gerekmektedir. Bahsedilen aydınların Osmanlıcılık fikri hakkındaki söylemlerinden bazı sözcüklerin özenle seçilmesi suretiyle öne sürülen iddiaların ispat edilmeye çalışılması tarih yazımı için doğru bir yol olarak kabul edilmemektedir. Ancak yukarıda adı geçen Türk aydınların çoğu, eğitim veya diğer sebeplerle Avrupa'da bulunmalarından dolayı Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki koludur. Avrupa'daki siyasetçilerin, yazarların Türklük aleyhine neşriyatlarının fazlalığı zaman zaman onların Türklük ve Türk milliyetçiliği konularına eğilmelerine sebep olmuştur. Bu durum onların ideolojilerinin Türkçülük olduğu anlamına gelmez.[16]

Batı yayılmacılığına karşı dünya Müslümanlarının desteğini alma fikrine dayanan İslamcılık ideolojisinin tarihsel, geleneksel, yerel dayanakları vardı ancak Türkçülük çok yeni bir kavramdı. Balkanlardan Çin'e kadar yaşayan tüm

---

15 Böyle bir iddia için bkz Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi,** s.68. Hâlbuki Osmanlı Devleti'nde 1910 yılına gelindiğinde Beden Eğitimi dersleri sadece askerî okullarla Galatasay Sultanisi'nde verilmekteydi. Türkiye'de Beden Eğitimi derslerinin gelişimi ile ilgili bir araştırma için bkz. Nejla Günay, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Beden Eğitiminin Gelişimi ve Gazi Beden Terbiyesi Bölümü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Sayı: 85, Yıl: Mart 2013, ss. 73-99. Balkan Savaşı'nda alınan yenilgi ve bunun nedeni olarak gençlerin bedenen ve ruhen savaşa hazır olmamaları görülmüş ve çeşitli dernekler ile izci teşkilatı kurularak gençliğin bu eksikliği giderilmeye çalışılmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sanem Yamak Ateş, **Asker Evlatlar Yetiştirmek,** İletişim, İstanbul 2012, s. 210, vd. Öte yandan ayrılıkçı amaçlarla Rumlar ve diğer gayrimüslim unsurların 1909 yılında paramiliter jimnastik cemiyetleri kurdukları ve yaşları 20-40 arasında değişen üyelerine askerî talim benzeri faaliyetler yaptırdığı hakkında bkz. **Tasvir-i Efkâr,** numara:256, 15 Şubat 1910.

16 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** cilt VIII, TTK, Ankara 1983, s.564. Benzer görüş ve panslavist Katkov'un Türklük ve Müslümanlık aleyhindeki söylemlerinin İsmail Gaspıralı'nın fikrî yapısının şekillenmesindeki etkisi için bkz. A. Holly Shissler, **İki İmparatorluk Arasında Ahmet Ağaoğlu ve Yeni Türkiye,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 166.

Levent Şahverdi Arşivi

halklar arasında birlik bulunduğu duygusu da çok yenidir. Bu ideoloji, daha önce devletin yapısına verdiği zarardan dolayı düşman telakki edilip reddedilen ve bir virüs gibi Balkanları kısa sürede sararak devletin büyük zarar görmesine sebep olan milliyetçilik akımlarına değil birçoğu Avrupalı olan bilim adamlarının çeşitli araştırmalarına ve Rus Çarlığı'nın Türkçe konuşan sakinlerinin millî, kültürel ve etnik kimlik bilinçlerine dayanıyordu.[17] Yusuf Akçura[18], Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali gibi Rusya doğumlu aydınlar tarafından ortaya atılan Pan Türkizm, Çarlık Rusya'sının yayılmacı Panslavizm politikasına verilmiş bir cevaptı.[19] Bu doğru olmakla beraber Avrupa kaynaklı akımlar da Türk milliyetçiliğine etki etti. Çünkü Osmanlı Devleti'nde Türk kimliği İslam aidiyeti ile özdeşleşmişti. İnsan Türk, Kürt, Çerkez, Arap ya da Arnavut olmadan önce Müslüman'dı. Türk olmak hiçbir ayrıcalık sağlamıyordu. Bunun tek istisnası idareye dâhil olabilmek için Osmanlı Türkçesini bilme gereğiydi. Üstelik "Türk" teriminin aşağılayıcı bir anlamı da vardı: İstanbulluların kaleminde ya da ağzında, bu sözcük XIX. yüzyılın sonuna doğru "köylü, kaba saba adam" anlamına geliyordu. "Türklük" önce XIX. yüzyılda Rumlar, Bulgarlar veya Ermeniler gibi Hıristiyanlar, sonra da Arap ve Arnavutlar gibi Müslümanlar arasında milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkmasıyla şekillendi.[20]

Her ne olursa olsun burada önemli olan nokta, bürokratik ve entelektüel Osmanlı burjuvazisinin Osmanlı Devleti'ne derinden bağlı olduğudur. Yapısal dönüşümlere karşın ve hatta 1908'in liberal devriminden sonra bile eskisiyle yenisiyle bu grubun Türk millî kimliğiyle özdeşleşme fikrinin yayılıp yüceltilmesinde hiçbir çıkarı, dolayısıyla da ilgisi yoktu. Çünkü onlar, iç içe geçmiş insanlardı ve güçlü bir dış baskının olduğu bir ortamda böyle bir yola gidilmesinin merkezden kopmak demek olduğunu çok iyi biliyorlardı. Hasan

17 Davis, Vambery, Cahun gibi Avrupalı bilim adamları ve İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura gibi Rusya kökenli Türklerin Türkçülük ideolojilerine katkıları ve bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. A.L.Macfie, **Osmanlının Son Yılları 1908–1923,** çev. Damla Acar&Funda Soysal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s.91–100.

18 Yusuf Akçura, "Üç Tarz-ı Siyaset" adını verdiği makalesini 1904 yılında Mısır'da çıkarılan "Türk" adlı gazetede yayımladı. Akçura bu yazıda; Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarını tek tek ele alarak Osmanlı Devleti için fayda ve zararının ne olacağı hususunu karşılaştırmaktadır. Akçura, Türklerin birliği fikrinin daha yararlı olacağı görüşünü savunur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset,** TTK, Ankara 1976.

19 Roshwald, **Ethnic Nationalism and,** s.62.

20 François Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930),** çev. Ali Berktay, YKY, İstanbul 2009, s. 78, 85.

Levent Şahverdi Arşivi

Kayalı, Osmanlı tarihçilerinin yaptığı Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler ayrımının akılları karıştırdığını, buna karşın herhangi bir faydası da olmadığını öne sürüyor. Kayalı, Jön Türklerin oluşumunun ve amaçlarının Yeni Osmanlılara göre belirgin bir şekilde Osmanlılık esasına dayandığını ima ediyor.[21] Kayalı, Türkçenin resmî dil olarak belirlenmesinin 1876 Anayasası'nda yazılı olduğuna işaret ediyor ve bunun 1908 Devrimi'nden sonra da Anayasa'da değiştirilmeden bırakıldığına dikkat çekiyor. Bundan sonra II. Meşrutiyet hükümetinin eğitim politikası, ilkokullarda ders olarak yalnızca Türkçenin okutulacağını garanti altına alıyor ve aynı zamanda öğrencilerin ileride normal olarak devlet görevi alacağı için ortaokul, lise ve yüksek öğrenim kurumlarında da eğitim dili olarak Türkçe kuvvetle teşvik ediliyordu. Başka bir deyişle bu, "*azınlıkların*" zorla "*milliyetsizleştirilmesine*" yönelik bir program değildi. Devlet dili olan Osmanlı Türkçesi'nin kamu yaşamının tüm alanlarında kullanılması, İttihatçı merkezileşme programı için vazgeçilmez bir durumdu. Dolayısıyla toplumun birliğini hedefleyen İttihat ve Terakki Partisi, sadece 1913'te değil 1908 ve 1909'daki programlarında da eğitim dilinin Türkçe olmasını kabul ederek devletin resmî dilinin tüm Osmanlı uyruklarına öğretilmesini savunuyordu.[22] İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1 Mart 1910 tarihinde hazırlayıp Selanik'te neşrettiği bir risalede bunun gerekçelerini çeşitli örnekler vererek şu şekilde açıklamıştır:[23] "*Millet-i Osmaniye; muhtelif din ve milletlere mâlik Türk, Arap, Arnavut, Kürt, Ermeni, Rum, Bulgar ve Yahudi… gibi kavimlerin bir araya gelmesinden hasıl olan heyettir. Bu kavimlerin arasında gerek lisanca ve gerekse din ve mezhepçe ayrılık olduğu hâlde bunların hepsine Millet-i Osmaniye nasıl denir? Filhakika bu muhtelif kavimlerin ayrı ayrı dilleri varsa da birbirlerine meramlarını anlatmak*

21 İttihat ve Terakki Cemiyeti, etkili olduğu II. Meşrutiyet yıllarında ne tutarlı bir gündeme bağlı kalmış ne de imparatorluk politikalarına kendi politikasını hâkim kılma gayretinde her zaman başarılı olabilmiştir. Jön Türklerin Türk milliyetçisi oldukları iddiası da yanlıştır. Çünkü onların arasında çok sayıda Arap, Arnavut, Yahudi ve hatta Ermeniler vardır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar,** TVYY, İstanbul 1998, s.3,4, 43, vd.

22 Masami Arai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği,** çev. Tansel Demirel, İletişim, İstanbul 2008, 4.baskı, s.76-77. İttihat ve Terakki Partisi'nin 1908, 1909 ve 1913 yıllarında toplanan parti kongreleri sonrasında kabul edilen siyasî programlarının tam metni için bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, cilt I: II. Meşrutiyet Dönemi,** Hürriyet Vakfı yay.,2. Baskı, İstanbul 1988, s.67, 82, 110. Ayrıca Türkçenin okullarda eğitim dili olarak öğretilmesi kararının 1913'te alındığı iddiası için bkz. Rıdvan Akın, **Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi 1908-1918,** İstanbul, Der Yay., 2002, s.48.

23 **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kardaşlarına Hediyesidir,** Selanik 1326, s. 4-5.

Levent Şahverdi Arşivi

yazmak için bir ikinci lisana muhtaçtırlar. Mesela Ermeni'nin Rum'a meramını anlatması için her ikisinin de birbirlerinin lisanını bilmelerine ihtiyaç var. Bunun gibi Yahudiler Bulgarlara, Sırplara, Araplara dillerini anlatmaları için de aynı ihtiyaç mevcuttur. Bu hâlde Osmanlı memleketinde bulunan bir anasır diğer anasırlara fikrini bildirmek için ayrı ayrı her birinin lisanını öğrenmeğe muhtaç kalır. Buna da imkân yoktur. Bu imkânsızlığın önünü almak için Osmanlıca lisanı vücuda gelmiştir. Osmanlıca öğrenen Arap, Kürt, Türk, Ermeni, Bulgar, Rum…hepsine maksadını kolayca bildirebilir. İşte bu kavimlerin asıl dilleri başka olmakla beraber resmî lisanları birdir, o da Osmanlıca'dır." İttihat ve Terakki Cemiyeti, resmî dilin Osmanlı Türkçesi olmasını Osmanlı topraklarında yaşayan unsurlara yönelik bir dayatma değil onların ihtiyacı olarak görüyor ve bunun gerekliliğine samimiyetle inanıyordu.

1913'teki parti programında "*Mekâtib-i iptidâiye-i umumiye i tâliyede Türkçe'nin yalnız lisan olarak tedrisi mecburî olmakla beraber her mahallin ana lisanı lisân-ı tedris olacaktır."* denerek yerel dillerde eğitim de güvence altına alınıyordu.[24] Kongrenin siyasî programındaki ilk madde eskiden beri itibar gören tevsi-i mezuniyet hükmü, yani yerel yöneticilere idarî hak ve yetkilerin verilmesiydi. 1913 programında en çok göze çarpan konulardan biri de imparatorluğu ekonomik olarak Avrupa'ya bağımlı kılan kapitülasyonların açıkça kınanmasıydı. Bu durum Araplarla Türkler arasındaki problemi azaltmış, hatta Araplar arasında İttihatçıları destekleyenlerin sayısı hızla artmıştır.[25]

1913 sonrası dönemde, Balkan savaşlarından ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin darbesinden sonra Osmanlı hükümeti siyasetinin giderek daha fazla Türkçü olduğunun iddia edildiği dönemde bile hükümet hâlâ devletin bütünlüğünü korumak için İslamcı tezleri kullanmaktaydı.[26] Türkçülüğün en önde gelen savunucuları da bu fikri İslamcı görüşle birlikte işlediler. Dr. Nazım, Ahmet Rıza Bey ile ilgili bir değerlendirmesinde Ermenilerin en çok çekindikleri ve korktukları adamın Ahmet Rıza Bey olduğunu belirterek "*Ermeni gazeteleri okunduğunda Ahmet Rıza Bey'in ne kadar samimi bir Müslüman olduğu*

---

24 Arai, **Jön Türk Dönemi,** s.77.

25 Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar,** s.157.

26 Shissler, **İki İmparatorluk Arasında,** s.24-26. Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar,** s.89, 129. Bu konuda ayrıca bkz. Fatma Müge Koçak, **Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü,** Ayraç Yay., İstanbul 1999.

Levent Şahverdi Arşivi

görülecektir."[27] ifadesini kullanmak suretiyle Türkçülük ideolojisini savunanların Müslüman kimliklerini de öne çıkardıklarını vurgulamaktadır.

Osmanlı Türklerinin bir kimlik arayışı içinde olduğunu düşünen Paul Risal'ın, Ağustos 1912'de "Mercure de France" mecmuasında yayımladığı "*Les Turcs a la Recherche D'une ame Nationale*" adlı makalesi daha sonra tercüme edilerek Türk Yurdu Dergisi'nde yayımlandı. Risal makalesinde; Meşrutiyet'in ilânından sonra Türkçülük fikrinin önem kazandığını belirterek Türk milliyetçiliğinin şoven karakterden uzak ve daha ziyade Fransız milliyetçiliği ile benzerlikler taşıdığını söylüyordu. Risal, Osmanlı aydınları arasında Avrupa'nın bilim ve tekniğinin alınmasına dair tartışmalar yapıldığını ve bu tartışmaların Tanzimat'ın ilân edilmesinden beri devam ettiğini belirterek birçok aydının Müslümanların da gayrimüslimlerin yaptığı gibi Avrupalılaşmaya açık olması gerektiğini savunduğunu ifade ediyordu.[28]

İttihat ve Terakki Partisi'nin 1910'da Selanik'te yaptığı kongrede Türkçülük politikası çerçevesinde Ermenileri yok etme kararı alıp bu kararı planlı olarak uygulamaya koyduğu iddiası ortaya atılmaktadır.[29] Cemiyet1910 Kongresinde; halka hizmet eden bir kuruluş hâlini almakta ve meclisteki grubu ile halk arasında bir köprü rolü oynayacağını söylemektedir. Bu suretle cemiyet ile onun meclisteki grubu (fırka) birbirini tamamlayan fakat sahaları ayrı iki yapı olarak mütalaa edilmektedir.[30] Kongrede, Merkez-i Umumi'nin üye sayısı yediye çıkarılarak Hacı Adil Bey, Doktor Nazım, Eyüp Sabri, Ömer Naci, Ziya, Hayri ve Mithat Şükrü Beyler üyeler olarak belirlendi.[31] Maarife verilen önem vurgulandı, okul sayısının artırılması kararlaştırıldı. Kongre beyannamesinde "Millet-i Osmaniye" vurgusu yapıldı.[32]

---

27 Ahmet Eyicil, **İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey,** Gün Yayıncılık, Ankara 2004, s.45.

28 **Türk Yurdu,** "Türkler Bir Ruh-ı Millî Arıyorlar", mütercimi: T.Y., Yıl: 2, Sayı: 25, 18 Teşrinievvel 1328. Paul Risal'in makalesinin orijinali için bkz. P. Risal, "Les Turcs a la Recherche D'une ame Nationale", Mercvre de France, Directeur. Alfred Vallette, Paris, No: 364, Tome: XCVIII, 16 Août 1912, pp. 673-707, http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k2017063/f7.image.langEN (9/10/2014).

29 Vahakn Dadrian, Türk Kaynaklarında Ermeni Soykırımı, çev. Attila Tuygan, Belge Yay., İstanbul 2005, s.41-342; Kévorkian, **Le Génocide des Arméniens,** p. 154-155 .

30 Samih Nafiz Tansu, **İttihâd ve Terakki İçinde Dönenler,** anlatan Galib Vardar, İstanbul, YZY, 2003, s.91.

31 Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda,** s. 449.

32 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** s. 286, 298.

Levent Şahverdi Arşivi

Kongrede alınan kararların içeriği ve gayrimüslim ahalinin geleceğiyle ilgili bazı kararlar alındığı iddiası uzun süre Osmanlı kamuoyunu meşgul etti. Hatta bazı Ermeni murahhasları bulundukları yerin valiliğine giderek kongrede alınan kararların gayrimüslim ahalinin durumunu ne şekilde etkileyeceğini öğrenmeye çalıştı. Erzurum Ermeni Murahhasası'nın valilik makamına giderek Azadamart gazetesinde 10 Aralık 1910 tarihinde yayımlanan İttihat ve Terakki'nin kongresinde alınan kararlarla ilgili haberin tekzip edilmediğini, buna göre alınan kararların Ermenilerin öteden beri sahip olduğu imtiyazları ortadan kaldırdığını, bunun da Ermeniler arasında hoşnutsuzluğa hatta heyecana sebep olduğunu ifade ederek söz konusu gazete haberini valiye gösterdi. Murahhasa Efendi, okullar ve okulların masraflarıyla ilgili olarak doğrudan doğruya müdür ve öğretmenlerle görüşülmesini ve gayrimüslim okullarındaki öğretmenlerin maaşlarının toptan murahhashanelere değil de doğrudan okul idarelerine verilmesinin kanuna aykırı olduğunu belirtip bu durumun düzeltilmesini talep etti. Ayrıca Muş'ta eğitim müfettişinin Ermeni okullarında Ermeni tarihi okutulmasını men ettiğini, durumun Muş Mebusu Keğam Efendi tarafından Maarif Nazırı'na bildirildiği hâlde müfettiş hakkında işlem yapılmamasının gazetedeki iddiayı kanıtladığını ifade etti.[33]

Bu kongre yabancı ülkelerin özellikle İngiltere'nin ilgisini çekmekteydi. İngiliz Büyükelçinin ülkesine verdiği raporlardan kongrede Osmanlıcılık ve İslamcılık politikasının benimsendiği ileri sürülmektedir. İstanbul Büyükelçisi Lowther tarafından Dışişleri Bakanı Grey'e bildirilen kararlara göre; Makedonya'daki çetelerin ordu gücüyle bastırılıp "İslam Birliği" politikası izlenmesi, Türkiye, Kafkasya, Hindistan ve Mısır'daki Müslüman liderlere güvenerek onlarla işbirliği yapılması gerektiği yönünde kararların öne çıktığı, Jön Türklerin var gücüyle orduyu düzeltmek istese de ekonomik sorunlar sebebiyle bunu başaramadıkları görülüyor.[34] Yine bu rapora göre Osmanlı'nın dış ilişkileri, İngiltere ve Fransa'nın her konuyu para hususuna çekmelerinden dolayı bu ülkelere göre Almanya ve Avusturya ile daha iyiydi ve bu konu da Selanik'teki kongrede konuşuldu. Lowther'ın yıllık raporda bildirdiğine göre İttihatçılar, Kasım ayında

33 Başbakanlık Osmanlı Arşivi **(BOA)**, Dâhiliye Siyasî **(DH. SYS)**; 53/7, lef 1,3, (1329 Ra 01).

34 British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers From the Foreiign Office Confidential Print, General Editors, Kenneth Bourne and D. Camerun Watt, part I, series B, The Near and Middle East 1856-1914, Editör, David Gillard, volume 20, The Ottoman Empire under the Young Turks 1908-1914, University Publications of America, Doc.28, Inclosure in Doc.27. Annual Report on Turkey for the year 1910, p. 169.

Levent Şahverdi Arşivi

Selanik'te Üçüncü yıllık kongreyi yaptılar. Burada genel durumun düzeltilmesi için alınacak başlıca önlemler, jandarma sistemini değiştirmek için gerekli paranın bulunması, Hıristiyan propagandasının durdurulması için ne yapmak gerektiği ve bazı Hıristiyan memurların devlete sadakati konuşuldu. Türk ordusunun; Bulgar Slav Birliği, Yunan Panortodoksluk'u ve Arnavut asilerle baş edecek ve Balkanlarda barışı sağlayacak güce gelmesi gerekiyordu. Kongrede Panislamizm'i yurt dışına yayıp yönetimi İttihat ve Terakki'nin elinde tutmak ve Edirne, Selanik ve Manastır'da ortaya çıkan anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için bazı kararlar alındı. Buna göre;

1-Tüm Makedonya Hıristiyanlarının silahsızlandırılması.

2-Komitecilerle ailelerinin ordu tarafından cezalandırılması.

3-Müslüman göçmenlerin sınırlara yerleştirilmesi.

4-Anti-Hellenik boykotunun Büyük Güçler Girit meselesini çözene kadar devam etmesi, donanma güçlenene kadar bir savaştan kaçınılması.

5-Komiteci Bulgar öğretmen, din adamı ve çiftçilerin sürgün edilmesi.

6- Yeni partiler ve yenilikçi fikirlerin bastırılması.

7- Osmanlıcılık politikasının tam olarak uygulanması için Hıristiyan propagandasının önlenmesi.

8- Panislamizm'in yaygınlaştırılması ve Müslüman ülkelerle yakınlaşma.

9-Anayasal rejime sadık kalma.

10-Bulgaristan, Rusya ve Afrika'dan Müslüman göçmen getirtilmesi.

11-Tüm okulların milliyetsizleştirilmesi ve Türkçenin zorunlu olması.

12-Balkanlarla, ordunun buradaki komitecilerle baş edecek güce gelene kadar iyi geçinilmesi.

13-İtilaf ve İttifak devletleriyle iyi geçinilmesi.

14-Kapitülasyonların kaldırılması.

Büyükelçi, bu kongreden partinin daha güçlü çıktığını, ancak Harbiye ve Ekonomi bakanları arasında ordu bütçesinden dolayı uyumsuzluk ve anlaşmazlık olduğunu ifade ediyor. [35]

İngiliz belgesinde bu şekilde takdim edilen kongre kararları ile Azadamart gazetesinde aynı kongreye atfen yayımlanan metin arasında, bu kararların ne-

35 British, Doc.28, Inclosure in Doc.27. Annual Report on Turkey for the year 1910, p.170.

Levent Şahverdi Arşivi

den alındığına dair gerekçelere bakılmamasından kaynaklanan bazı farklar bulunduğu görülmektedir. İngiliz raporunda, yeni partiler ve yenilikçi fikirlerin bastırılması yönünde alındığı iddia edilen karar, Azadamart'ta yayımlanan metinde, "*İttihat ve Terakki'nin nüfuzunu tahrip edip yapılacak ıslahatlara engel olabilecek partilere karşı çıkmak*" şeklindedir. Ayrıca İngiliz raporunun 4. maddesinde belirtilen boykotun Yunanistan'ın Osmanlı topraklarındaki emelleri nedeniyle devam ettirilmesi kararlaştırılmıştır. Azadamart'ta yayımlanan metne göre; dış sebeplerden dolayı meydana gelebilecek her türlü olayın önüne geçebilmek amacıyla Makedonya'daki Hıristiyan ahalinin silahsızlandırılması da esas olarak belirlenmiştir. Büyükelçi'nin raporunda 11. maddede ele alınan konu Azadamart'ta, "*Dış devletlerin kendi amaçlarına ulaşmak için farklı unsurlar arasında milliyetçi duygular uyandırma çalışmalarının engellenebilmesi için okullarda Türkçenin zorunlu dil hâline getirilmesi, milli duyguların oluşmasını engellemeye çalışıp dini eğitime tahammül göstermesi*" [36] şeklinde açıklanmıştır. Bu doğru kabul edilirse hükümet dinî eğitime destek olurken her türlü milliyetçiliğe karşı çıkıyordu. Erzurum Valisi Mehmet Celal, Erzurum Ermeni Murahhasası'nın iddialarını Dâhiliye Nezareti'ne arz etti. Dâhiliye Nezareti, yazıya verdiği cevapta; İttihat ve Terakki Kongresi'nde alınan kararların açık olduğunu ve herkese bildirildiğini, herhangi bir mezhebe ayrıcalık tanıyan hiçbir kararın alınmadığını ve Kanun-i Esasi hükümleri dışında kararlar almanın kimsenin aklına bile gelmediğini ve ayrıca Bulgarca çıkan "Pravda" gazetesinde benzeri haberlerin daha önce de çıktığını ve Merkezi Umumi tarafından tekzip edildiğini, aradan hayli zaman geçtiği için tekrar tekzibine lüzum görülmediğini bildirdi. Ayrıca okullardaki uygulamalarla Patrikhane'nin hukukuna aykırı bir durum olup olmadığının Adliye ve Mezahip Nezareti'ne iletildiği ifade edildi.[37]

İttihat ve Terakki'nin Selanik'te yaptığı kongrenin ardından basında "Osmanlılık" konusu tartışıldı. Ahmet Hilmi, "Osmanlı Ne Demektir?" başlıklı yazısında konuyu şu şekilde ele aldı:[38]

"*Osmanlı, Türkiye denilen ülkenin yerli ahalisine denir…Bazılarına göre Osmanlı ve Türk kelimeleri kelimâtı müteradifedendir. Osmanlı demek Türk demektir. Bazılarına göre Osmanlı kelimesi bila kayd-ı şart anasır-ı Müslime demektir.*

36 British, Doc.28, Inclosure in Doc.27. Annual Report on Turkey for the year 1910, p.196-197. Krş. **BOA.** DH. SYS., 53/7, lef 2, (1329 Ra 01).

37 **BOA.** DH. SYS., 53/7, lef 1,3, (1329 Ra 01).

38 **Tasvir-i Efkâr,** Numara: 213, 4 Kanunusani 1910, s.1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

Şu hâlde Osmanlı demek Türkiye'nin yerli Müslim ahalisi demektir. Peki bu çok farklı düşünceler nasıl çözülecek. Bunun yolu; "İttihad-ı Anasır"ı "Hukuk-ı Anasır" olarak yorumlamaktır. Türkler, (hâkim millet olması) Meşrutiyet'in ilanından sonra "Anasır-ı Müdür" oldular. Müslüman unsurların bu ortamda yok olma tehlikesi yoktur. Araplar ve Arnavutlar, Türkler tarafından itibar görmüş, lisanları korunmuştur.

Bahusus arada dinen dahi iştirak mevcut olduğundan Osmanlı Heyet-i Hâkime-i Müdiresi, Osmanlı hükümeti her asırda bu iki anasırın iştirak ve muavenetiyle teşkil etmiştir. Kürtler için de aynı mütalaa doğrudur. Vatan ve müdafaa-i vatan hakkında anasır-ı Müslime arasında hiçbir ihtilaf fikr-i nazarı yoktur. Yedi asırdır olduğu gibi bundan sonra da vatanı müdafaa icap ettikçe feday-ı cana bilişaret muhyadırlar. Müslümanlarla Türkler arasında bir ihtilaf yoktur. Arapça lisanı, resmî dil olmasa da dinin dili olduğundan lisan-ı umumî gibidir. Bu yüzden bu lisanın yücelmesine Türkler de çalışmıştır. Arnavut ve Kürtlerin lisanlarını ıslah etmesi Türklere zarar vermez.

Türklerin vatanın idaresindeki en büyük arzusu eskiden olduğu gibi şimdi de Türkçenin tüm unsurlar tarafından öğrenilmesidir. Bunu şart görüyorlar. Bir memlekette resmî ve müşterek bir lisan bulunması zaruridir. Yabancıların lisanlarını öğrenmek mecburiyeti hissedilen şu asırda memleketin lisan-ı resmiyesini öğrenip bu vesileyle şu vatana hizmetten istikafla müsavatı sağlamak ve menafi-i mevcudeden istifade etmemek doğru olamaz.

Peki gayrimüslimler için durum nedir? Din birliği yoksa da bu bugüne kadar problem değildir. Gayrimüslim vatandaşlarımızın şu itirafı yapmaları gerekir. 'Bu memleket Osmanlı memleketidir. Türk memleketi olmamalı!' diyorlar. Şüphe yok ki bize göre de Osmanlı(ya) yalnız Türk, Arap, Arnavut, Çerkez, Kürt gibi Müslüman unsurları değil aynı zamanda Ermeni, Rum, Bulgar, Sırp, Ulah, Musevi gibi gayrimüslim unsurlar da dâhildir. Hiçbir vakit Osmanlılığın vahd-u kıyasası ne Rumluk, ne Ermenilik, ne de Musevilik olur.

Vatan menfaatlerini Türkler gibi düşünmek hususuna gelince, bunu diğer Müslümanların da iştirakinden ziyade Türkiye yerlilerinin nokta-i nazarı demek olan bir hususa gayrimüslim vatandaşlarımızın samimiyetle iştirakleri lazımdır. Bu şart öyle meşrudur ki kabulü hâlinde hiçbir problem kalmaz. Mesela Girit'in elimizde kalması Türkiye'de yaşayan tüm Müslümanların menfaatine iken gayrimüslimlerin de menfaatinedir. Buna karşı çıkılmamalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkler tamamen aradan çıksa bile "İttihad-ı anasır"ı sağlamak için bir "müsebbib-i ittihad" şarttır. Türkiye'de bu sebep Türklük ve Türklerdir. Bundan ne hâkimiyet ne de tahakküm manası çıkabilir. Ancak bu sayededir ki bir Bulgarla Rum birbirini sevecek, ittihad edebilecektir. Türkler hâkimiyetini Osmanlılık uğruna terk etti. Osmanlılık bi'z zarure, Türklerin beynel anasır hatt-ı vasıl olmasını Türk lisanının Osmanlı lisanı ve lisan-ı resmî bulunmasını icap eder.

Türkler hâkimiyeti terk ettiler. Bu hâkimiyeti Yunan veya Bulgar fikriyle yücelecek bir anasıra tahsis için terk etmediler. Burası düşünülür ve bu hakkı teslim edilirse ortada tezat kalmaz. O vakit "Osmanlı demek Türkiye'nin her birisi demektir." hakikati tezahür eder. Çünkü o vakit ırken, lisanen, dinen ayrı, ve fakat vatan-ı müşterekin hakkında aynı hisle mütehassıs adamlardan müteşekkil bir "Osmanlı Milleti" meydana gelmiş olacaktır. Bu hakikati hepimizin düşünmesi lazımdır, fikrindeyiz."

Kévorkian'a göre; 1909 Anayasası Müslümanlarla gayrimüslimleri kanunlar önünde eşit hâle getirse de bu şerren mümkün olmadığından Müslümanların bunu kabul etmesi söz konusu olamazdı ve gayrimüslimler de bunu bildikleri için Osmanlı olmak istemiyorlardı. Osmanlılık politikasının eşitlik getireceğine inanmıyorlardı.[39] Lewy'e göre; 1910 Kongresiyle ilgili iddiaları devam ettirenler iddialarını sağlam delillere dayandıramazlar. Bu delillerden ilki İngiltere'nin Manastır'daki yardımcı konsolosu Arthur B. Geary'nin elinde olduğu iddia edilen Talat'ın gizli konuşma metnidir. Ancak 28 Ağustos'ta yayınlanan bu metin Osmanlıcılık siyasetinden daha öte bir şey belirtmez. Dolayısıyla Türkleştirme iddialarına kanıt olamaz. Gösterilen ikinci delil ise Erzurum Posta Müdürü ve aynı zamanda kongre üyesi olan Galip Bey'in kongrede konuşulanları yakın arkadaşı bir Katolik Ermeni ve Erzurum Fransız konsolosu yardımcısı olan Dikran Surabiyan'a itiraf etmesidir. Son olarak gösterilen kanıt ise Trabzon Murahhası Naslian'ın anılarıdır. Ancak bu belge ve kanıtların yanlışlarla dolu olduğu ve dayanak teşkil etmeyeceği Taşçıyan, Ternon gibi Ermeni yazarlar tarafından dile getirilir.[40]

---

39 Kévorkian, **Le Génocide des Arméniens,** p.154-155.

40 Guenter Lewy, ***The Armenian Massacres in Ottoman Turkey,*** The University of Utah, Salt Lake City 2005, p. 44.

Levent Şahverdi Arşivi

Balkan Savaşı'ndan Sonra Osmanlı Aydınlarının Fikrî Yapısı ve Ruhsal Durumu

Balkan Savaşı'nın mağlubiyetle sonuçlanması Müslüman aydınları derinden etkilediyse de onlar arasında bir fikir birliği oluşturamadı. İslamcı aydınlar yenilgiyi *"Hıristiyanlığın İslamiyet'e yeni bir saldırısı, Haçlı zihniyetinin bir sonucu"* olarak değerlendirmekteydi. Osmanlı aydınları arasında Batıcı fikirleriyle tanınan Abdullah Cevdet Bey, Osmanlı ordusunun Midye-Enez hattına çekilmesi üzerine 13 Şubat 1913'te şu sözleri söyledi:[41] "…*Çatalca'da patlayan topların sesleri kulağıma geliyor. Edirne'ye atılan gülleler göğsümü dövüyor. Bunların cümlesine mukavemet edecek gücümüz yok değil. Fakat beni öldürmek isteyen, amansız pençesiyle beynimi karıştıran bir tereddüt var: Bu tarrakalar, bu darbeler bizi uyandırabilecek mi? Yoksa her zaman ve her devirde olduğu gibi birtakım bal kabakları, Anadolu'ya yegâne saha-i faaliyet-u ifsatları kalmış olan Anadolu'ya yayılarak halka bozgun sebeplerimizi kendi kafalarına göre anlatmaya koyulacaklar mı? Efendim, ceyşi İslâm mağlup olur muydu? Lâkin Allah bize kızgındır. Namaz kılmıyorlar, oruç tutmuyorlar, bahusus ve bahusus zekât vermiyorlar, İstanbul'da hanım kızlar kollarına eldiven takıyorlar ilâh…Hep bunlardan dolayı askerler mağlup oldu diyecekler mi? Halk da İstanbul'da setre pantolon giyen ve kulaklarını feslerinin altına gizlemeyen ne kadar efendi veya bey varsa cümlesine lanet ve tekfir bombardımanı yaptıktan sonra kemâfi's sabık: Elmelikullah! diyerek uykularına dalacak mı? Ah beni korkutan bu ihtimaldir. Bulgarların topları değil, Bulgarların topları değil… Bana, cânım Çatalca'da, Edirne'de yangın varken, devletin hayatı tehlikedeyken, hiç Anadolu filan düşünülür mü? demeyiniz. Hayatımızın her anını Anadolu'dan alıyoruz. O bizim kalbimiz, kafamız ve havamızdır."*[42] Osmanlı aydınları ve siyasîleri arasında yaşanan bu tartışmaları bazı tarihçiler farklı değerlendirerek Abdullah Cevdet'in konuşmasını "*Türkiye'nin Asya topraklarında çok daha büyük potansiyel tehlikelerden duyduğu kaygıya"* bağlayarak açıklayıp bu sözlerin söylendiği günlerdeki siyasî ve askerî durumla partiler arasındaki rekabet ve husumeti görmezden gelirler ve Abdullah Cevdet'in siyasî aktörlere yönelik sözlerinin Ermenilere karşı söylendiğini iddia ederler. [43]

---

41 **İçtihad,** 31 Kanunusâni 1328 (13 Şubat 1913). den naklen Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** cilt III, İletişim yay., 4. Baskı, İstanbul 2009, s.560; Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar,** Kültür Bak. Yay., Ankara 1981, s. 29-30.

42 **İctihad,** Numara: 52, 31 Kanunusani 1328, s.1.

43 Abdullah Cevdet'in sözleri, Dadrian'ın eserinde şu şekilde geçmektedir: "Avrupa

Levent Şahverdi Arşivi

Fikir çatışmaları ve duygusallığın hat safhaya çıktığı bu ortamda, 1914'te Meclis-i Mebusân'ın açılışının yapıldığı törende konuşan Meclis-i Mebusân Reisi Halil Bey şu konuşmayı yaptı:[44] *"…Tarihimizin büyük bir hatası vardır. Ondan bu defa kendimizi korumalıyız. Harbetmek kâh muzaffer, kâh mağlup olmak her millete mukadderdir. Başka milletler harben kaybettikleri vatan parçalarını unutmazlar, gelecek nesillerin önünde onları daima canlı tutarlar. Onlarla birlikte felaket sebepleri de daima yaşar. Bu suretle aynı sebeplerin felaketli neticelerinden geleceği korurlar. Bu yüce kürsüden milletime tavsiye ederim: Unutmamasını! Hürriyet ve Meşrutiyet meşalesi nurunun beşiği olan sevgili Selanik'i, yeşil Manastır'ı, Kosova'yı, İşkodra'yı, Yanya'yı, bütün güzel Rumeli'yi unutmamasını tavsiye ederim (Unutmayacağız sesleri). Muallimlerimizden, muharrirlerimizden, şairlerimizden, bütün fikir adamlarımızdan hududun öte tarafında kurtarılacak kardeşler, tahlis edilecek vatan parçaları bulunduğunu bugünkü ve yarınki nesiller önünde, dersleriyle, yazılarıyla, şiirleriyle bütün manevi nüfuzlarıyla daima canlandırmalarını rica ederim. Ancak bu suretle felaketimizi, yenilgilerimizi hazırlayan hataların tekrarından geleceğimizi koruyabiliriz."*

Aynı yazar Meclis-i Mebusân Reisi Halil Bey'in açış konuşmasında vurguladığı "*Yaşadıklarımızdan ders çıkarıp aynı hataları yapmamalıyız.*" önerisini de aynı yaklaşımla değerlendirmektedir.[45]Bu hatalardan kastedilen ordunun durumu ve hükümetin idarî yanlışlarıdır. Balkan mağlubiyetinden sonra bunlarla ilgili birçok yazı yazılmış[46] ve ordunun durumunu iyileştirmeye yönelik kapsamlı bir çalışma başlatılmıştır.[47]

Türk aydınlarının ise genel olarak Ermeni Islahatı konusuna karşı çıkmadıkları görülmektedir. Islahatın gecikmesinin Büyük Devletlerin kendi çıkarları

---

hudutlarımızdaki bu gök gürültüleri, bu darbeler bizi uyandıracak mı?...Avrupa Türkiye'sindeki kaygılarımız nedeniyle Anadolu ile ilgili olarak neden kaygılanacakmışız ki diye kendimizi kandırmayalım. Anadolu hayatımızın her dokusunun kaynağıdır. Kalbimiz, kafamız ve soluduğumuz havadır." Bkz. Vahakn N. Dadrian, **Ermeni Soykırım Tarihi Balkanlardan Anadolu ve Kafkasya'ya Etnik Çatışma,** çev. Ali Çakıroğlu, Belge Yay., İstanbul 2008, s. 284-285. Ayrıca krş..561–563.

44 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** s. 562–563.

45 Dadrian, **Ermeni Soykırım Tarihi,** s.284.

46 Mesela bunlardan biri için bkz. Fevzi Çakmak, **Garbî Rumeli'nin Suret-i Ziyâı ve Garb Cephesi,** İstanbul. ty.

47 Joseph Pomiankowski, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü "1914–1918 I. Dünya Savaşı,** çev. Kemal Turan, Kayıhan Yay., İstanbul 2003, 3. baskı, s. 51.

Levent Şahverdi Arşivi

doğrultusunda konuya müdahil olmalarından kaynaklandığını düşünenler vardı: Örneğin Yunus Nadi Bey, 13 Şubat 1914'te Tasvir-i Efkâr'da çıkan yazısında şunları söylüyordu:[48] "*Hükümet geçen sene bu vakitten beri Anadolu ıslahatını ortaya koymuş, hatta Anadolu'yu altı müfettişlik bölgesine ayırmayı o zamandan tasarlamıştı. Fakat daha sonra mesele Doğu Anadolu Islahatı adı altında beynelmilel bir meseleye dönüştürüldü ve bir senedir bizi oyaladı.*

Meselenin bugün gelmiş olduğu nokta başlangıcından pek farklı değildir. Sadece bir yıldır ıslahat konusunda oyalanmış bulunuyoruz. Bu durum elem vericidir. Hâlbuki hükümet ve Osmanlı milleti bu ıslahatı daha samimi şekilde kendiliğinden uygulama niyetindeydi. Avrupalı devletlerin işe karışmasının hiçbir zararı olmadıysa bile ıslahatın bir sene gecikmesi gibi zararı olmuştur.

Avrupalı bazı devletler Hıristiyanlık vesilesine istinaden fuzuli müdahaleler ile meseleyi bazı vilayetlerde nüfus tahriri ile münasafeten temsil esasına riayet olunsun gibi cidden ve hakikaten zaid gayretleri ile memleketimizin bir kısm-ı hayatında alelade hayat cereyanına imkân bırakmamak zihniyetine salik olduklarını ispat etmiş oluyorlar. Hükümetin kendi yapacağı işlerin uluslararası meseleler hâline getirilmesi iyi bir ruh hâlini yansıtmaz."

Islahatın Osmanlı Devleti'nin problemlerinin çözümlenmesi için önemli olduğunu ifade eden Türkçülük fikrinin önderlerinden Ahmet Ağaoğlu düşüncelerini şu şekilde ifade etmekteydi:[49] "*Bugün elimizde bir proje var. Bunu tatbik edeceğiz. Tarafsız Avrupa devletlerinden celb edilen umumi müfettişlerden yana ümitliyiz. Ümidimizin dayanağı, siyasî ihtirasa bağlı çalışmalardan uzak kalmalarındandır. On sene önce Rumeli ıslahatını Avrupa kontrolü çerçevesinde gerçekleştiren müfettiş ve memurların nasıl bir felakete yol açtıklarını unutmadık. Mösyö Hoff ve Mösyö Westenek'in hüsn-ü niyetinden eminiz. Şarkî Anadolu Vilayâtı bizim için her zaman endişe merkezi olmuştu. En müthiş şekiller orada tahsin eder, diplomatik hâdiseler orada ika u ihtira edilirdi. Hain propagandacılar için bir kitle, bir saha teşkil eylemişti. Bugün bir kabile ayaklandırılır, yarın bir ihtilâf ihdas olunur, hükümet asker sevk eder, bu sevkiyât-ı askeriye de büsbütün başka manalar da tefsîr edilirdi. Fakat bugün, Şarkî Anadolu Vilayâtı'nda bir müfettiş-i umumî bulunacak, hadisâtı yakından tetkik edecek, anasır-ı muhtelifenin münasebât-ı ihtilafiye-*

48 **Tasvir-i Efkâr,** numara. 994, 13 Şubat 1914.

49 **Tercüman-ı Hakikat,** 8 Mayıs 1914'ten naklen Karaca, a.g.m Erdem Karaca, "Ahmet Ağaoğlu'nun Kaleminden Şarkî Anadolu Islahatı (1913-1914), **Gazi Akademik Bakış,** cilt 3, sayı 6, Yaz 2010, s.24.

Levent Şahverdi Arşivi

sini anlayacak, hiçbir ecnebi onun harekât-ı icraatına karşı itiraz edemeyecektir. Şarkî Anadolu ıslahatının tatbiki, Ayestefanos ve Berlin Antlaşmalarından dolayı bizimle Rusya arasında bir ihtilafa yol açan gerginliği de ortadan kaldıracaktır. Artık Rusların bölgeye asker göndereceksleri ile ilgili tehditler kâbil değildir…Şaibe ve şüpheler kalkacaktır…" .

Bu dönemde kamuoyunda Türk unsura daha çok önem verilmesi gerektiği yönünde yayınlar ve talepler arttı. Ancak böyle bir ortamda siyasî bir parti olan İttihat ve Terakki, imparatorluğun bütünlüğünü koruma zorunluluğundan dolayı Osmanlıcı bir politika izlemekteydi ve bunun dışında davranması beklenemezdi.[50]

Gerçekten İttihatçılar tüm Osmanlı unsurunu Türkleştirme çabası içinde miydi? Bu konuda o dönemde yapılan tartışmalara katılan cemiyetin ideologlarından Tanin gazetesi yazarı Babanzade İsmail Hakkı Bey'in değerlendirmesi ilginçtir. Babanzade İsmail Hakkı Bey'e göre cemiyet, Osmanlılığı Türkleştirmek olarak görüyorsa bu, "*Granit taşını iğne ile delmeye çalışmak gibi olur."* ki imkânsızdır. Osmanlılaştırmaktan maksat bir cemaate verilen imtiyazları ortadan kaldırmak da değildir. Tam tersine Kanun-ı Esasi'de gayri Türk unsurlara verilen imtiyazlara dokunulmadığı gibi kanunlar birçok kez onların lehine çalıştırılmıştır. Babanzade açısından Osmanlılaştırmak; "*Osmanlı Devleti'nin bütün fertlerine bir Osmanlı kalbi vermek, ortak bir vatan üzerinde yaşayan fertlerin vatana olan borcunu aynı şekilde ödemesi ve dış dünyaya karşı bu birlikteliğin korunmasıdır."* Türkçenin resmî dil olması ise imkânsızlığın sonucudur. Nitekim yazar, "*Türkçeyi kaldırırsak hangi unsur vardır ki diğer unsurun lisanını lisan-ı resmî olarak telakki etsin?"* diye sormaktadır.[51] Ahmet Rıza Bey'in Türkçülük hakkındaki görüşleri ise şu şekildedir:[52] "*Türkçülük; Türkleri, Osmanlıyı teşkil eden halklardan siyaset olarak ayıran, dolayısıyla vahdetimizi ve birbirimize rabıtamızı kıran bir amil olarak düşünülüyorsa, hiçbir zaman Türkçülük gibi güzel bir isimle anamayacağım. Bu fikrin tamamen aleyhindeyim. Bunu kanunlarımıza da mugayir bulduğum gibi, devletin umumi siyaseti içinde zararlı görürüm. Türkçülükten maksat, Osmanlıyı teşkil eden halklar içinde en çok hırpalanmış, hep hamisiz kalmış, mert, asil bir halka, hususi olarak yardım etmek, onun sosyal bakımdan*

50 Sarınay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihî,** s.133.

51 Tanin, No: 1249, 10 Şubat 1327. Ayrıca bkz. Erdal Aydoğan, **İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908–1918),** Ötüken, İstanbul 2005, s.41.

52 **Biz İttihatçılar,** İbrahim Temo&Ahmet Rıza, Örgün Yayınevi, İstanbul 2009, s. 400-401.

Levent Şahverdi Arşivi

yükselmesine çalışmak, ona ilim ve kültür, servet ve refah getirmek, Türk unsurunun toprağa olan bağlılığını artıracak sebepleri hazırlamak; kısacası Türklerin fikrî ve sosyal seviyelerini, asrımızla ahenkli bir vaziyete getirmekse, bu fikri kabul ederim."

Bu konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Türk milliyetçiliği fikrinin Osmanlı topraklarındaki dönüşümüne bakmak gerekir. Bu fikrin öncüleri; İsmail Gaspıralı[53], Yusuf Akçura gibi Rusya'dan gelenler ve Ziya Gökalp, Fuat Köprülü, Ömer Seyfettin gibi Osmanlı topraklarında yetişenler olarak iki farklı gruptan oluşmaktaydı. Osmanlı topraklarında yetişenler için Tanzimat'ın ortaya çıkardığı "Osmanlılık" ile "Türkçülük" aynı anlama geliyordu ve Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak yaşayan tüm unsurları bir arada tutma amacını taşıyordu. Rusya'da doğup büyüyen aydınlar ise Türkçülüğü bütün dünya Türklüğünün birleşmesi anlamına gelen "Turancılık" olarak görüyordu. Çünkü bir yandan çeşitli milletlerden oluşan imparatorluklar dağılırken bir taraftan da aynı milletten halkların oluşturduğu çeşitli ülkelerin birleştirilmesi için savaşılmaktaydı. Almanya, İtalya ve Romanya bunun en güzel örnekleriydi ve bu örnekler farklı yerlerde yaşayan Türklerin bir araya getirilmesi için ilham kaynağı oldu.[54]Bu düşünce içerisinde zaman zaman sadece Türkçülüğü çağrıştıran söylemlere rastlansa da Ziya Gökalp ve diğerleri buna sıcak bakmadılar. Ziya Gökalp'in İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde görev alması onun görüşlerini daha önemli kıldı.

Ziya Gökalp ve Türkçülük Fikri

Ziya Gökalp, eğitim, dil ve ortak dine dayanan bir birliktelikten bahsetti. Nitekim Osmanlıların asırlarca devlet politikası olarak uyguladığı "Devşirme Sistemi" dikkate alınırsa Gökalp'in ırkçılığı çağrıştıracak Türkçülük fikrine karşı çıkışının Osmanlı Devleti'nin tarihi yapısına daha uygun olduğu görülür. Türklerin çoğu Arnavut ya da Çerkez köklerini gururla anlatırlar. Dolayısıyla "saf ırk" ya da "üstün ırk" anlayışı taraftar bulamadı. Hâlbuki Arapça ve Farsça kelimelerden arındırılmış sadeleştirilmiş Türkçe düşüncesi geniş ölçüde kabul görüyordu. Yusuf Akçura, 1909'da İstanbul'a döndükten sonra buna benzer fikir ayrılıkları ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İttihad-ı Anasır politikası izlemesi

53 İsmail Gaspıralı, eğitim reformu ve Müslümanların kültürel ve ekonomik birliği tezlerini savunuyordu. Bkz. Mehmet Saray, **İsmail Gaspıralı (1851-1914),** Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay., Ankara 1987, s.77-78.

54 Uriel Heyd, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri,** çev. Kadir Günay, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1979, s.147.

Levent Şahverdi Arşivi

sebebiyle Talat Bey ve Ziya Gökalp'in bütün ısrarına rağmen partiye(İttihat ve Terakki) üye olmayı reddetti.[55] Türkçülük, imparatorluk koşullarında bir kültürel milliyetçilik hareketiydi: Yani Türk devletinin olmadığı bir ortamda ortaya çıkmıştı. O hâlde toprak bütünlüğü bakımından Türkçülüğün nereye doğru gideceği tamamen hayali ve açık uçlu bir soruydu. Öte yandan katı Türkçüler bile "Büyük Türkiye" ülküsünün gerçek dışı niteliğini fark etmişlerdi; onların programı, daha çok bir millî yeniden doğuştu, yani siyasî birlik amacı gütmeden tüm Türk dünyasında bir uyanış ve modernleşme işlevini yerine getirmeyi hedefliyordu.[56] Ziya Gökalp de Osmanlı devrindeki Türkçülük hareketinin başarısız olduğunu kabul edenlerdendir.[57]

Türkçülük fikrinin ideologu kabul edilen Ziya Gökalp, *"millî vicdan ve şuur"* dan söz ederek Türkçülük akımını savunuyordu.[58] Gökalp'e göre Türkçülük, Türklerin kültürel birliğidir. Türkler dışındaki diğer Osmanlı halkları da kendi millî kültürlerin de muhtardır. Kendi edebiyatını, kendi dilini, kendi kültürünü neşredebilir. "*Sadece Osmanlı lisanı vardır.*" demek Türk kültürüyle beraber diğer unsurların kültürünü de reddetmek olur. Ziya Gökalp, "*Osmanlı tabiri yalnız devletindir, Devlet-i Osmaniye'ye tâbidir. Fakat Devlet-i Osmaniye içinde Arap milleti, Türk Milleti, Ermeni milleti var. Müteaddid birçok milletler var. Bu, bilakis her milletin milliyetini tasdik ediyor ve Osmanlı Devleti'nin de kuvvetlenmesini temin ediyor. Çünkü Osmanlı Devleti ancak mütekabil hürmet esasına müstenit bir ittihad-ı anasıra istinat edebilir. Yoksa hepimiz Osmanlıyız, milletimiz yoktur demekle ittihad-ı anasır olamaz. Bilakis bunu unsurlar reddederler.*" diyerek Türk olmayan unsurların kendi kültürlerinde özgür olmaları gerektiğini savunur.[59]

---

55 François Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi,** s. 84, 93, 98. Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp arasındaki fikir ayrılıklarını karşılaştırmalı olarak ele alan bir çalışma için bkz. Ali Rıza Saklı, "Osmanlı Dönemi'nde Türk Milliyetçiliği", **Akademik Bakış Dergisi,** sayı: 33, Kasım-Aralık 2012, ss. 1-16.

56 Shissler, **İki İmparatorluk Arasında,** 32.

57 Gökalp bu değerlendirmeyi "Türkçülüğün Tarihi" başlıklı ve Yeni Mecmua'nın 84. Sayısında yayımladığı makalesinde ele alır. Bu yazı Türkçülüğün Esasları adlı eserinde de yer almaktadır. Bkz. Hikmet Tanyu, **Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliği,** Elips Yay., Ankara 2006, s. 70.

58 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** 561. Bu görüş ayrılıkları hakkında ayrıntılı bilgi ve o dönem aydınları arasındaki tartışmalar için bkz. Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar,** s. 24-44.

59 Ziya Gökalp'in, Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'da yapılan Divan-ı Harbi Örfî yargılamaları sırasında verdiği ifade için bkz. "*Tehcir ve Taktil"* **Divan- Harb-i Örfî Zabıtları İttihad ve Terakki'nin Yargılanması 1919-1922,** der. Vahakn N. Dadrian-Taner Akçam,

Levent Şahverdi Arşivi

Ziya Gökalp'in bütün Türklerin "kültürel birliği" anlamına geldiğini belirttiği "Turan" fikrinden etkilendiği görülür. Hatta 1911'de Genç Kalemler'de yayımlanan Turan manzumesi büyük ilgi görmüştür. Gökalp; "*Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan/ Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan!"*, diyerek "Turan" idealini düşsel bir fikir olarak ortaya koymuştur. Abdullah Cevdet de buna İçtihat'ta "*Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan/ Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: İrfan!"* şeklinde cevap vermiştir. Abdullah Cevdet, Turan fikrinin bir hayal olduğunu, kendisinin Turan'dan Batı medeniyetini örnek almayı anladığını yazdı.[60] Ziya Gökalp 1918'de "Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan/ Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan" şeklindeki tanımını Yeni Mecmua'nın 51. sayısında yayımlanan "Türkiyecilik ve Türkçülük" konulu makalesinde tekrarlasa da bunun bir hayal olduğunu[61] aynı yıl yazdığı ve vatanı somut olarak tarif ettiği şiiri yazmak suretiyle kabul edecektir. Gökalp, bu şiirde vatanı; dil, din ve amaç birliği taşıyan ve bu yönleriyle de millet olarak tanımlanan insanların huzur içinde yaşadığı yer olarak tanımlar.[62] Öte yandan "Lisan" şiirinde de Türk halklarının Türklüğünü korumuş olan ortak bir Turan dilinden söz etmesi, siyasî yayılma amacı taşımadığı gibi, manevi bir birlik duygusu ve dil, edebiyat, kültür bakımından benzeşme dışında somut bir birleşme de öngörmediğinin delilidir. Gökalp, Türklük ile ilgili olarak yazdığı şiirlerinde yabancı düşmanlığına yer vermez.[63]

Meşrutiyet'in ikinci kez ilan edilmesinden sonra açılan ve Türk milliyetçiliği fikrini savunan derneklerle bunların yayın organlarının genellikle dil ve eğitimde birliği savundukları, özellikle dilde sadeleşmeyi temin etmek için çalışmalar yaptıkları ve bu çalışmalarını bütün Osmanlı tebaasını bir arada tutmak için yaptıkları görülür. Çünkü Fuat Köprülü, İzzet Ulvi gibi Türkçülere göre

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2008, s. 375-376.Ayrıca krş. Celal Bayar, **Ben de Yazdım,** cilt 4, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s.75.

60 Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar,** s.27-28. Turan manzumesinin ilk defa 17 Şubat 1910'da yayımlandığı hakkında bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa,** cilt II, İstanbul 1976, s.469.

61 Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,** Ülken Yayınları, İstanbul 2001, s.325.

62 Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,** fasikül 14, MEB Yay., İstanbul 1978, s.1114.

63 Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm,** haz. Füsun Üstel&Sabir Yücesoy, Deniz Yay., İstanbul 2009, s.83.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlıcılığı temin etmenin tek yolu Türk milliyetçiliğinden geçiyordu. Onlar, kendi millî benlikleri oluşan unsurları Türk milliyetçiliğini idrak etmeden anlamanın imkânsız olduğunu savunuyorlardı. Dolayısıyla Türkçülerin hiçbir çalışmasında diğer unsurları dışlayan bir anlayış yoktu.[64] İzzet Ulvi'ye göre Türklük, Osmanlıları birbirine bağlayan büyük bir bağdır. Söylenenlerin aksine Türklüğe çalışmak Osmanlılığın mühim bir uzvunun güçlenmesi ve Osmanlılığa büyük bir hizmet olacaktı.[65]

Türkçülük fikrinden etkilenen aydınların bunu Osmanlılığın en önemli bağı olarak görmelerinin önemli kanıtlarından biri de bazılarının etnik kökenlerinin Türk ırkından olmayışıdır. İttihatçıların sadrazam olarak atadıkları Sait Halim Paşa Arap,[66] cemiyetin kurucularından Mehmet Reşit Çerkez, Abdullah Cevdet ise Kürt'tür. İdeolojinin fikir babası Ziya Gökalp'in de Diyarbakır doğumlu olmasından dolayı Kürt olduğu yönünde iddialar vardır. Gökalp, İstanbul'a gittiği ilk yıllarda Diyarbakırlı olmasından dolayı kendisine Kürt dendiğini, o güne kadar aile büyüklerinden buna dair herhangi bir şey duymadığını, ama yine de şüpheye düşerek araştırdığını söyler. Kültürel ve mezhepsel yönden kendi ailesinin durumunu ve Diyarbakır bölgesinin yapısını inceler. Bunun sonucunda Diyarbakır ahalisinin Kürtçeye benzeyen ama Türkçeye özellikle Azerbaycan şivesine daha yakın bir dil kullandığını, ancak bu dili sadece Kürtlerle iletişimlerinde kullandıklarını, kendi aralarında ise tamamen Türkçe konuştuklarını tespit eder. Gökalp ayrıca Kürtlerin büyük kısmının Şafii mezhebine inandığını, kendi ailesiyle beraber Diyarbakır'ın büyük kısmının Hanefi mezhebinden olduğunu ifade eder ve Türklüğünden asla şüphesi olmadığını da ekler. [67]

İttihat ve Terakki'nin, devletin yönetici kadrosundan ve farklı unsurlardan üyeleri vardı. Bunlar arasında Türklerin yanında Arap ve Arnavutlar bulunmaktaydı. İstanbul'un önde gelen eğitim kurumlarından mezun olanların çoğu anayasanın yürürlüğe konmasını, sultanın yetkilerinin kısıtlanıp reformlar

64 Arai, **Jön Türk Dönemi,** s.81, 98–102.

65 İzzet Ulvi, "Türklük Duygusu Osmanlılık Fikrine Mani mi?", **Türk Yurdu,** 1/16, 14 Haziran 1328 (27 Haziran 1912), s. 269.

66 Feroz Ahmed, **İttihat ve Terakki,** çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yay., İstanbul, 1984, s.228. Paşanın büyük dedesinin Konya'dan Mısır'a gönderildiği için Türk ırkından olabileceği görüşü için bkz. Kudret Bülbül, *Said Halim Paşa*, Kadim Yay., Ankara 2006, s.50.

67 İsmail Hakkı Baltacıoğlu, **Ziya Gökalp,** İstanbul 1996, s.123; Enver Behnan Şapolyo, **Ziya Gökalp,** Güven Matbaası, İstanbul 1943, s. 147-148.

Levent Şahverdi Arşivi

yapılmasını istiyorlardı. Bu yönde oluşan platform o kadar genişti ki radikal Taşnak milliyetçileri için bile yer vardı. Ancak bu birlikte yol almanın sonuçlarının ne olacağı belli değildi. Merkeziyetçi yönetim anlayışının devam edip etmeyeceği, bölgesel yönetim talepleri ve kültürel çeşitliliğin nasıl uzlaştırılacağı belli değildi. Bu sorular Jön Türkler arasında daha iktidara gelmeden ayrışmaya sebep olacak kadar derin ve büyüktü. Bu nedenle İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimleri, imparatorluğun modern ve güçlü bir yapıya dönüşmesinin kitleler arasındaki ayrışmayı durdurup vatanseverlikle ve kendi kimlikleriyle hükümette yer alabilecekleri anlayışını geliştirdi. Bu da Osmanlıcılık, yani imparatorluk içindeki çeşitli unsurların kimliklerinin eşit olmasını savunan bir görüştü. Böyle bir kimlik için etnik ve dinsel açıdan arındırılmış bir kültürel yapının nasıl kurulacağı belirlenemedi.[68]

İttihatçıların İdeolojileri

İttihatçıların ideolojik görüşleri içinde temelleri Yeni Osmanlılar tarafından atılmış olan Osmanlıcılık en önemli yeri tutuyordu. Meşrutiyet yönetimi çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin tüm halklarının aynı düşünce etrafında birleşmesi düşüncesi İttihatçıların ezici çoğunluğu tarafından kabul görmekte ve bu cemiyet tarafından her fırsatta dile getirilmekteydi.[69] Buna göre, "Şura-yı Ümmet", "Meşveret" gibi yayın organlarında Osmanlı unsurlarının vatanseverlik heyecanıyla bir birlik oluşturması, Müslim ve gayrimüslim halkların politik sorunların çözümünde görüş birliğine varmalarının temini için çaba harcanması yönünde yayınlar yapılarak "*ortak vatan*" konusuna vurgu yapılıyordu. Örneğin Samipaşazade Sezai Bey, Şura-yı Ümmet'te; tüm imparatorluk halklarının bir tek vatanları olduğunu belirtiyor ve "*Aynı gök altında doğmuş, aynı iklimde büyümüş, aynı havayı solumuş yüreklerin, tehlikeden kaçıp sığınacakları, acılarını dindirecekleri yer vatanın sinesidir.*" diyordu.[70] Gökalp, "*31 Mart olayından sonra Osmanlıcılık fikri eski nüfuzunu kaybetmeye başladı. Vaktiyle Abdülhamit'e "İslam İttihadı" fikrini vermiş olan Alman Kayseri bu fırsattan istifade ederek Sultanahmet*

68 Roshwald, **Ethnic Nationalism and,** s. 59.

69 "Meşrutiyet" e bağlılık ve "Osmanlıcılık" fikri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin benimsediği politikanın temelini oluşturmaktaydı. Bu konuyla ve cemiyetin vatan, millet, hükümet, kanun gibi kavramlarla ilgili görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kardaşlarına Hediyesidir,** s.2-20.

70 Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler,** s.282-283.

Levent Şahverdi Arşivi

Meydanı'nda bu fikri işleyen bir miting yaptırdı. Bugünden itibaren memleketimizde gizli "İttihad-ı İslâm" teşkilatı yapılmaya başladı. Genç Türkler Osmanlıcı ve İttihad-ı İslamcı olmak üzere iki muarız kısma ayrılmaya başladılar." diyerek Meşrutiyet'in ilânından sonra ülkenin fikri yapısının oluşmasında bile dış mihrakların etkisini anlatmaktaydı.[71]

İttihat ve Terakki Partisi'nin 1910'da Selanik'te yapılan kongresine Diyarbakır delegesi olarak katılan Ziya Gökalp, Merkez-i Umumi'ye atandı ve bu görevi aralıksız olarak sürdürdü. Dolayısıyla İttihatçılar onun fikirleriyle tanışıp etkilendiler. Hatta bazı ileri gelen İttihatçılar, özellikle Enver Paşa Türkçülük fikrini savunan bazı cemiyetlere maddi ve manevi destek sağladı. Ama bu durum izlenen Osmanlıcılık ve İslamcılık fikrini temel alan devlet politikasını değiştirmedi. Ziya Gökalp'in 1908–1918 arasında kültür ve eğitim konularında partinin en önemli ideologu olduğu doğruydu ama o, hiçbir zaman parti politikasını belirleyenler arasında yer almamıştı. Zaten onun siyaset kuramı da tümüyle anlaşılmış olsaydı bile, uygulamaya dökecek nitelikte sayılmazdı. Siyasî kargaşa, ideolojik bölünmeler, partilerin çokluğu ve kültürel-psikolojik kararsızlıklarla şaşkınlıkların hâkim olduğu bu yıllarda, İttihat ve Terakki Partisi de bir sürüklenme içerisindeydi. İktidarının ilk yıllarında eski dönemin bürokratlarıyla ittifak yaparak gücünü pekiştirmeye çalıştı. Dolayısıyla İttihatçılar birlik görüntüsü vermekten uzaktı ve partide ciddi iç bölünmeler yaşanmaktaydı.[72]Sonuçta iki farklı milliyetçilik biçimi İttihat ve Terakki Partisi'nin bünyesinde birleşti: "*Devlet çıkarlarını dikkate alan bürokratik türde milliyetçilik ve sivil toplumdan çıkmış "millet" sorununa daha duyarlı bir milliyetçilik."*[73]

İttihat ve Terakki Partisi'nin siyasî ideolojisi hiçbir zaman kesin bir devrimci ve milliyetçi biçim alamadı. İmparatorluktaki halkların temsilcisi olmak isteyen bir parti olarak "*yamalı bir ideoloji*" ile yetinmek zorunda kaldı. İdeolojisinde Türk milliyetçiliğine de yer vermekle birlikte bunu partinin genel doktrini hâline getirmedi.[74]

Yönetimdeki etkisini her geçen gün daha fazla hissettiren İttihat ve Terakki Partisi'nin, kendisine muhalif grupları bastırarak takip ettiği eşitlik prensibine

71 Tanyu, **Ziya Gökalp ve,** s. 68.

72 Parla, **Ziya Gökalp,** s.46-47.

73 Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi,** s.33.

74 Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** s.397, 400.

Levent Şahverdi Arşivi

dayanan Osmanlıcılık ideolojisinden vazgeçip Türkçülük ve İslamcılık siyaseti izlemeye başladığı[75] görüşünde olanlar varsa da devlet tarafından desteklenen ve uygulanan politika pan-İslamizm ve Osmanlıcılıktı; genelde belirtildiği gibi Türk milliyetçiliği değildi. İttihatçı çevrelerde artan bir milliyetçi bilinçlenme vardı ve bu, Yusuf Akçura'nın etrafında toplanmış Türk Ocağı ve onun yayın organı Türk Yurdu Mecmuası etrafında toplananlar tarafından temsil ediliyordu. Ancak bu grup düşüncelerini çok açık ifade edebilse ve özellikle basında sesi çok duyulsa da hükümet uygulamalarında, özellikle hükümetin dış politika ideolojisi üzerinde etkisizdi. Bunun sebebi sadece kısmen pragmatikti ve daha çok hem yönetici seçkin sınıfın hem de seferberlikte olan genel halk kitlelerinin bilinç düzeyiyle ilgiliydi. İmparatorluktaki halkın büyük kısmı Müslüman'dı ve henüz simgeleri olmayan milliyetçilik yerine dinî dayanışma isteğinden daha kolay etkileniyorlardı. Halifelik ve saltanatı kuşaklardır birleştirmiş olan Osmanlı Hanedanı'nın sahip olduğu büyüleyici özellik de dinî çağrıları kolaylaştırıyordu-[76]Türk milliyetçiliğini esas alan Türk Ocağı'nın yayın organı Türk Yurdu'nda, Akçumoğlu* imzasıyla yazılan bir yazı, İttihat ve Terakki'yi "*…sırf Türklük esası üzerine kurulmuş bir fırka-i siyasîye teşkilini, menfaat-i vatan ile kabil-i telif görmüyorlar.*" sözleriyle eleştirmektedir.[77]

Bu ideoloji; millî devletlerini kurma konusunda Sırp, Bulgar, Yunan milliyetçilerinin başarılı savaşlarını örnek alan unsurların, Osmanlı Devleti'nden ayrılma eğilimlerine karşılık Meşrutiyet'in ilan edilerek kardeşlik ve eşitlik gibi ne getireceği belli olmayan kavramların vaat edilmesiyle vazgeçebilecekleri kadar birleştirici değildi. Ancak İttihat ve Terakki'nin 1907 Kongresi, ayrılıkçı emelleri olan partilerle geçici de olsa ittifak yapmakla sonuçlandı.[78] Bu, "*İmparatorluğun dokunulmazlığı ve bölünmezliği*" fikrini savunan İttihatçılar için çok önemli bir adımdı. İttihatçılar, devletin ekonomik ve siyasî açıdan bağımsız olabilmesi için yabancıların Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarının önüne geçilmesi ve kapitülasyonlara son verilmesi düşüncesini savunuyorlardı. Sayıları az da olsa

75 Macfie, **Osmanlının Son Yılları,** s.83–84.

76 Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye,** çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.83-84. Aynı ideolojinin Talat Paşa'nın sadrazam olduğu 1917'de de devam ettiği hakkında bkz. aynı eser, s.86.

* Yusuf Akçura.

77 "Türk Aleminde", **Türk Yurdu,** Cilt 1, Yıl 1, Sayı 21, (23 Ağustos 1320/5 Eylül 1912), s.353-354.

78 Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler,** s.287.

Levent Şahverdi Arşivi

cemiyet üyelerinden bazıları "Türkçülük" ile ilgili fikirler ortaya koyuyorlardı. Ama bu siyasî olmaktan çok kültürel amaçlar taşıyan bir görüştü.[79]

"*Türkçülük mü? Osmanlıcılık mı?"* tartışması Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin hemen ardından Türk basınının en çok zaman ayırdığı konulardan biri oldu.[80] Aynı dönemde çıkarılan İstikraz Kanunu (İç borçlanma)'ndan devletin farklı etnik ve dinî grupları arasındaki bağları sıkılaştırma imkânı vermesini bekleyenler de vardı. İmparatorluktaki azınlıkların, Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin istikraza gösterdikleri aşırı ilgi nedeniyle Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını ifade etmelerini uman Yunus Nadi istikrazın, "*Ortak bir vatanın, ırk ya da din farkı gözetmeksizin ortak evlatlarının mucizesi*" anlamına gelebileceğini düşünmekteydi. Bu dönemde en çok söylenen söz "*İstikraz, Osmanlı Milleti için bir imtihandır.*"[81] idi.

Türkiye'de çeşitli fikirlerin tartışılması neredeyse Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği döneme kadar götürülebilir. Bu fikirlerin uygulanabilirliği yöneticiler tarafından nasıl karşılandıklarıyla ilgilidir. Sadrazam Said Halim Paşa, genelde İslamcı bir ideolojiyi benimsiyordu. Türkçülük fikrinin ortaya koyduğu esaslara ise karşı çıkıyordu. Ona göre; "*Milliyetçilik genelde milletlerarası özelde*

79 İttihatçıların ekonomideki yabancı müdahalesini reddeden görüşlerini gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetlerine son verme teşebbüsü şeklinde algılanması hakkında bkz. Akçam, **İnsan Hakları ve,** s.153; Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler,** s. 288-292. Ayrıca Türkçülük fikrinin kültürel bir birliktelik anlamına geldiği ve daha çok dilde sadeleştirmeyi amaçladığı hususu hakkında krş. David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908),** çev. Şevket Serdar Türet&Rekin Ertem&Fahri Erdem, Kervan Yay., İstanbul 1979, s.75, 95vd.

80 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Nesim Şeker, "Türklük ve Osmanlılık Arasında: Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de 'Milliyet' Arayışları Ya Da 'Anasır Meselesi'", **İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma,** der. Eric Jan Zürcher, İletişim, İstanbul 2006, s.157-174. Başka bir örnek için ayrıca bkz. Ahmet Refik, **Kafkas Yollarında İki Komite İlki Kıtâl,** haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 1998, s.153, 171. Ahmet Refik'in 1915'te tuttuğu notlara dayanan bu eser ilk olarak 17 Aralık 1918 ve 18 Ocak 1919 tarihleri arasında "İkdam" gazetesinde tefrikalar hâlinde yayınlandıktan sonra 1919 yılında İstanbul'da kitap olarak basıldı. Kitap genel olarak İttihatçıları hedef alan bir görüşle yazılmıştır. Kitabın birinci bölümünde Ermenilerin 1915 yılında, Trabzon, Erzurum, Erzincan gibi Doğu vilayetlerinde Müslüman ahaliye yaptıkları mezalim bir görgü tanığı olarak tüm gerçekliğiyle aktarılmıştır. Kitabın ikinci bölümünde ise ülkenin Batı bölgelerinden yapılan tehcir ele alınarak Ermeni ahaliye yapıldığı düşünülen haksızlıklar Eskişehir örneği üzerinden etkileyici bir üslupla ele alınmış ve diğer bölgelerdeki durum, duyumlardan elde edilen bilgilerle aktarılmıştır. Kitap, yazarın İttihatçılara karşı duyduğu öfkeyi öne çıkarması ve çelişkili bilgiler vermesiyle dikkat çekmektedir.

81 Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi,** s.167.

Levent Şahverdi Arşivi

ise Müslümanlar arasındaki ilişkileri engelleyecek boyutlarda olmamalıydı. Sadece kendi milleti için çalışıp üretmek bireysel bencilliğin millileştirilmesi demektir. Millet nasıl fertlere çok şey kazandırıyorsa milletler arasındaki bir yakınlaşma ve dayanışma da milletlere çok şey kazandıracaktır.".[82]

"*Enver Paşa, Ziya Gökalp'in ortaya koyduğu fikirlerin neresindedir?"* sorusuna Şevket Süreyya'nın cevabı şu şekildedir:[83] "*Enver Paşa ne Türkçü ne de Turancıydı. Çünkü o her şeyden önce Osmanlıcıydı. Hâlbuki Gökalp Osmanlılığı eritir. Enver Paşa, yalnız Harbiye Nazırı ve Genelkurmay Başkanı değildir. Aynı zamanda Başkumandan vekilidir. Yani ordu onun elinde ve emrindedir. Memleket ise artık Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir. Kaldı ki Enver Paşa'nın iktidarı yalnız bu kadarla da kalmaz. Enver Paşa demek artık ve aynı zamanda İttihat ve Terakki demektir. İttihat ve Terakki'nin adı ise Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Fazla olarak da Padişah, aynı zamanda halifedir. Yani bütün dünya Müslümanlarının dinî reisidir. O hâlde Osmanlı hükûmeti aslında Osmanlıcı-İslâmcı bir devlettir. Nitekim Enver Paşa da hem Osmanlıcı hem de İslâmcıdır. Nutuklarında yazılarında Türkçülüğün Turancılığın adı geçmez."* Talat Paşa, cemiyet içinde liderlik ve kişilik özellikleriyle herkesin takdir ve sevgisini kazanmış biri olarak öne çıkmaktaydı.[84]

Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'de yönetim mevkiinde bulunanlar ve diğer bazı İttihatçılar Ermeniler tarafından öldürüldü. Ermeniler, ilişkilerin bozulmasının sorumluluğunu İttihatçılarla birlikte Türkçülük ideolojisini savunanlara yükleyip onlardan bazılarının ölüm şekillerini bile yanlış ele almaktadırlar.[85]

Balkan Savaşları'ndan sonra da Türkçü ideolojiyi savunanların temel tezlerinde bir değişiklik olmadığı Ziya Gökalp'in bazı sözlerinden tespit edilebilir.

---

82 Bülbül, **Said Halim Paşa,** s.257.

83 Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya,** s. 490. Enver Bey(Paşa)'in İslamcılık düşüncesini benimsediği görüşü ile ilgili olarak krş. Tansu, **İttihâd ve Terakki İçinde,** s. 304. Enver Paşa'nın kişilik özellikleri ve fikrî yapısı hakkında benzer görüş için bkz. Mithat Şükrü Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü,** Destek Yay., İstanbul 2010, s.144–145.

84 Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü,** s.27, 53, 110, 116, vd.

85 Erdal Aydoğan, "Ziya Gökalp'in Ölümünün Türk Kamuoyu ve Basındaki Yansımaları", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi,** 10/2, 2007, s.179–182. Hasta yatağında ölen Ziya Gökalp'in asılmış hâlde bulunduğu iddiası için bkz. Arşavir Şıracıyan, **Bir Ermeni Teröristin İtirafları,** çev. Kadri Mustafa Orağlı, Kastaş Yay., İstanbul, 2006, s.153, vd; Natali, **Biz Ermeniler ve Türkler,** s.124.

Levent Şahverdi Arşivi

Gökalp, Balkan Savaşları'ndan sonra 1913 yılında "*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*[86]" adını verdiği bir yazı dizisi yayınladı. Gökalp, yazısında Tanzimat aydınlarının "Osmanlı Ulusu" oluşturmak için yanlış yol seçtiklerini vurgulayıp *" Osmanlılıktan maksat 'devlet' ise zaten her Osmanlı tebaası bu devletin bir ferdi idi. Yok, bundan maksat lisanı Osmanlıca olan yeni bir 'millet' yaratmak idiyse Osmanlıca Türkçeden başka bir şey olmadığı için bu yeni millet başka nam altında bir Türk milleti olacaktı…Bu Tanzimat tuzağına yalnız Türkler düştü."* diyerek Türkler ulusal kimlik kazanırlarsa çeşitli uluslar arasında itilaf sağlanabileceğini savunmaktaydı.[87] Ziya Gökalp, adı geçen yazı dizisinde şunları söylüyordu: "*Acaba Türklerde milliyetçilik duygusunun uyanmasından fayda mı, yoksa zarar mı doğdu?"* sorusunu sorduktan sonra şu şekilde cevaplamaktadır: *"Hiçbir zararını gören ve gösteren yoktu; faydaları ise sayılamayacak kadar çoktur: Türkçenin yalınlaşması, dilbilgimizin yabancı kurallardan kurtulması,…millî uyanışla birlikte onun ayrılmaz bir parçası olan dinsel bir uyanışın başlaması, bağlı olduğumuz ümmetle beynelmilelliğin belirlenmesi, ekonomi, millî spor ve millî ahlakın gelişmesi, gençlerde bir ülkü uğrunda ölmek duygusunun doğması, diğer uyruklarla ortaklık duygusu dolayısıyla anlaşabilmenin kolaylaşması, her birey tarafından millî sorumluluğun duyulup üstlenilmesi…Türk kavmi kendini anlar anlamaz, Arapların gelişmek için ihtiyaçlarının ne olduğunu anladı. Öteki uyrukların ihtiyaçlarını da ancak bu yeni anlayışın ışığıyla görecektir."* Gökalp, Türkçülüğün Osmanlılığın karşıtı değil en büyük yardımcısı olduğunu savunuyordu.[88] Onun bu görüşleri, İttihat ve Terakki hükümeti tarafından desteklenmese bile İttihat ve Terakki Partisi içinde destek gördü.[89]

İttihat ve Terakki Partisi'nin, 1913 yılında yapılan kongresinde Ziya Gökalp'in "*Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak*" formülünün benimsendiği ve bunun da Türk Yurdu yazarlarınca sevinçle karşılandığı görülür. Türk Yurdu aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin aynı kongrede tartıştığı, özellikle sadrazam

---

86 Bu görüş ilk kez Ali Suavi tarafından dile getirildiyse de bu Namık Kemal'in görüşlerinin gölgesinde kaldı ve hiç tartışılmadı. Daha sonra 1905'te Hüseyinzade Âli tarafından ileri sürüldü, ancak yine beklenen etkiyi yapmadı. Bkz. Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,** s.268.

87 Arai, **Jön Türk Dönemi,** s.98–99.

88 Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak,** haz. Kemal Bek, Bordo-Siyah, İstanbul 2005, 2.baskı, s. 28, 63-64.

89 Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** s.405.

Levent Şahverdi Arşivi

ataması ile ilgili bazı hususları, Padişahın yetkilerini kullanamayacağı endişesinden dolayı eleştirmektedir.[90]

Türkçü Dernekler ve Osmanlı Hükümetinin Türkçü Derneklerle İlişkileri

İttihat ve Terakki Partisi'nin Genç Kalemler, Türk Derneği,[91] Türk Yurdu gibi derneklere destek olmasının en önemli sebebi Meşrutiyet'in ilân edilmesinden sonra ortaya çıkan karşı devrim hareketi ve güçlü muhalefet partilerinin kurulmasıydı. İttihatçılar bu koşullarda Meşrutiyet'in önemini kavrayacak gençlerin yetiştirilmesi yoluyla asıl devrimin toplumun zihniyetinde yapılmasını arzuluyordu. Türk Ocağı'nın, 25 Mart 1912 tarihinde kurulduğu, Tanin gazetesinde mesul murahhas Halis Turgut tarafından kamuoyuna duyuruldu. Kültürel, sosyal ve ekonomik alanda gelişme kaydedilmesine yönelik çalışmalar yapan Türk Ocağı'nın 1913'ten başlayarak düzenli toplantı, konferans, konser vb. faaliyetlerle daha fazla kitleyi çektiği ve bu yüzden daha büyük bir mekâna taşındığı görülür. Bu dönemde Türk Ocağı'nın amaçlarını açıklamada en önemli kaynak olan Türk Ocağı'nın Nizamnâme-i Esâs-ı Dâhilisi'ne göre "*Cemiyetin maksadı, akvâm-ı İslamiyye'nin bir rüknü mühimmi olan Türklerin millî terbiye ve ilmî, içtimaî, iktisadî seviyelerinin terakki ve ilâsıyla ırk ve dilinin kemâline çalışmaktır.*"[92] Görüldüğü gibi Türk Ocağı Nizamnamesi'nde özünde Türklerin her anlamda geliştirilmesi amaçlanmakla birlikte, Türkçülük, Osmanlıcılık İslamcılık akımlarının henüz ilkelerinin bulanık, amaçlarının açık olmadığı bir dönemin izleri hissedilmekte ve Türk unsuru ancak "akvâm-ı İslamiyyenin bir rükn-ü mühimmi" olarak tanımlanmaktadır. Türklerin vatanı konusunda ise Ahmet Ağaoğlu, "*Hayal kadar vâsi ve yine hayal kadar müphem olan Türk âleminin hudud-u hakikiyyesini çizmekten müşkül bir şey yoktur.(…) Fakat biz bugünkü Türk aleminin hududunu, yalnız Türk unsurunu havi, Türk medeniyeti, Türk hayatı, Türk tarz-ı maişeti ile geçinen memalik dairesinde arayacağız.*" diyerek vatanı oldukça geniş sınırları olan bir coğrafya şeklinde tanımlamaktadır.

90 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. "İttihad ve Terakkî Yıllık Kongresi", **Türk Yurdu,** Yıl 3, Cilt 5 (1913-1914), S. 49, (19 Eylül 1329/2 Ekim 1913), Tanin Matbaası, İstanbul 1914, s.28-30.

91 1908'de kurulan Türk Derneği'nin üyeleri arasında gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ve yabancı Şarkiyatçılar da vardı. Bkz. Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** çev. Metin Kıratlı, TTK, Ankara 1984, s. 347.

92 **Türk Ocağı'nın Dâhili Nizamnamesi,** İstanbul 1329.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu dönemde zaman zaman Türklere yönelik atıflar yapılsa da Türk olmayanları eritme yönünde bir eğilim yoktur.[93]

Türk Ocağı Nizamnamesi'nin dördüncü maddesi, "*Ocak maksadını tahsile çalışırken sırf millî ve içtimaî vaziyette kalacak, asla siyaset ile uğraşmayacak ve hiçbir vakit siyasî fırkalara hâdim bulunmayacaktır.*" şeklindedir. Türk Ocağı'nın bu ilk döneminde çeşitli siyasî partiler ve özellikle İttihat ve Terakki Partisi ile ilişkileri konusunda farklı görüşler vardır ve bu görüşler temelde iki tez üzerinde yoğunlaşmaktadır: Türk Ocağı ile İttihat ve Terakki Fırkası arasında organik bir ilişkinin varlığını savunan görüşe göre, Ocaklar bu partinin ideolojik alandaki rehberliğini üstlenmiş ve onun maddi ve manevi desteğinden yararlanarak büyük kentlerde şubeler açmayı başarmıştır. İkinci yaklaşıma göre ise Türk Ocağı bu ilk faaliyet döneminde iktidar partisi karşısındaki göreli özerkliğini korumayı başarmış, hatta Türkçülük anlayışı ile farklı bir konuma sahip olmuştur. İttihatçıların Türk Ocağı'na nüfuzu daha çok Ziya Gökalp ve Hüseyinzade Ali vasıtasıyla oldu. Yönetim kadrolarına girmeyi başaran bazı İttihatçıların varlığına rağmen Türk Ocağı kurucularının İttihatçılardan bağımsız hareket etmeye çalıştıkları, hatta Yusuf Akçura'nın ocağın bağımsızlığını korumak için de İttihat ve Terakki Partisi'ne üye olmaktan kaçındığı görülür.[94]

İttihat ve Terakki Partisi'nin Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı içinde açıkça siyasal Turancılık ideolojisine yönelmesi sonucunda Türk Ocağı'nın savunduğu Türkçülük fikrinin de ideolojik bir mahiyet kazandığı iddia edilse de ocak ileri gelenleri partinin nüfuzu altına girmemek için büyük mücadele verip o ince çizgiyi korumayı başardılar.[95] Taha Parla, Niyazi Berkes gibi Ziya Gökalp ile ilgilenen tüm araştırmacılar onun ırkçı ve siyasî yayılmacı bir görüşü olmadığını söyler.[96] Heyd, Gökalp'in fikirlerinin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra uygulamaya konduğunun altını çizer. Heyd'e göre Gökalp, İttihat ve Terakki Partisi'nin siyasî bir üyesi olarak sosyal, kültürel ve siyasî programlarla ilgileniyordu ve bu çerçevede kurulan derneklerin gelişiminde büyük rolü oldu. Gökalp ayrıca başta

93 Füsun Üstel, **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931),** İletişim Yay., İstanbul 1997, s.55, 63-64.

94 Üstel, **İmparatorluktan Ulus Devlete,** s.71.

95 Sarınay **Türk Milliyetçiliğinin Tarihî,** s. 158, 160-161; Üstel, **İmparatorluktan Ulus Devlete,** s.72, 73-80.

96 Lewy, **The Armenian Massacres,** p. 45.

Levent Şahverdi Arşivi

Ermeniler olmak üzere azınlıkların taleplerini araştırdı.[97] Gökalp, bir parti lideri ya da bir ihtilalcı değildi. O, bu inkılâbın gerçekleşmesini isteyen bir partinin içinde bir fikir adamıydı. İnkılâp gerçekleştikten sonra da memlekette yeni bir hayat yaratmak isteyenlerden ayrılmayarak onlara, doğru yolu göstermeyi hayırlı bulduğu için iktidar mevkiindekilerle beraber oldu. Yoksa iktidar mevkii için çalışmadı. Hiçbir zaman kabineye girmeyi amaçlamadı. Onun tek amacı fikirlerinin gerçekleşmesiydi. Aktif politikada doğrudan yer almamış siyasetçilerle arkadaş olmuş ve Merkez-i Umumî'de ancak gençlik teşkilatına memur edilmiştir. Ne iç ne de dış siyasete karışmamıştır. Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki'nin maaşlı memuru durumunda da değildi. Fikirlerini açıkça söylerdi ve faaliyetlerinde tamamen serbestti. Bu da kendisine duyulan güvenin bir sonucuydu.[98] Gökalp daha sonra 1919 yılında İngilizler tarafından tutuklandı ve Ermeni tehciri ile ilgili olarak işgal mahkemesi tarafından yargılandı. Onun suçsuz olduğu mahkeme tarafından kabul edildi.

Türk milliyetçiliğini savunan Genç Kalemler, Türk Derneği ve Türk Yurdu dergilerinde yer alan yazılarda daha çok dilde sadeleşme ve Türk kültürüne yönelik yazılar yayınlandığı, bilhassa Ermenileri konu alan bir tek yazı dışında yazı yazılmadığı dikkate alınırsa, bazı yazarların daha önce bahsedilen iddialarının tarihi dayanaktan yoksun ve mesnetsiz olduğu açıkça tespit edilir. 1913 yılında Türk Yurdu dergisinde yayımlanan "*Ermeni Millî Şenlikleri*" başlıklı bu yazıda;[99] "*Anadolu hayatı için pek mühim bir sene olan miladın 1913'üncü yılı Ermeni harfleri icadının 1500'üncü ve Ermeni tabaatının 400'üncü sene-i devriyesine rast geliyor!...Milletlerin tekamül ve inkişafında, jübileler (sene-i devriyeler)in ciddi faideleri muhakkaktır: Jübile günlerinde millet, maziye icra-yı nazar ederek kat'olunan mesafeyi, gelip geçen vekayii hatırlar; haldeki iktidar ve faaliyetinin derecesini ölçer; istikbâle dair tasavvurlarını, emellerini kuvvetlendirir ve yayar…*

413-1513-1913! Bu tarihi rakamlar etrafında, Osmanlı Ermenilerinin üç beş gün evvel yaptıkları şaşalı şenlik, ihtimal ki Ermenistan'ın Bizans ve İran arasında muhafaza-i muhtariyet ettiği devirden beri görülemeyen bir hava-yı serbesti ve

97 Heyd, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri,** s. 35, 129, 158; Lewy, **The Armenian Massacres,** p.46.

98 Şapolyo, **Ziya Gökalp,** s.95, 100.

99 **Türk Yurdu,** "Ermeni Milli Şenlikleri", sene 3, sayı 51, 13 Teşrinievvel 1329 (30 Ekim 1913), s. 60. Ayrıca bu dergilerde yayımlanan tüm yazıların listesi için bkz. Arai, **Jön Türk Dönemi,** ekte verilen liste.

Levent Şahverdi Arşivi

cesaretle muhat idi. O hava-yı serbesti ve cesarete hak kazanabilmek için, Ermeni vatandaşlarımızın pek çok çalışmış ve çalışmakta bulunmuş olduklarını itiraf zaruridir…" yorumu yapıldıktan sonra yazının geri kalan bölümünde şenlikler tasvir edilmiştir: *"Halk pek çok ve pek şendi. Ermeni milletinin en aşağı tabakalarına kadar vicdan-ı millî nüfuz etmiştir. Kılık ve kıyafetlerinden balıkçı, kayıkçı, tulumbacı zannolunan kimseler bile şenliğe anlayarak, duyarak, ümitler, emeller besleyerek iştirak ediyorlardı. Kilisenin tesavir-i mukaddese bulunan mahalline bir perde çekilmiş ve böylece kilise kiliselikten çıkarılıp bir nevi konferans salonu hâline getirilmişti. Perdenin üzerine allı, mavili bir resim yapıştırılmıştı. Daha aşağıda çelenkler, resim levhaları dizilmiş ve onlar etrafına kıpkızıl gömlekli küçük çocuklar toplanmıştı. Bir bando mızıka, ilahiler, marşlar ve hatta valsler terennüm ediyordu…Perdeye toplu iğneyle yapıştırılan allı mavili resim, "Ma-yı Hayastan" yani Ermenistan şehri arması imiş. Aşağıdaki resimler, Ermeni harflerini icat eden zatların resimleri imiş. Çelenk onların şerefine komuş imiş. Kızıl gömlekli çocuklara gelince, devr-i sabıktaki Ermeni vaka-i müessifesinden beri bazı mektep çocukları böyle kızıl gömlek giyiyorlarmış…*

Kilisekapısı önüne jübileye mahsus kartpostallar, risaleler, resimler, kokartlar, kurdeleler satan adamlar sıralanmıştı. Hepsinden aldım. Kartpostalların bazılarında harf ve matbaa mucitlerinin resimleri, bazılarında ise üstüne koca bir taç giydirilmiş "Ma-yı Hayastan" ile yedi Ermeni kralının muhteşem tasvirleri vardı. Kurdeleler kırmızı ve mavi renklerde idi. Halkın çoğu bu kurdelelerden takmıştı ve oralarda dolaşan vatandaşlarının bayramlarına samimiyetle tok, hâr-ı mütebessim ve mesut çehresinden pekiyi anlaşılan bir Türk komiser efendi bile resmî kaputunu o kurdelelerle tezyin eylemişti…"

Bu manzara, Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne bağlılığının neredeyse tamamen sona erdiğini ve kendi millî devletlerini kurmak için hazır olduklarını ortaya koymasına rağmen bu yazı ile Türk Yurdu yazarları Ermeni milletinin kendi millî değerlerine verdiği önemi gıpta ile karşılamaktaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Jön Türkler içerisinde farklı din, ırk ve farklı dünya görüşlerine mensup insanlar vardı. Jön Türk hareketinin başlangıcında "Türk Milliyetçiliği" bir ideoloji olarak öne çıkmamaktaydı. Hatta kamuoyunun desteğini kazanmak için İslamî söylemlerin daha çok kullanıldığı görülmektedir. Jön Türkler, farklı fikir akımlarından hepsinden de aynı anda etkilenebilmişlerdir. Çünkü onlar için kendi benimsedikleri fikirler değil devletin problemlerinin çözümlenmesi en önemli konuydu.

Türkçülük kavramı Osmanlı aydınları için çok yeniydi. "Türk" olmanın Türkçe bilme dışında herhangi bir ayrıcalık getirmediği kabul edilen bir durumdur. Dolayısıyla son derece sınırlı sayıda aydın tarafından ortaya atılan ve daha çok Balkanlardaki gelişmeler ve Rusya'nın Panslavizm akımına cevap şeklinde ortaya çıkan bir akımdır. Öte yandan milliyetçilik hareketleri Osmanlı Devleti'nin en büyük düşmanı olarak kabul ediliyor, devletin varlığını devam ettirebilmesi için millî hareketler onaylanmıyordu. Devletin devamı ve birliğinin sağlanması için "Ortak dil" yani Türkçe en önemli vasıta olarak kabul edilmişti. Zaten öteden beri devlet memuru olmanın en önemli anahtarı Türkçe bilmekti. Bu iletişim sağlamak için zorunlu görülen bir durumdu. Öte yandan Osmanlı unsurlarının kendi dillerini, devlet desteğiyle açtıkları okullarda öğretmelerinin yolu açıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, bazı kongrelerinde gayrimüslim unsurların Türkleştirilmesiyle ilgili kararlar aldığı bu kongrelerin yapılmasından hemen sonra bazı gazetelerde öne sürülmüş, ancak cemiyet bunu derhal yalanlamıştır. Ancak bu iddialar aralıklarla devam ettirilmiş, hatta günümüze kadar ulaştırılmıştır. Bu da iddiayı ortaya atanların kendi ayrılıkçı amaçlarını meşrulaştırma gayreti içine girdikleri izlenimi uyandırmaktadır. İddiaların temelinde o dönem gazetelerinde yazılan bu haberlerin yer alması ve cemiyetin yayınladığı tekzip metinlerinin görmezden gelinmesi nedeniyle iddia dayanaksız görünmektedir.

Türkçülük fikrini savunan aydınlar arasında görüş birliği yoktu. Bazıları bundan Osmanlı Devleti'nin varlığının korunmasını anlarken bazıları Türklerin kültürel birliğini anlıyordu. Bu akımın öncülerinden Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki Partisi'nde aktif görev aldı. Ama Yusuf Akçura, görüşlerine müdahale edilebileceği gerekçesiyle bundan şiddetle kaçındı. Ziya Gökalp, Türkçülük fikrinin güçlenmesinin Osmanlı bünyesindeki diğer kültürlerin serbest olmasıyla

Levent Şahverdi Arşivi

gerçekleşebileceği görüşünü ve Türklerin kültürel birliğini savundu. Ziya Gökalp ve bazı Türkçüler, Türkçülükle ilgili çalışmaların Osmanlılığı güçlendireceğine inanıyordu.

İttihatçılar ideolojik olarak Osmanlıcılık ve İslamcılık fikirlerini savundu ve buna uygun bir siyaset yürüttüler. Parti içerisinde Türk Milliyetçiliğini savunanlar olsa da bu hiçbir zaman partinin siyasi doktrini hâline gelmedi. Dolayısıyla uygulanma şansı bulmadı.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Belgesi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA); Dâhiliye Syasi (DH. SYS), 53/7, lef 1-3, (1329 Ra 01).

Yayımlanmış Belgeler

British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers From the Foreign Office Confidential Print, General Editors, Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, part I, series B, The Near and Middle East 1856-1914, Editör, David Gillard, volume 20, The Ottoman Empire under the Young Turks 1908-1914, University Publications of America, Doc.28, Inclosure in Doc.27. Annual Report on Turkey for the year 1910.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kardaşlarına Hediyesidir, Selanik 1326.

Türk Ocağı'nın Dâhili Nizamnamesi, İstanbul 1329.

Süreli Yayınlar

"İttihad ve Terakkî Yıllık Kongresi", **Türk Yurdu,** Yıl 3, Cilt 5 (1913-1914), S.49, (19 Eylül 1329/2 Ekim 1913), Tanin Matbaası, İstanbul 1914.

"Türk Aleminde", **Türk Yurdu,** Cilt 1, Yıl 1, Sayı 21, (23 Ağustos 1320/5 Eylül 1912), s.353-354.

"Türklük Duygusu Osmanlılık Fikrine Mani mi?", **Türk Yurdu,** İZZET ULVİ; 1/16, 14 Haziran 1328.

"Ermeni Milli Şenlikleri", **Türk Yurdu,** sene 3, sayı 51, 13 Teşrinievvel 1329.

"Türkler Bir Ruh-ı Millî Arıyorlar", **Türk Yurdu,** Yıl: 2, Sayı: 25, 18 Teşrinievvel 1328.

İctihad, Numara: 52, 31 Kanunusani 1328, s.1.

Tanin, No: 1249, 10 Şubat 1327.

Tasvir-i Efkâr, numara: 256, 15 Şubat 1910.

Levent Şahverdi Arşivi

Tasvir-i Efkâr, numara: 994, 13 Şubat 1914.

Tasvir-i Efkâr, Numara: 213, 4 Kanunusani 1910.

Araştırma ve Tetkik Eserler

AHMAD, Feroz, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye,** çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

AHMAD, Feroz; **İttihat ve Terakki,** çev. Nuran Yavuz, Kaynak yay., İstanbul 1984.

AHMET REFİK, **Kafkas Yollarında İki Komite İki Kıtâl,** haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 1998.

AKÇAM, Taner, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu,** İmge, Ankara 1999.

AKÇAM, Taner, **1915 Yazıları,** İletişim, İstanbul 2010.

AKÇURA, Yusuf, **Üç Tarz-ı Siyaset,** TTK Yay., Ankara 1976.

AKIN, Rıdvan, **Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi 1908-1918,** İstanbul, Der Yay., 2002.

ARAI, Masami, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği,** çev. Tansel Demirel, İletişim, İstanbul 2008, 4.baskı.

ATEŞ, Sanem Yamak, **Asker Evlatlar Yetiştirmek,** İletişim, İstanbul 2012.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa,** cilt II, İstanbul 1976.

AYDOĞAN, Erdal, "Ziya Gökalp'in Ölümünün Türk Kamuoyu ve Basındaki Yansımaları", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi,** 10/2, 2007.

AYDOĞAN, Erdal, **İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908–1918),** Ötüken, İstanbul 2005.

BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, **Ziya Gökalp,** İstanbul 1996.

BANARLI, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,** fasikül 14, MEB Yay., İstanbul 1978.

BAYAR, Celal, **Ben de Yazdım,** cilt 4, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** Doğu Batı Yay., İstanbul t.y.

Biz İttihatçılar, İbrahim Temo&Ahmet Rıza, Örgün Yayınevi, İstanbul 2009.

Levent Şahverdi Arşivi

BLEDA, Mithat Şükrü, **İmparatorluğun Çöküşü,** Destek Yay., İstanbul 2010.

BRYCE, James&TOYNBEE, Arnold, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916,** çev. Attila Tuygan-Jülide Değirmenciler, cilt 2, Pencere Yay., İstanbul 2006.

BÜLBÜL, Kudret, **Said Halim Paşa,** Kadim Yay., Ankara 2006.

ÇAKMAK, Fevzi, **Garbî Rumeli'nin Suret-i Ziyâı ve Garb Cephesi,** İstanbul. ty.

DADRIAN, Vahakn N., **Ermeni Soykırım Tarihi Balkanlardan Anadolu ve Kafkasya'ya Etnik Çatışma,** çev. Ali Çakıroğlu, Belge Yay., İstanbul 2008.

DADRIAN, Vahakn, **Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller Toplu Makaleler Kitap 1,** çev. Attila Tuygan, 2. Baskı, Belge Yay., İstanbul 2007.

DADRIAN, Vahakn, **Türk Kaynaklarında Ermeni Soykırımı,** çev. Attila Tuygan, Belge Yay., İstanbul 2005.

DÜNDAR, Fuat, **Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği 1913–1918,** ed. Kerem Ünüvar, İletişim, İstanbul 2008.

EYİCİL, Ahmet, **İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey,** Gün Yayıncılık, Ankara 2004.

GEORGEON, François, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930),** çev. Ali Berktay, YKY, İstanbul 2009.

GÖKALP, Ziya, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak,** Haz. Kemal Bek, 2. Baskı, Bordo – Siyah, İstanbul 2005.

GÜNAY, Nejla, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Beden Eğitiminin Gelişimi ve Gazi Beden Terbiyesi Bölümü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Sayı: 85, Yıl: Mart 2013, ss. 73-99.

HANİOĞLU, M. Şükrü, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902),** İletişim Yay., İstanbul.

HEYD, Uriel, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri,** çev. Kadir Günay, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1979.

KARACA, Erdem, "Ahmet Ağaoğlu'nun Kaleminden Şarkî Anadolu Islahatı (1913-1914), **Gazi Akademik Bakış,** cilt 3, sayı 6, Yaz 2010, ss. 15-26.

Levent Şahverdi Arşivi

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi,** cilt VIII, TTK, Ankara 1983.

KARPAT, Kemal H., **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler,** Timaş Yay., İstanbul 2010.

KAYALI, Hasan, **Jön Türkler ve Araplar,** TVYY, İstanbul 1998.

KÉVORKIAN, Raymond H.,, **Le Génocide des Arméniens,** Odile Jacob, Paris 2006.

KOÇAK, Fatma Müge, **Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü,** Ayraç Yay., İstanbul 1999.

KURT, Ümit, "1915 Yazıları Vesilesiyle Yeniden Ermeni Meselesi", **Toplumsal Tarih,** sayı 198, Haziran 2010.

KUSHNER, David, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908),** çev. Şevket Serdar Türet&Rekin Ertem&Fahri Erdem, Kervan Yay., İstanbul 1979.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları (TTK), Ankara 1984.

LEWY, Guenter, **The Armenian Massacres in Ottoman Turkey,** The University of Utah, Salt Lake City 2005.

MACFIE, A.L., **Osmanlının Son Yılları 1908–1923,** çev. Damla Acar&Funda Soysal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.

NATALI, Şahan, **Biz Ermeniler ve Türkler,** çev. Nihal Aktan, Pérî Yay., İstanbul 2008.

IZRAIL, Nesim Ovadya, **1915 Bir Ölüm Yolculuğu Krikor Zohrab,** Pencere Yay., İstanbul 2013.

PARLA, Taha, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm,** haz. Füsun Üstel&Sabir Yücesoy, Deniz Yay., İstanbul 2009.

PETROSYAN, Yuri Aşatoviç, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler,** çev. Mazlum Beyhan&Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1974.

POMIANKOWSKI, Joseph, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü "1914–1918 I. Dünya Savaşı",** çev. Kemal Turan, 3. Baskı, Kayıhan Yay., İstanbul 2003.

RISAL, P., "Les Turcs a la Recherche D'une ame Nationale", Mercvre de France, Directeur. Alfred Vallette, Paris, No: 364, Tome: XCVIII, 16 Août 1912, pp. 673-707, http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k2017063/f7.image.langEN (9/10/2014).

Levent Şahverdi Arşivi

ROSHWALD, Aviel, **Ethnic Nationalism and the Fall of Empires Central Europe, Russia and the Middle East, 1914-1923,** Routledge, London and New York 2001.

SAFA, Peyami, **Türk İnkılâbına Bakışlar,** Kültür Bak. Yay., Ankara 1981.

SAKLI, Ali Rıza, "Osmanlı Dönemi'nde Türk Milliyetçiliği", **Akademik Bakış Dergisi,** sayı: 33, Kasım-Aralık 2012, ss. 1-16.

SARAY, Mehmet, **İsmail Gaspıralı (1851-1914),** Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay., Ankara 1987.

SARINAY, Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları,** Ötüken, İstanbul 2005.

SHISSLER, A. Holly, **İki İmparatorluk Arasında Ahmet Ağaoğlu ve Yeni Türkiye,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Ziya Gökalp,** Güven Matbaası, İstanbul 1943.

ŞEKER, Nesim, "Türklük ve Osmanlılık Arasında: Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de 'Milliyet' Arayışları Ya Da 'Anasır Meselesi'", **İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma,** der. Eric Jan Zürcher, İletişim, İstanbul 2006.

ŞIRACIYAN, Arşavir, **Bir Ermeni Teröristin İtirafları,** çev. Kadri Mustafa Orağlı, Kastaş Yay., İstanbul, 2006.

TANSU, Samih Nafiz, **İttihâd ve Terakki İçinde Dönenler,** anlatan Galib Vardar, İstanbul, YZY, 2003.

TANYU, Hikmet, **Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliği,** Elips Yay., Ankara 2006.

"Tehcir ve Taktil" Divan- Harb-i Örfî Zabıtları İttihad ve Terakki'nin Yargılanması 1919-1922, der. Vahakn N. Dadrian-Taner Akçam, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2008.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler, cilt I: II. Meşrutiyet Dönemi,** Hürriyet Vakfı yay., 2. Baskı, İstanbul 1988.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** cilt III, 4. Baskı, İletişim yay., İstanbul 2009.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,** Ülken Yayınları, İstanbul 2001.

Levent Şahverdi Arşivi

ÜNGÖR, Uğur Ü., **CUP Rule in Diyarbekir Province, 1913-1923,** University of Amsterdam, Department of History Master's Thesis "Holocaust and Genocide Studies", 2005.

ÜSTEL, Füsun, **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931),** İletişim Yay., İstanbul 1997.

YILDIZ, Ahmet, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938),** İletişim Yay., İstanbul 2001.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, dört ayda bir Mart, Temmuz ve Kasım olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Her yılın sonunda Derginin yıllık dizini ve 15 sayıda bir olmak üzere de genel dizini çıkarılır; uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

Atatürk ilke ve inkılâpları hakkındaki bilimsel araştırmaları, Atatürk'ün en büyük eseri olan Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin bilgi ve belgeleri yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyasıyla paylaşmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, yakın dönem tarih dergisidir. Derginin konusu, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde doğduğu siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel ortamı; beşeri ve sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen yorumları, önerileri ve yeni stratejileri geliştiren yazıları içermektedir.

Derginin İçeriğinde Yer Alacak Çalışmalar

Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makaleler;

İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile ilgili konularda hazırlanan proje kapsamında geliştirilmiş araştırmalar;

Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Gönderilecek yazıların, daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler, bu durumun belirtilmesi koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulunca incelendikten sonra, alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır.

Yazar(lar), hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir ancak makale/yazı metinleri iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'na devredilmiş sayılır. Telif hakkı, yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanan makale/yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makale/yazıların yazar(lar)ına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti yayın tarihinden itibaren iki ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, koyu karakterde büyük harflerle yazılmalıdır.

2- Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i (Latin/Türk harfleriyle); yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı büyük olmak üzere normal karakterde ortalanarak yazılmalı, yazarların görev yaptığı kurum ve e-posta adresleri dipnotta verilmelidir.

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam ve çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş, ana metin bölümleri, Sonuç ve Bibliyografyayı içerecek şekilde düzenlenmelidir.

Özet

75 kelimeden az, 200 kelimeden fazla olmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce olarak ayrı ayrı yazılmalıdır. Özet, makalenin ana fikrini ve katkısını yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak en az 4, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine 1.5 satır aralıkla ve 12 punto Times New Roman yazı karakteri ile MS Word programında yazılmalıdır. Yazılar ortalama 3000-7000 kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere, yazıda ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Şekil, Çizelge ve Resimler

Şekiller, çizelgeler ve resimler birden başlayarak numaralandırılmalı ve açıklayıcı dipnotlara hemen altlarında yer verilmelidir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Beş satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1,5 cm içeride ve 11 punto ile yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme

Kaynaklar dipnot şeklinde yazılmalı, 10 punto ve tek aralık olmalıdır.

a-Kitap: Baş harfleri büyük olmak üzere önce yazarın adı, soyadı, koyu olacak şekilde kitabın adı, (varsa) Cilt, yayınevi, yayın yeri ve tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Abdurrahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002, s.130.

b-Makale: Baş harfleri büyük olmak üzere; yazarın adı, soyadı, tırnak içinde makalenin adı, koyu olacak şekilde içinde yer aldığı yayının adı, Cilt, Sayı, yayın tarihi (varsa), yayın yeri ve yılı, sayfa numarası verilmelidir.

Mehmet Ali Beyhan, "Islahatlar ve Buhranlar Literatürü: III. Selim ve II. Mahmud Dönemi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt I, Sayı 2, İstanbul 2003, s.57.

Tekrarlanan atıflarda; soyadı, eser kitap ise **a.g.e.,** makale ise **a.g.m.,** yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir.

Çaycı, **a.g.e.,** s.11.

Beyhan, **a.g.m.,** s.60.

Kaynaklar

Yazar soyadlarına göre ve alfabetik olarak sırayla yazılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

a-Kitap: Yazar(lar)ın soyadı, adı, kitabın adı, yayınevi, yayın yeri ve tarihi.

Çaycı, Abdurrahman, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002.

b- Süreli Yayın: Yazar(lar)ın soyadı, adı, makalenin başlığı (tırnak içinde), süreli yayının tam adı, Cilt, Sayı, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Beyhan, Mehmet Ali, "Islahatlar ve Buhranlar Literatürü: III. Selim ve II. Mahmud Dönemi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,** Cilt I, Sayı 2, İstanbul 2003, s.57-99.

c- Bildiri: Yazar(lar)ın soyadı, adı, bildirinin başlığı (tırnak içinde), sempozyumun veya kongrenin adı, düzenlendiği yerin adı, düzenlenme tarihi, **Bildiriler**, varsa editör(ler)in adı, Cilt, basımevi/yayınevi, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Beyhan, Mehmet Ali, "Ziya Gökalp'in Tarih Anlayışı ve Türk Medeniyeti Tarihi Adlı Eseri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Ziya Gökalp'i 130. Doğum Gününde Anma Toplantısı, 23 Mart 2006, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi,** 3. Dizi-13. Sayı, İstanbul 2007, s. 47-61.

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazılar, bir nüshasında yazarın tanıtıcı bilgileri (ad-soyad, kurum, telefon, e-posta vb) olmak üzere 3 (üç) nüsha halinde CD kaydı ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

Ziyabey Cad. No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18

Belgegeçer: (0 312) 285 65 73

e-posta: dergi@atam.gov.tr. • **web:** http://www.atam.gov.tr

e-mağaza@atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER EDITORIAL PRINCIPLES

Journal of Atatürk Research Center which began publishing in November 1984, is published every four months March, July and November, in three issues per year. At the end of each year an annual index of the journal and after each 15th edition a general index are issued. The international index is sent to its institutions and subscribers within one month from the date of publication.

Purpose of Publication of the Journal

It's purpose is to share with the world science in national and international level by publishing the scientific researches of Atatürk's Principles and Reforms, the information and documents related to the Republic of Turkey which is Atatürk's greatest work.

Subject of the Journal

The Journal of Atatürk Research Center is a near-term history journal. The subject of this journal includes the political, socio-economic and cultural environment in which Atatürk and the Republic of Turkey were born; the comments examined in the context of the humanities and social sciences according to scientific criterias,the proposals and the articles developing new strategies.

Studies will be included in the journal's contents

- The original articles based on research to fill the gap in their field;

- Research, investigation and review articles which evaluate and critize the examined studies according to a rich bibliography, and reveal opinions on new and noteworthy.

- The developed researches within the project which are prepared on issues related to Atatürk and the Republic of Turkey;

- They should be works, personage concerned with the National Struggle and the Republic of Turkey, and articles promoting scientific activities.

Levent Şahverdi Arşivi

The articles which will be sent, should not have been published previously or accepted for publication elsewhere.The declarations previously submitted to a scientific congress are issued if this is stated.

Evaluation of articles

After looking for the eligibility of the principles of the Editorial Board, incoming articles are sent to two referees expert in their field.In case of one of the reports is positive and another negative, the article can be sent to a third referee. Names of the referees are kept confidential and reports are kept for five years. The author(s) takes into account the corrections and suggestions of the referees and the Editorial Board. If they disagree, they have right for justification report.They give information to the author of articles / writings shall be accepted or not for publication, but the article / writing texts will not be refunded.

The copyright of the published articles in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over Presidency of Atatürk Research Center.The copyright also includes to be published in the written, visual and virtual environment.

Responsibility of the published articles/writings belongs to their authors. Text and photos can be cited by stating the source.

Copyright and investigation fees are paid within two months from the date of publication to author(s) and referees of the articles/writings agreed for publication. The amount of the fees is fixed according to the Copyright, Publishing and Sales Regulations of "Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History" and related instutions.

Official Language

The official language of Journal's Atatürk Research Center is English and Turkish. However, articles written in other languages can be allowed by the decision of the Editorial Board providing that they do not exceed one-third of each issue of the journal.

English and Turkish summary of the published articles can be given with the keywords determined by their authors.

Levent Şahverdi Arşivi

Spelling Rules

Structure of the article

In general, the article must be taken into the order specified below :

1. The title should be written in bold capital letters.

2. Author name(s) and address(es) should be written by the Latin/Turkish Alphabet ; author's name(s) and surname(s) should be written in normal character and set in the midst;authors' institution and e-mail address should be given in the footnote.

3. Abstract (with keywords)

4. English title and -abstract in English (with keywords)

5. An introduction should indicate article, purpose, scope and methods of work and sections of the main texts should be arranged to include Conclusion and Bibliography .

Abstract

The abstract should have no more than 200 words or less than 75 words and it should be written separately in Turkish and English.The abstract should reflect the contribution and the main idea of the article. Minimum 4 and maximum 8 keywords should be given by leaving one blank line below the summary.

Main text

The article should be written in MS Word Program with an A4 size sheets with 1.5 line spacing and 12 pt Times New Roman font. Article length should be 3000-7000 words.

Section Headings

The main heading, headings and sub-headings can be used to determine the structure and to ensure an orderly transfer of information in the main text.

The main heading should be written in capital letters; the first letters of headings and sub-headings should be in capital letters and bold.

Levent Şahverdi Arşivi

Figures, Tables and Pictures

Figures, tables and pictures should be numerated beginning with one and the footnotes should be given beneath them.Figures, tables and pictures should not exceed 10 pages.

Citations

Citations should be in quotes. The citations passing five-line should be formatted left and right 1.5 cm and written in 11 pt.

References

References should be written in the form of a footnote, and should be 10 pt. with one line space.

a-Book: *Author's name and surname should be written in capital letters; title in bold, (if any) Volume, publisher, date and place of publication and page numbers of the book should be given.*

Abdurahman Çaycı, ***Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National ındependence and Modernization)****, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002, p. 130.*

b-Article: *Author's name and surname should be written in capital letters; title of article should be in quotes; name in bold , Volume, Number, publisher, date(if any), place, year and page numbers of the publication should be given.*

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", ***Literature Journal of Research on Turkey****, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p. 57.*

In the repeated references : surname should be written; if work is a book you should write ***ibid*** *but if work is an article you should write* ***ibid****; page number should be added.*

Çaycı, ***ibid,*** *p. 11.*

Beyhan, ***ibid,*** *p. 60.*

Bibliography

Bibliography should be put in alphabetical order by last names of authors.

Levent Şahverdi Arşivi

a-Book: *Author's (s') surname, name, the book's title, publisher, place and date of publication.*

Abdurahman Çaycı, ***Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)****, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002.*

b-Periodical: *Author's (s') surname, name,title of article (in quotes), periodical's full name, Volume, Number, place and date of publication, page range.*

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", ***Literature Journal of Research on Turkey****, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p. 57-99.*

c-Report: *Author's (s') surname, name, title of declaration (in quotes), symposium's or congress' name,name of organization place, date of issue,* ***Declarations****, (if any) editors' name, Volume, printing house/publishing house, place and date of publication, page range.*

Beyhan, Mehmet Ali, "Ziya Gökalp's Understanding of History and His Work Entitled History of Turkish Civilization", Istanbul University Faculty of Letters Department of Sociology, Commemoration Meeting of Ziya Gökalp on His 130 th Birthday March 23, 2006, ***Istanbul University Faculty of Letters Journal of Sociology,*** *Istanbul 2007, p. 47-61.*

Submission of Writings

The writings prepared in accordance with the principles of publishing articles to be published in Journal of Atatürk Research Center are sent 3 (three) copies, one of them includes author's identifying information (name, institution, phone, e-mail, etc.), along with CD recording to address below. According to Authors Editorial Board, they are deemed to have accepted that minor corrections can be made.

CONTACT INFORMATION

Presidency of Atatürk Research Center
Ziyabey Caddesi No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA
Tel: *(0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18*
Fax: *(0 312) 285 65 73*
e-mail*: dergi@atam.gov.tr.* • ***web:*** *http://www.atam.gov.tr*
e-magaza@atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi